

Ir. P. van der Linden

No. 2.34

**BEROEPSKEUZE
IN HET AGRARISCHE MILIEU
EN WERKGELEGENHEID
BUITEN DE LANDBOUW**

**Een oriënterende studie, uitgevoerd in
Zuidwest-Overijssel, Voorst en Gorssel**

L26
2.34 c

September 1971

**Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Streekonderzoek**

399629

Inhoud

		Blz.
WOORD VOORAF		5
HOOFDSTUK	I	INLEIDING
		7
		§ 1. Algemeen
		7
		§ 2. De inhoud van het onderzoek
		8
		§ 3. Opzet en uitvoering van het onderzoek
		9
		§ 4. Indeling van het rapport
		11
HOOFDSTUK	II	KARAKTERISTIEK VAN HET GEBIED
		13
		WAARIN HET ONDERZOEK PLAATSHAD
		§ 1. De geografische situatie
		13
		§ 2. De beroepsbevolking en de werkgele-
		genheid
		14
		§ 3. De agrarische sector
		17
HOOFDSTUK	III	DE BEROEPSKEUZE IN HET AGRARISCHE
		MILIEU
		25
		§ 1. Het "andere beroep" van de B- en C-
		bedrijfshoofden
		25
		§ 2. De bedrijfshoofden in de beroeps-
		groep C
		26
		§ 3. De bedrijfshoofden met een nevenbe-
		roep
		29
		§ 4. Beroepen van dochters van landbou-
		wers en tuinders
		31
		§ 5. Beroepen van zoons van landbouwers
		en tuinders
		34
HOOFDSTUK	IV	VERANDERING VAN BEROEP DOOR
		ZOONS VAN LANDBOUWERS EN TUINDERS
		43
		§ 1. De beroepen na de verandering
		43
		§ 2. Regionale spreiding van de beroeps-
		verandering
		45
		§ 3. Leeftijd en beroepsverandering
		46
		§ 4. Beroepsverandering en gezinsomvang
		47
HOOFDSTUK	V	DE NIET-AGRARISCHE WERKGELEGEN-
		HEID EN DE BEROEPEN VAN ZOONS VAN
		LANDBOUWERS EN TUINDERS
		49
		§ 1. De niet-agrarische werkgelegenheid
		49
		§ 2. De bedrijfsklassen waarin de "zoons"
		werken
		56
		§ 3. De beroepskeuze en de aanwezigheid
		van centra van niet-agrarische werk-
		gelegenheid
		61

INHOUD (vervolg)

	Blz.
HOOFDSTUK VI	
FORENSISME EN MIGRATIE VAN ZOONS VAN LANDBOUWERS EN TUINDERS	69
§ 1. Forensisme	69
§ 2. Migratie	71
§ 3. Forensisme, migratie en de aard van de beroepen	73
HOOFDSTUK VII	
DE WERKKRING BUITEN HET EIGEN AGRARISCHE BEDRIJF VAN BEDRIJFS- HOOFDEN DIE EEN NEVENBEROEP OF EEN ANDER HOOFDBEROEP UITOEFE- NEN	75
§ 1. Bedrijfsklassen waarin de B -en C- bedrijfshoofden werken	75
§ 2. De plaats waar het "andere" beroep wordt uitgeoefend	79
SAMENVATTING	
1. Doel en opzet van het onderzoek	83
2. De agrarische sector in het onderzoek- gebied	84
3. De niet-agrarische werkgelegenheid	85
4. De voornaamste onderzoekresultaten	86
BIJLAGEN	
1. De mannelijke beroepsbevolking in 1960	94
2. Beroepen van boerenzoons (≥ 15 jaar) C-bedrijfshoofden en nevenberoepen van B-bedrijfshoofden	95

Woord vooraf

De beroepskeuze in het agrarische milieu is reeds meerdere malen onderwerp van studie geweest voor het Landbouw-Economisch Instituut. Vooral de beroepskeuze van boeren- en tuinderszoons is daarbij aan de orde geweest, maar ook de beroepen van degenen die het agrarische bedrijf als nevenactiviteit beoefenen. Bij deze onderzoeken werd de beroepskeuze in verband gebracht met diverse aspecten van de agrarische structuur.

Voor u ligt thans het verslag van een oriënterend onderzoek, waarbij is getracht kwantitatieve en kwalitatieve relaties aan te tonen tussen deze beroepskeuze en de werkgelegenheid buiten de agrarische sector. De daarbij toegepaste methodiek bleek niet in alle opzichten te voldoen.

Bij het vaststellen van de relatie "beroepskeuze en afstand tot niet-agrarische werkgelegenheid" was het n.l. slechts ten dele mogelijk de invloed van de gezinsomvang uit te schakelen. Bij het onderzoek zijn zowel de zoons als de dochters van landbouwers en tuinders betrokken, alsook die bedrijfshoofden die naast het agrarische bedrijf een ander beroep uitoefenden, als hoofd- dan wel als nevenberoep.

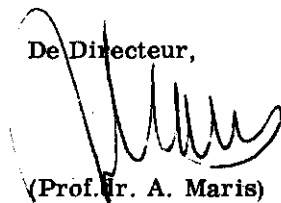
Het onderzoek is uitgevoerd in Zuidwest-Overijssel en de aangrenzende Gelderse gemeenten Voorst en Gorssel. De keuze van dit gebied was mede een gevolg van het verzoek van het Economisch-Technologisch Instituut Overijssel aan ons Instituut om mede te werken aan een diepgaand onderzoek naar de structuur van de werkgelegenheid in die streek. Hierdoor konden enerzijds op eenvoudige wijze aanvullende gegevens over de beroepskeuze in het agrarische milieu worden verzameld en kwamen anderzijds de voor het onderzoek noodzakelijke gedetailleerde gegevens beschikbaar over de niet-agrarische werkgelegenheid.

Een deel der onderzoekresultaten is reeds in 1968 gepubliceerd in het ETIO-rapport "De werkgelegenheidsontwikkeling in Zuidwest-Overijssel".

Wij brengen hierbij het Economisch-Technologisch Instituut Overijssel en de betrokken medewerker drs. G. Abercrombie gaarne dank voor de verleende medewerking en deskundige bijstand.

Het onderzoek werd verricht door ir. P. van der Linden, de in Overijssel gestationeerde medewerker van de afdeling Streekonderzoek van het L.E.I.

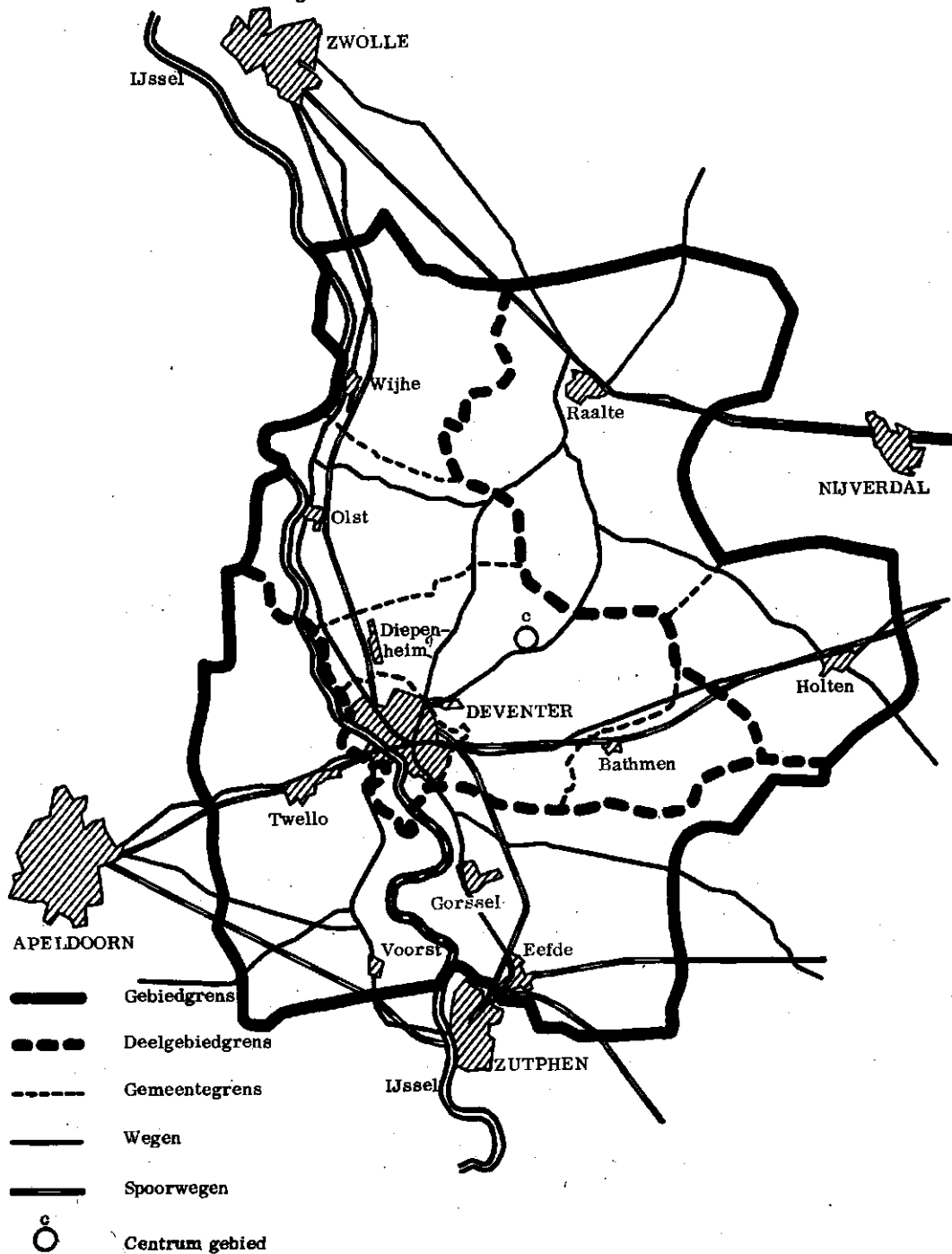
De Directeur,

(Prof. Dr. A. Maris)

Den Haag, september 1971

Kaart van het onderzoeksgebied.

HOOFDSTUK I

Inleiding

§ 1. Algemeen

De beroepskeuze van boerenzoons en de veranderingen van beroep in het agrarische milieu hebben al geruime tijd de aandacht van allen die zich op enigerlei wijze verbonden weten met de agrarische bevolking.

Door verschillende instellingen en niet in de laatste plaats het L.E.I., is onderzoek verricht naar dit complex gebeuren dat "beroepskeuze" wordt genoemd. Daarbij werd de nadruk gelegd op de factoren zoals die van de landbouw-zijde van invloed zijn op de "beroepskeuze". Wanneer men uitgaat van de agrarische bedrijfstak, dan zou men kunnen spreken van "push factoren", wanneer men die factoren beschouwt die mensen uit de agrarische bevolking een beroep buiten de agrarische sector doen kiezen: b.v. het ontbreken van voldoende werkgelegenheid in de landbouw of de aanwezigheid van meerdere zoons op een bedrijf. Het is echter duidelijk dat er behalve deze "push"-factoren ook "pull"-factoren zijn, invloeden van buiten de agrarische sector die de mensen uit deze sector trekken. De "push"- en "pull"-factoren werken niet onafhankelijk van elkaar, maar vullen elkaar juist aan. Het effect daarvan wordt zichtbaar op de arbeidsmarkt, waar de werkgelegenheid buiten de landbouw ook diegenen wordt aangeboden die op het punt staan een beroep te kiezen of die overwegen van beroep te veranderen.

Wil men meer inzicht verkrijgen in deze materie, dan is het noodzakelijk dat men naast een goede informatie over de beroepskeuze beschikken kan over gedetailleerde informatie omtrent de niet-agrarische werkgelegenheid.

Inzicht in de beroepskeuze in het agrarische milieu is niet alleen voor de landbouw en het landbouwbeleid van belang. Ook voor de andere bedrijfstakken is deze beroepskeuze van betekenis. Voor die sectoren is het van belang te weten in welke mate er vanuit de agrarische bevolking in hun sector aanbod te verwachten is op de arbeidsmarkt.

Deze behoefte aan informatie was voor het "Economisch Technologisch Instituut Overijssel" aanleiding het L.E.I. om medewerking te verzoeken bij het onderzoek naar "De Werkgelegenheidsontwikkeling in Zuidwest-Overijssel". 1)

Doordat het E.T.I.O. een gedetailleerde analyse van de niet-agrarische werkgelegenheid maakte en het L.E.I. de situatie in de landbouw en vooral de door boerenzoons en -dochters uitgeoefende beroepen analyseerde, ontstond de mogelijkheid een oriënterende studie te verrichten naar mo-

1) "De werkgelegenheidsontwikkeling in Zuid-west Overijssel", E.T.I.O., 1968.

gelijke samenhangen tussen de beroepskeuze in het agrarische milieu en de niet-agrarische werkgelegenheid. Deze studie werd uitgevoerd in Zuid-west-Overijssel en de aangrenzende Gelderse gemeenten Voorst en Gorssel.

§ 2. De inhoud van het onderzoek

Het onderwerp van deze studie kan in het kort als volgt worden samengevat:

"De betekenis van de aanwezigheid van niet-agrarische werkgelegenheid voor de beroepskeuze in het agrarische milieu".

Hierbij treden twee aspecten op de voorgrond, zowel ten aanzien van de niet-agrarische werkgelegenheid als van de gekozen beroepen. Het betreft het kwantitatieve aspect enerzijds en het kwalitatieve aspect anderzijds. Bij de gekozen beroepen gaat het zowel om de mate waarin men een agrarisch of een niet-agrarisch beroep heeft gekozen, als om de aard van deze beroepen en de bedrijfstakken waarin men werkt. Voor de beschikbare niet-agrarische werkgelegenheid zijn het de omvang daarvan (het aantal beschikbare arbeidsplaatsen), de aard van deze werkgelegenheid en de geografische spreiding.

Het derde aspect dat van betekenis kan zijn bij de relatie beroepskeuze tot niet-agrarische werkgelegenheid is de afstand die de aspirant-werknemer scheidt van de eventuele niet-agrarische arbeidsplaatsen. Het merendeel van deze niet-agrarische werkgelegenheid wordt aangeboden in een beperkt aantal centra. Een korte afstand betekent dan ook niet alleen een kortere reisduur, maar ook de aanwezigheid van meer vergelijkingsmogelijkheden voor de beroepskeuze. Men ligt dan meer in de mentale invloedssfeer van het centrum en komt daardoor eerder open te staan voor niet-agrarische cultuurelementen.

Het vierde aspect dat in deze studie aan de orde komt is het agrarische milieu zelf, het milieu waarin de keuze tot stand komt. Het is de achtergrond waartegen het gehele gebeuren zich afspeelt. Uit een voorgaand onderzoek 1) van het L.E.I. bleek bijvoorbeeld dat de beroepskeuze op grotere bedrijven anders verloopt dan op kleinere bedrijven. Ook de gezinsomvang en het aantal zoons spelen een rol.

De betekenis van dit vierde aspect voor het onderzoek is gelegen in de mogelijkheid om enerzijds aansluiting te vinden bij voorgaand onderzoek en anderzijds beter de eigen waarde te kunnen treffen van de drie voorgaande aspecten. Dit gebeurde mede naar aanleiding en op basis van een literatuurstudie 2) over dit onderwerp.

Bij het onderzoek zijn drie categorieën uit de agrarische bevolking getrokken. In verband met hun aantal en hun betekenis voor de ontwikkeling

1) O.m. Maris, A. en Rijnveld, R.: "Bedrijfsopvolging en beroepskeuze in de land- en tuinbouw", L.E.I., 1959.

2) Heunks, F.J. "Factoren die van invloed zijn op het in de landbouw gaan werken van boerenzoons", L.E.I., 1966.

van de landbouw enerzijds en van het aanbod op de arbeidsmarkt anderzijds is het onderzoek vooral gericht op de zoons van praktiserende landbouwers en tuinders in het gebied. Daarnaast is aandacht besteed aan de bedrijfshoofden en hun beroepen en aan de beroepen die door hun (ongehuwde) dochters worden uitgeoefend.

Hoewel de beroepskeuze en de verandering van beroep ook bij de land- en tuinarbeiders zeker aandacht verdient, is deze groep niet apart in het onderzoek opgenomen. De redenen daarvan zijn tweeledig. Het aantal landarbeiders is in Zuidwest-Overijssel, Voorst en Gorssel vrij klein. Een speciaal op deze groep gerichte enquête zou een onevenredig zware belasting betekenen van het onderzoekapparaat. Bovendien is ongeveer de helft der landarbeiders van boerenafkomst, zodat deze groep toch voor een behoorlijk deel in het onderzoekmateriaal is vertegenwoordigd.

§ 3. Opzet en uitvoering van het onderzoek

Om de relatie "niet-agrarische werkgelegenheid" en de "beroepskeuze in agrarisch milieu" te kunnen leggen, zijn gegevens noodzakelijk die op elkaar aansluiten.

Ten aanzien van de niet-agrarische werkgelegenheid zijn voor Zuidwest-Overijssel en het aangrenzende gebied gegevens verzameld door het E.T.I.O. Zij hebben betrekking op de omvang, samenstelling en geografische spreiding van de werkgelegenheid. Als "eenheid" is daarbij uitgegaan van het aantal bezette arbeidsplaatsen per gemeente per bedrijfstak. Hierbij dient te worden aangetekend dat de "werkgelegenheid" slechts zelden geheel gelijk is aan het aantal bezette arbeidsplaatsen. Enerzijds kan immers een openstaande vraag naar arbeidskrachten aanwezig zijn, anderzijds kan er sprake zijn van een (tijdelijke) overbezetting (b.v. verborgen werkloosheid). Aangezien de statistische betrouwbaarheid van de gegevens over openstaande vraag en overbezetting zeer te wensen overlaat is bij dit onderzoek - als maatstaf voor de werkgelegenheid - uitgegaan van het aantal bezette arbeidsplaatsen. Het basismateriaal voor deze analyse werd gevonden in de bedrijfs- en beroepstellingen van het CBS, aangevuld met gegevens uit de E.T.I.O.-industriedocumentatie.

De gegevens over de beroepen en beroepsverandering van de agrarische bedrijfshoofden, hun zoons en hun dochters konden niet worden ontleend aan bestaande statistische documentatie. Daarom werden gegevens verzameld t.a.v. de agrarische bedrijfshoofden met hoofdberoep in de land- of tuinbouw. Met behulp van gegevens over de beroepskeuze, verkregen uit vroeger onderzoek 1) van het L.E.I. in de gemeenten Holten, Raalte en Wijhe, kon worden vastgesteld dat bij een steekproef van 1 op 4 gegevens een voldoende aantal buiten de landbouw werkende zoons beschikbaar zouden kunnen komen.

1) "De bedrijfsopvolging en wisseling in het gebruik van grond", L.E.I., 1962 en "Raalte, een gemeente in sterke ontwikkeling", Zwolle, E.T.I.O., 1960.

De steekproef was aselekt en werd verkregen door bij de betrokken D.B.H.'s van de STULM ieder vierde formulier te lichten.

Zoals gebruikelijk werden de noodzakelijke administratieve gegevens zoveel mogelijk geput uit de formulieren van de CBS-meitelling, aangevuld met gegevens uit de bevolkingsregisters. De oorspronkelijke opzet was de verdere gegevens over de beroepen e.d. te verkrijgen met behulp van een beperkt aantal, ter plaatse goed bekend zijnde, personen. Het bleek echter al vlug, dat deze toch over het algemeen goed ingelichte personen niet voldoende op de hoogte waren van de bezigheden van de buiten de landbouw werkende boerenzoons. De informatie moest daardoor dichterbij de betrokkenen ingewonnen worden. Dit leidde ertoe dat dooreengenomen de helft van de in de steekproef voorkomende bedrijfshoofden zelf werd bezocht en dat deze bovendien de gegevens verschaften van een buurman die, of familielid dat eveneens in de steekproef voorkwam.

Voor de "beroepskeuze" van de landbouwbedrijfshoofden, hun zoons en dochters werd in de eerste plaats uitgegaan van het beroep dat zij op dat moment uitoefenden. Daarbij werd voor de mannen nagegaan of, en eventueel wanneer, zij voordien van beroep veranderd waren en welk onderwijs zij hadden ontvangen. De beroepen werden geclassificeerd volgens het bij het L.E.I. gebruikelijke systeem, zoals aangegeven in bijlage 2.

Om de uitgeoefende beroepen in het kader van de algehele werkgelegenheidssituatie te kunnen plaatsen, werd bij de enquête gevraagd naar het bedrijf waar betrokkene werkt. Aan de hand daarvan konden de plaats (gemeente) van het bedrijf en de bedrijfstak waarin werd gewerkt worden vastgesteld.

Voorts werd voor de bedrijfstakken nagegaan welke delen daarvan als "aan de landbouwverwant" konden worden beschouwd. Door vastlegging van het adres van de bedrijfshoofden en daarmee - in de regel - van de plaats waar de beroepskeuze van de kinderen tot stand kwam, kon de basis gelegd worden voor een bepaling van de "geografische oriëntatie" van de betrokkenen.

In de voorgaande paragraaf werd reeds aangegeven dat in het onderzoek een belangrijke plaats is ingeruimd voor een oriëntatie op de mogelijke relatie tussen de geografische afstand van het ouderlijke bedrijf tot centra van niet-agrarische werkgelegenheid en de beroepskeuze. Hiertoe werd het gebied ingedeeld op twee manieren, nl. in groepen van gemeenten en in groepen van zogenaamde telwijken.

Deze telwijken zijn samengesteld t.b.v. de Volks- en Beroepstellingen van het CBS als onderverdeling van de gemeenten. Hoewel dit geen ideale eenheden zijn, was dit met de ter beschikking staande gegevens en middelen voor het doel van het onderzoek de meest praktische oplossing. Voor de indeling werd van de veronderstelling uitgegaan dat:

in een gebied met een ruim aanbod van gevarieerde niet-agrarische werkgelegenheid - en de daarmee samenhangende variatie in opleidingsmogelijkheden en sociale en mentale beïnvloeding - een meer gevarieerde en minder op de landbouw gerichte beroepskeuze plaatsheeft dan in een gebied waar een beperkt en weinig gevarieerd aanbod van werkgelegenheid aanwezig is.

Op grond hiervan werd het onderzoeksgebied verdeeld in drie subgebie-

den (groepen van gemeenten):

- a. een gebied dat geen gevarieerde niet-agrarische werkgelegenheid in de directe nabijheid heeft;
- b. een gebied met een centrum van gevarieerde niet-agrarische werkgelegenheid in de directe nabijheid;
- c. een gebied met meer dan één centrum met gevarieerde niet-agrarische werkgelegenheid in de directe nabijheid.

Hierbij werden - op basis van de beschikbare gegevens omtrent de werkgelegenheid (zie hoofdstuk V) - de gemeenten Apeldoorn, Deventer, Zutphen en Zwolle aangemerkt als centra met een ruim aanbod van gevarieerde niet-agrarische werkgelegenheid. Hierdoor ontstonden de volgende groepen van gemeenten (zie ook kaart):

- a. Holten en Raalte;
- b. Bathmen, Deventer, Diepenveen, Olst en Wijhe;
- c. Gorssel en Voorst.

De indeling van Wijhe in groep b berust op het feit dat Wijhe weliswaar midden tussen Deventer en Zwolle ligt, maar daarvan toch te ver verwijderd is om in groep c te kunnen worden geplaatst.

In het verslag wordt groep a aangeduid met: "oost", b met: "midden" en c met: "west". De indeling van de telwijken in wijkgroepen had plaats aan de hand van de (hemelsbrede) afstand in kilometers tot centra van niet-agrarische werkgelegenheid. Hierbij zijn centra van de eerste en van de tweede orde onderscheiden. De centra van de eerste orde zijn de ook bij de andere indeling aangehouden gemeenten Apeldoorn, Deventer, Zutphen en Zwolle. Als centra van de tweede orde zijn opgenomen: Nijverdal (gem. Hellendoorn), Olst (dorp), Raalte (dorp) en Wijhe (dorp). Hoewel ook dorp Twello - gemeente Voorst - tot de centra van de tweede orde gerekend kan worden is deze niet als zodanig opgenomen. Aanleiding hiertoe was de ligging van de gemeente Voorst in de stedendriehoek Apeldoorn, Deventer, Zutphen.

De afstandsklassen waarin de wijken werden gegroepeerd waren: 0-5 km, 5-10 km, 10-15 km, 15-20 km en ≥ 20 km. Op basis van de frequentieverdeling werden de drie laatste klassen later samengevoegd.

De maatstaf 5 km is vrij willekeurig en berust niet op bijzondere gronden. Door de over het geheel genomen gelijkmatige en goede ontsluiting van het gebied kon worden volstaan met hemelsbreed bepaalde afstanden.

§ 4. Indeling van het rapport

Begonnen wordt met een korte beschrijving van het onderzoeksgebied in hoofdstuk II. Daarin worden de belangrijkste economische en economisch-sociale kenmerken van het gebied aangegeven, zowel voor wat betreft de agrarische als de andere sectoren van het economische leven.

In hoofdstuk III passeert de scala van beroepen zoals die gekozen zijn door de bedrijfshoofden, hun dochters en hun zoons, de revue. Daarbij worden relaties aangegeven met factoren als bedrijfsoppervlakte, leef-

tijd, onderwijs en gezinsomvang.

In het vierde hoofdstuk wordt nagegaan in welke mate en richting bedrijfshoofden en hun zoons van beroep zijn veranderd. Een punt dat hierbij de aandacht vraagt is de positie van degenen die na in de landbouw te hebben gewerkt een beroep buiten de landbouw zijn gaan uitoefenen.

Vervolgens heeft in hoofdstuk V de confrontatie plaats van de niet-agrarische werkgelegenheid met de beroepen die de boerenzoons zijn gaan uitoefenen. In de eerste paragraaf van het hoofdstuk worden de niet-agrarische werkgelegenheid en de spreiding daarvan geanalyseerd. In de tweede paragraaf heeft een vergelijking plaats tussen de bedrijfsklassen waarin de boerenzoons werken en de aanwezige werkgelegenheid in de verschillende bedrijfsklassen. Het hoofdstuk wordt besloten met een bespreking van de relatie beroepskeuze en afstand tot de niet-agrarische werkgelegenheid.

Hoofdstuk VI bestaat uit een analyse van de betekenis van forensisme en migratie bij de buiten de landbouw werkende boerenzoons.

In hoofdstuk VII worden in grote lijnen dezelfde relaties gelegd als in de hoofdstukken V en VI, maar ditmaal voor de bedrijfshoofden die of een nevenberoep, of hun hoofdberoep buiten de landbouw uitoefenen.

HOOFDSTUK II

Karakteristiek van het gebied waarin het onderzoek plaats had

§ 1. De geografische situatie (zie kaart).

Het gebied waarin het onderzoek is uitgevoerd omvat 7 Overijsselse en 2 Gelderse gemeenten.

Hiervan zijn er 6 aan de IJssel gelegen. Dit zijn van noord naar zuid op de rechter-IJsseloever: Wijhe, Olst, Diepenveen en Deventer in Overijssel en Gorssel in Gelderland. Op de linker-IJsseloever ligt tegenover de laatste 4 gemeenten de uitgestrekte Gelderse gemeente Voorst.

Tussen deze gemeenten aan de IJssel en de Overijsselse heuvelrug liggen de gemeenten Bathmen, Holten en Raalte, die eveneens tot het Overijsselse deel van het onderzoekgebied behoren.

Het gehele gebied is 60 550 ha groot en telde per 1 januari 1966 145 271 inwoners. De grenzen zijn ongeveer te vangen in een cirkel met een diameter van 32 km. Het middelpunt daarvan is gelegen op ca. 6 km ten noordoosten van Deventer. Deze stad kan worden beschouwd als centrum van het gebied. Het is de gemeente met de meeste inwoners (60 557) en de meeste (niet-agrarische) werkgelegenheid.

De verzorgingsfunctie strekt zich uit over het gehele gebied, met name op het terrein van de medische verzorging en de cultuur, maar ook als winkelcentrum. Hierbij is het duidelijk dat de randgemeenten zich ook op andere centra richten. Zo is Wijhe voor een groot deel georiënteerd op Zwolle, Voorst op Apeldoorn en Gorssel voor een deel op Zutphen. Holten richt zich behalve op Deventer, ook op de Twentse steden, terwijl dorp Raalte een duidelijk verzorgende functie heeft voor het grootste deel van de gelijknamige gemeente.

Deventer is op Overijssels territorium geheel omsloten door de gemeente Diepenveen (9 500 inwoners). Mede als gevolg van deze situering heeft zich in Diepenveen geen hoofdkern ontwikkeld, maar is een vijftal kerkdorpen ontstaan. Dit zijn dorp-Diepenveen, Schalkhaar, Colmschate, Lettele en Okkenbroek, waarvan de eerste drie dicht tegen Deventer aan liggen.

Op ca. 8 km ten oosten van Deventer ligt het dorp Bathmen, centrum van de gelijknamige gemeente, een gemeente met sterk agrarische inslag. Het is met zijn 2 570 inwoners de kleinste gemeente uit het gebied. In het uiterste oosten van het gebied ligt de gemeente Holten. Eveneens een agrarische gemeente, maar met enige industriële aanzet en groeiende belangen in de recreatieve sfeer. Een belangrijk deel van het grondgebied van deze 6 700 inwoners tellende gemeente ligt op de Overijsselse heuvelrug (Holterberg en Beuzeberg).

Holten en Diepenveen worden in het noorden en noordoosten begrensd

door de zeer uitgestrekte (14 000 ha) gemeente Raalte. Met 18 300 inwoners komt Raalte - in het Overijsselse deel van het gebied - op de tweede plaats na Deventer. Raalte is een agrarische plattelandsgemeente, echter met een behoorlijke eigen aanzet van industriële werkgelegenheid en een vrij groot aantal pendelaars die in de nijverheid buiten Raalte werken. Op geruime afstand, 7 à 10 km, liggen rond het (hoofd)dorp Raalte de kerkdorpen Luttenberg, Heeten, Nieuwheeten en Broekland. Alleen Mariënheem ligt dicht bij het dorp Raalte (2 km afstand). Kenmerkend voor Raalte is het hoge geboortenniveau. Hierdoor is Raalte de snelst groeiende gemeente van het onderzoeksgebied.

Ten noorden van Deventer en Diepenveen ligt langs de IJssel de gemeente Olst. Het is een geïnustrialiseerde plattelandsgemeente met 8 150 inwoners. Het dorp Olst is verreweg het grootste dorp in de gemeente. Boskamp en De Nul liggen dicht bij Olst, maar het dorp Wesepe ligt op 8 km van de IJssel, in het uiterste oosten van de gemeente.

In het noorden van het onderzoeksgebied ligt aan de IJssel de gemeente Wijhe, met 6 250 inwoners nog iets kleiner dan Olst. Sedert kort kan Wijhe niet meer als een agrarische gemeente worden beschouwd. De industrie en nijverheid bieden meer mensen werkgelegenheid dan de landbouw.

In tegenstelling tot de andere gemeenten in Zuidwest-Overijssel behoort Wijhe tot het verzorgingsgebied van Zwolle. Tot voor kort was dit hoofdzakelijk in de sfeer van de dienstverlening, maar de laatste jaren is Zwolle ook als bron van werkgelegenheid voor Wijhe belangrijker geworden dan Deventer.

Op de linkeroever van de IJssel, als het ware ingeklemd tussen Deventer, Apeldoorn en Zutphen, ligt de Gelderse gemeente Voorst. Een uitgestrekte gemeente (12 660 ha) met 21 204 inwoners. De hoofdkern wordt gevormd door Twello, waar ook het gemeentehuis staat. Als andere kernen van betekenis kunnen worden genoemd: Terwolde in het noorden, Voorst in het zuiden en Teuge in het westen van de gemeente. Ook het langs de weg Deventer-Voorst gelegen dorp Wilp is van behoorlijke omvang.

De gemeente heeft een agrarisch karakter. Het tuinbouwgebied tussen Deventer en Twello geeft dit een bijzonder accent. De ligging van Twello "tegenover" Deventer heeft Twello een voorstedelijke ontwikkeling gegeven. Dit blijkt o.m. uit de aanzet van industriële bedrijvigheid.

In het zuiden van het onderzoeksgebied op de rechter-IJsseloever ligt tussen Deventer en Zutphen de gemeente Gorssel. Hoofddorp van de gemeente is het dorp Gorssel, maar Eefde heeft zich eveneens goed ontwikkeld door de ligging direct tegen Zutphen. Almen en Harfsen zijn dorpen te midden van een uitgestrekt agrarisch gebied. Epse, tussen Gorssel en Deventer, is vooral een (aantrekkelijk) woonoord voor mensen die in Deventer werken. De totale oppervlakte van Gorssel is ongeveer 8 949 ha, met een bevolking van 12 977 inwoners.

§ 2. De beroepsbevolking en de werkgelegenheid

Voor de beschrijving van enkele economische en sociale aspecten van het onderzoeksgebied maken we gebruik van gegevens ontleend aan de

Volks- en beroepstelling van het CBS in 1960 en de Bedrijfstelling 1963 van het CBS. Bovendien is daarbij de E.T.I.O.-industriedocumentatie geraadpleegd.

Hoewel de data waarop de tellingen zijn gehouden niet recent te noemen zijn, kan worden gesteld dat zij voor het doel zeker bruikbaar zijn. Het gaat immers om het schetsen van de situatie in de periode van de beroepskeuze en die had juist plaats in de periode waarin ook de jaren 1960 en 1963 liggen.

In verband met het karakter van dit onderzoek zal hoofdzakelijk aandacht worden besteed aan het mannelijke deel van de beroepsbevolking.

Mannelijke beroepsbevolking

Rond het jaar 1960 telde het onderzoekgebied omstreeks 135 000 inwoners, waarvan ruim 67 000 mannen (en jongens). Een aanzienlijk deel daarvan werkte nog niet of niet meer. In mei 1960 telde het CBS in totaal 37 944 mannen die tot de "beroepsbevolking" behoren, dat is 56,5% van de mannelijke bevolking. Het is een cijfer dat zeer dicht bij het gemiddelde voor Nederland ligt (56,8%). Er zijn echter binnen het gebied flinke verschillen te constateren. Zo is Raalte de gemeente met het laagste percentage, namelijk 53%. Dit is hoofdzakelijk een gevolg van de jeugdige leeftijdsopbouw door de gemiddeld grote gezinnen. Als ander uiterste kan Bathmen worden genoemd. Vooral door het naar verhouding grote aantal nog werkende ouderen, veelal als bedrijfshoofd in de landbouw, bedraagt het percentage daar nl. 66,8%.

De andere gemeenten liggen - naar percentage - hier natuurlijk tussenin, maar wijken in het algemeen weinig af van het gemiddelde.

Spreading van beroepen

Bijna de helft van de werkende mannen heeft een bestaan gevonden in de nijverheid, hetzij in de industrie, hetzij in het ambacht. Waar de anderen werken en hoe - globaal - deze verdeling in het gebied is, kan worden afgelezen van tabel 1.

Tabel 1. De mannelijke beroepsbevolking naar sector in 1960

Deel van het gebied	% in de sector			Aantal mannen met beroep
	landbouw	nijverheid	diensten	
Deventer	1	60	39	15 449
Overige gemeenten in Z.W.-Overijssel	38	40	22	13 601
Voorst en Gorssel	29	44	27	8 894
Gehele gebied	21	49	30	37 944

Bron: Volks- en beroepstelling CBS 1960.

Hierbij is Deventer apart gehouden. Wanneer deze gemeente bij de andere gevoegd zou zijn, was het beeld immers aanmerkelijk minder duidelijk geworden.

De landbouw vervult - in het onderzoekgebied - naast de nijverheid en de dienstensector een belangrijke rol. Dit geldt vanzelfsprekend vooral voor het gebied buiten Deventer. Buiten Deventer staat de landbouw op de tweede plaats na de nijverheid, hoewel in het Overijsselse deel nijverheid en landbouw bijna even sterk zijn vertegenwoordigd.

Het is opvallend dat de verhouding tussen de percentages van hen die in de nijverheid dan wel in de dienstensector werken, voor de drie onderscheiden delen vrijwel gelijk is. Van degenen die niet in de landbouw werken, werkt steeds rond 62% in de nijverheid en 38% in de dienstensector.

Ook binnen de dienstensector is de verdeling over de bedrijfsklassen in de delen van het gebied nagenoeg gelijk. In alle drie delen neemt het handels-, bank- en verzekeringswezen de eerste plaats in, met ruim 40% van de mannen in de dienstensector. Dat is ongeveer evenveel als de gehele groep van maatschappelijke diensten.

Binnen de nijverheid is er wel degelijk verschil te zien tussen Deventer en de omliggende gemeenten. In Deventer voert de metaalnijverheid de boventoon, terwijl in het landelijke gebied de bedrijfsklasse voedings- en genotmiddelen de grootste is, ook in absolute zin; nl. bijna tweemaal zo groot. In de grafische nijverheid - met bijna 1 000 man - werken zeer overwegend inwoners van Deventer (825 man), maar in de sector chemie en rubbernijverheid staat het "buitengebied" weer ver vooraan. Dit is hoofdzakelijk het gevolg van de vestiging van Hevea in Raalte.

Terwijl de arbeidsplaatsen in de dienstensector dus betrekkelijk gelijkmatig worden bezet door mannen uit het gehele gebied, zijn in de nijverheid vrij grote verschillen aanwezig. Deze verschillen spitsen zich toe op de geografische ligging van enkele grote industrieën, zoals Thomassen en Drijver met afgeleide bedrijven in Deventer en Hevea in Raalte. Anderzijds is er een aanmerkelijke spreiding over het gebied van de bedrijven in de sector voedings- en genotmiddelen met concentraties in Olst en Wijhe, waardoor de mannen van buiten Deventer het merendeel van de arbeidsplaatsen in deze sector innemen. Daarbij is het niet uitgesloten dat de mannen uit Deventer de voorkeur geven aan werk in de metaal- en de anderen meer voelen voor de voedings- en genotmiddelenindustrie, waar de slachterijen en vleeswarenfabrieken de grootste plaats innemen. Voor een overzicht van de verdeling van de mannelijke beroepsbevolking over de bedrijfsklassen in het onderzoekgebied zij verwezen naar bijlage 1. Daaruit blijkt dat de metaalnijverheid, de voedings- en genotmiddelenindustrie, de bouwnijverheid, handels-, bank- en verzekeringswezen en de maatschappelijke diensten ieder rond 4 000 mannen uit het gebied werk geven. De landbouw geeft - met 7 900 man - evenveel werk als twee van de hiervoor genoemde groepen samen.

Spreiding werkgelegenheid

Hoewel bij de beroepen van de mannen - in grote lijnen - een redelijke spreiding over het gebied bestaat, is het zeker niet zo dat de werkgelegenheid overal "bij huis" ligt.

Zo is de industrie voor 64% te vinden in Deventer en worden de economische diensten voor 60% in of vanuit Deventer verricht, terwijl de Deventerse mannelijke beroepsbevolking nog aanmerkelijk beneden de helft blijft van de totale mannelijke beroepsbevolking. Het is duidelijk dat een belangrijk deel van de mannen niet in Deventer woont, maar er wel werkt. Vooral de metaalnijverheid trekt velen van buiten Deventer naar deze stad.

Bij het ambacht ligt de situatie duidelijk anders: in Deventer is 43% aanwezig van de arbeidsplaatsen in deze sector van het gehele gebied. Dat betekent ongeveer een evenredige verdeling.

Overigens is in Wijhe en Olst de industrie aanzienlijk belangrijker als werkgever dan het ambacht. Ook in Voorst is een behoorlijke werkgelegenheid in de industrie.

Diepenveen en - hoewel in iets mindere mate - Bathmen, zijn agrarische gemeenten, vrijwel zonder industrie. Het ambacht biedt daar dan ook vrijwel alle arbeidsplaatsen die er in de nijverheid aanwezig zijn (resp. 94% en 72%).

Forensisme

Het gevolg van de geografische concentratie van de industriële werkgelegenheid en het werk in de economische diensten in Deventer is een uitgebreide pendel op Deventer. In 1960 gingen 1 277 mannen uit "overig Overijssel" in Deventer werken en nog eens 1 188 uit Voorst en Gorssel. Uit Voorst werkten er echter nog 530 mannen in andere gemeenten, voor het overgrote deel in Apeldoorn. Uit Gorssel werkten er velen in Zutphen, vrijwel evenveel als er in Deventer werkten. Ook de randgemeenten in het Z.W.-Overijsselse deel zijn mede georiënteerd op andere gebieden. Dit geldt vooral voor Holten, waar driekwart deel van de pendelaars richting Twente gaat, en Wijhe, waarvandaan 30% van de pendelaars in Olst en 40% in Zwolle werkt. Ook vanuit Raalte reizen vele mannen dagelijks voor hun werk naar buiten Z.W.-Overijssel. Omstreeks een derde deel van de bijna 600 pendelaars werkt in Nijverdal of andere Twentse gemeenten en dat is ongeveer evenveel als in Deventer.

Behalve Deventer heeft alleen Olst meer inkomende mannelijke forensen dan uitgaande, namelijk 582 tegen 348. In Wijhe heffen de binnenkomende en de uitgaande stroom elkaar ongeveer op (316 tegen 309). Alle andere gemeenten zien dagelijks meer mannen 's morgens weggaan en 's avonds terugkomen dan 's morgens komen en 's avonds weggaan.

Over het geheel genomen is er dus sprake van een duidelijke centrumfunctie van Deventer voor de werkgelegenheid; voor de randgemeenten echter in aanmerkelijk mindere mate dan voor de andere gemeenten.

§ 3. De agrarische sector

Bij een onderzoek als het onderhavige, waarbij de land- en tuinbouw zo'n belangrijke rol spelen, is het zonder meer noodzakelijk een overzicht te geven van de land- en tuinbouw in het gebied van onderzoek.

De gegevens hiervoor zijn voor een deel ontleend aan bestaand statis-

tisch materiaal van het CBS. Het merendeel is echter tijdens de enquête verzameld en geldt dus voor begin 1966. Hoewel het mogelijk zou zijn meer recente data te vermelden, volstaan wij met deze gegevens: zij geven het beeld weer ten tijde van de enquête en dit sluit het beste aan bij het andere onderzoekmateriaal.

Beroepsgroepen

Begin 1966 waren er 6 208 telplichtige geregistreerde grondgebruikers in het gehele onderzoekgebied. In tabel 2 is aangegeven hoe deze over het gebied verdeeld liggen. Daarbij is ook vermeld hoeveel van deze geregistreerden nu eigenlijk van hoofdberoep boer of tuinder zijn.

Tabel 2. De geregistreerde bedrijven naar beroepsgroep

Deelgebied:	Aantal bedrijven	% met een bedrijfshoofd in de beroepsgroep:			
		A	B	C	D
Oost	2 012	67	6	19	8
Midden	2 108	65	7	16	12
West	2 088	58	5	23	14
Gehele gebied	6 208	63	6	20	11

De indeling in de beroepsgroepen is gemaakt aan de hand van het volgende, bij het L.E.I. gebruikelijke schema:

- A: volledig werkzaam op het eigen agrarische bedrijf;
- B: werkzaam op het eigen agrarische bedrijf met daarbij een andere werkkring die minder dan de helft van de totaal beschikbare arbeidstijd in beslag neemt;
- C: geregistreerde heeft een hoofdberoep, buiten het eigen agrarische bedrijf, dat meer dan de helft van zijn beschikbare arbeidstijd vergt;
- D: gepensioneerden, rustende landbouwers en tuinders, overigen.

Uit dit staatje blijkt dat de groep niet-agrarische grondgebruikers van behoorlijke omvang is. Vooral in het westelijke deel - het Gelderse deel van het onderzoekgebied - komen nogal wat C-grondgebruikers voor. In de gemeente Voorst is dit zelfs 25% van alle geregistreerden. Het toch ook dicht bij Deventer gelegen Diepenveen heeft met 11% het laagste percentage.

Slechts een klein deel van de landbouwers en tuinders heeft een nevenberoep, nl. 6%. Dit percentage B-grondgebruikers is over vrijwel het gehele gebied hetzelfde. Alleen de gemeente Bathmen vormt hierop een uitzondering met niet minder dan 17% in de B-groep! Dit hoge percentage is vooral een gevolg van het feit dat een relatief groot aantal Bathmense boeren er - als nevenberoep - een melkriet bij heeft.

Leeftijd bedrijfshoofden

De D-groep bestaat hoofdzakelijk uit oudere personen; het zijn overwegend rustende landbouwers en tuinders en andere rustenden of gepensioneerd, hoewel er ook enkele minder valide personen bij zijn.

Toch komen de oudere bedrijfshoofden niet alleen in de D-groep voor, zoals blijkt uit tabel 3. Ook bij de "zuivere" landbouwers en tuinders (beroepsgroep A) is nog 16% zowel bedrijfshoofd als genietend van het Algemeen Ouderdomspensioen (AOW).

Tabel 3. De leeftijd van de bedrijfshoofden 1) in de verschillende beroepsgroepen

Beroepsgroep:	Aantal bedrijfshoofden	% in de leeftijdsklasse van			
		jonger dan 35 jaar	35-49 jaar	50-64 jaar	65 jaar of ouder
A	4 088	10	33	41	16
B	372	12	37	42	9
C	1 224	12	37	46	6
D	712	-	2	12	86
Alle bedrijfshoofden	6 396	9	31	41	21

- 1) Doordat er bedrijven zijn met meer dan één bedrijfshoofd, is het aantal bedrijfshoofden groter dan het aantal bedrijven (vgl. tabel 2).

Voor het overige zijn de verschillen in de leeftijdsopbouw tussen de groepen A, B en C niet erg groot.

Bedrijfsoppervlakte

Meer verschil valt te constateren in de oppervlakte van de bedrijven in de onderscheidene beroepsgroepen (zie tabel 4).

Tabel 4. De oppervlakte van de bedrijven

Beroepsgroep:	Aantal bedrijven	% in de oppervlakteklasse:				
		< 1 ha	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20 ha of groter
A	3 908	1	12	39	38	10
B	368	1	32	48	17	3
C	1 220	35	52	9	2	1
D	712	39	53	7	-	-
Alle bedrijven	6 208	12	26	30	26	8

Zoals te verwachten viel, zijn de C- en D-bedrijven overwegend kleine bedrijven, waarbij opvalt dat er tussen deze twee beroepsgroepen zo weinig verschil is.

De groep B vormt een duidelijke tussengroep: groter dan de C- en D-bedrijven, maar kleiner dan de A-bedrijven. Het is opvallend dat nog meer dan de helft van de A-bedrijven, dus de bedrijven van de "echte" boeren en tuinders, over minder dan 10 ha cultuurgrond beschikt. Hierbij moeten we echter wel de aantekening maken, dat de kleinste A- en B-bedrijven, althans het kleinste naar oppervlakte, veelal tuinbouwbedrijven zijn: groente-, bloemen- en fruitteeltbedrijven.

Dit blijkt ook uit het overzicht in tabel 5, waar voor de A- en B-bedrijven is aangegeven hoe de spreiding over de grootteklassen is in de verschillende deelgebieden. Daar zien we duidelijk "West" naar voren komen bij de kleinste bedrijven (naar oppervlakte). Dit wordt overwegend veroorzaakt door de ca. 110 tuinbouwbedrijven in Voorst, voor het merendeel gelegen onder Twello, pal tegen Deventer aan. Ook in Olst en Wijhe komt een aantal (25) tuinbouwbedrijven voor: overwegend fruitteeltbedrijven. Ook dat heeft invloed op de spreiding van de bedrijven over de bedrijfsoppervlakteklassen.

Een betere maatstaf voor de bedrijfsgrootte is ongetwijfeld de bedrijfsomvang, uitgedrukt in standaardbewerkings- of bedrijfseenheden. De voor de berekening daarvan benodigde gedetailleerde gegevens per bedrijf ontbraken echter.

Tabel 5. De oppervlakte van A- en B-bedrijven in de deelgebieden

Deelgebied	Aantal A- en B-bedrijven	Percentage per oppervlakteklasse				
		< 1 ha	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20 ha of groter
Oost	1 456	-	11	46	37	6
Midden	1 508	0	12	38	38	12
West	1 312	4	19	35	32	10
Gehele gebied	4 276	1	14	40	36	9

Bij de tabel kunnen we verder nog opmerken, dat een bijzonder grote groep bedrijven (40%) slechts 5 à 10 ha ter beschikking heeft. Dit is vooral het geval in Holten en Bathmen, waar dit percentage resp. 54% en 50% bedraagt. Wijhe heeft in deze categorie daarentegen slechts 29% van de bedrijven en 19% in de groep van 20 ha of groter.

Bedrijfstypen

In de gemeente Voorst komt de grootste tuinbouwconcentratie van het gebied voor. Daarnaast zijn er in Olst en Wijhe wat fruitteeltbedrijven, terwijl ook in Gorssel en verspreid over het gebied tuinbouw in verschillende vormen voorkomt. Bij deze verspreide bedrijven hebben de sier-teeltbedrijven van bloemisten en hoveniers de overhand. Verder is het

gebied echter overwegend een veehouderijstreek, met vooral een gemengde veehouderij, zoals ook blijkt uit tabel 6.

Tabel 6. De in het gebied voorkomende bedrijfstypen

Deelgebied	Aantal bedr. 1)	Percentage per bedrijfstype				
		weide- bedr.	gem. veeh.- bedr.	akkerb.- bedr.	tuinb.- bedr.	ov. bedr.
Oost	1 599	34	66	0	0	0
Midden	1 603	38	59	0	2	1
West	1 549	36	54	0	8	2
Gehele gebied	4 751	36	60	0	3	1

1) Excl. bedrijven < 1/4 manjaar.

Bron: CBS mei 1968 (VAT-typologie).

We zien dat op 96% van de bedrijven de veehouderij meer dan 60% van de omvang van het bedrijf uitmaakt. Op niet minder dan 60% van de bedrijven bestaat de omvang van het bedrijf voor minstens een tiende deel uit varkens- of kippenhouderij: de gemengde veehouderijbedrijven.

Uit dit overzicht komt duidelijk tot uiting, dat in het oostelijke deel van het gebied de gemengde veehouderij een nog grotere plaats inneemt dan in de andere gebieden. In het centrale deel komen de weidebedrijven wat meer naar voren, terwijl in het westelijke deel het percentage tuinbouwbedrijven de aandacht trekt.

In het gehele gebied komen slechts 12 akkerbouwbedrijven voor. Hier van zijn er 7 te vinden in Voorst en Gorssel.

Werkgelegenheid in de land- en tuinbouw

Aan hoeveel mensen biedt de land- en tuinbouw werk? Het is noodzakelijk deze vraagstelling nader te omschrijven. De agrarische produktie is een primaire economische activiteit, het is een produktie van "grondstoffen". Behalve de mensen die op de land- en tuinbouwbedrijven zelf werken, zijn er velen die werk hebben gevonden dat geheel afhankelijk is van de agrarische produktie, zowel in de toeleverende als in de handels- en verwerkende (industriële) sectoren.

De werkgelegenheid die hier aan de orde komt is alleen de werkgelegenheid op de agrarische (produktie)bedrijven. Een verdere beperking is dat we alleen de op de bedrijven werkende vaste mannelijke arbeidskrachten in aanmerking nemen, omdat dit verreweg de belangrijkste groep is. Ook zijn de daarover beschikbare statistische gegevens het meest betrouwbaar.

In tabel 7 (zie blz. 22) is een overzicht gegeven van het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten - begin 1966 - op de bedrijven vergeleken

Tabel 7. Het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten in de land- en tuinbouw

Deelgebied	Aantal mannen 1) in 1966 in land- en tuinbouw		Waarvan			
			bedrijfshoofden		overigen	
	aantal	index 1960=100	aantal	index 1960=100	aantal	index 1960=100
Oost	2 100	86	1 510	93	590	74
Midden	2 410	87	1 570	93	840	78
West	2 110	83	1 510	88	600	72
Gehele gebied	6 620	86	4 590	91	2 030	75

1) Aantallen zijn afgerond.

Bronnen: CBS en L.E.I.-enquête.

met de situatie in 1960. Daarbij is nog onderscheid gemaakt tussen de bedrijfshoofden en de andere arbeidskrachten.

In de periode 1960-1966 nam het aantal mannen in de landbouw met ongeveer 1 100 af, dat is omstreeks 14%. Deze daling verliep in het westelijk deel sneller dan in de rest van het gebied, zowel bij de zelfstandigen als bij de niet-zelfstandigen.

In het midden van het gebied daalde de mannelijke agrarische beroepsbevolking het minst. Ook de verhouding tussen het aantal zelfstandigen en niet-zelfstandigen bleek daar het kleinste, nl. in 1960 61 : 39 en in 1966 65 : 35, terwijl deze laatste verhouding al in 1960 was bereikt voor het gemiddelde van het gehele gebied en deze verhouding in 1966 was gestegen tot 69 : 31.

Daarom is het merkwaardig dat het aantal bedrijven waar volgens het bedrijfshoofd een opvolger aanwezig was per 1 januari 1966 juist in het centrale deel lager is dan in "Oost". Jammer genoeg zijn geen vergelijkbare gegevens beschikbaar voor "West", dat tot de provincie Gelderland behoort.

In tabel 8 (zie blz. 23) zijn enkele gegevens over de bedrijfsopvolging opgenomen.

Het verschil tussen beide gebieden is vooral gelegen in het aantal bedrijfshoofden dat te kennen gaf dat zij (nog) niet wisten hoe en of opvolging zou plaatshebben, maar dat het in ieder geval geen zoon van hen zou zijn. Van deze categorie bedrijfshoofden had verreweg het merendeel geen zoons en een deel van hen in het geheel geen kinderen. Nu is het gemiddelde aantal kinderen per bedrijfshoofd in "Oost" (en vooral de gemeente Raalte) groter dan in "Midden". De kans dat een bedrijfshoofd in "Oost" geen zoons heeft is daar dan ook kleiner dan in "Midden". Dit is de verklaring voor het op het eerste gezicht "merkwaardige" verschil.

Tabel 8. De bedrijfsopvolging in Zuidwest-Overijssel (1 januari 1966)

Gebied	Aantal bedrijfshfdn. hoofdberoep landbouwer/ tuinder van 50 jaar of ouder	Percentage van de bedrijfshoofden met als opvolgingsverwachting:				
		met opv.	zonder opv.	opv. (nog) totaal	niet bekend	
					waarvan beslist geen zoon	hele- maal onduid.
Oost	824	65	2	33	16	16
Midden	806	59	2	39	22	17
Zuidwest- Overijssel	1 630	62	2	36	20	16

Eigendom/pachtverhouding

Wanneer een onderwerp aan de orde is waarbij de gebondenheid aan een bepaalde plaats een rol kan spelen, dan is het - zeker in de agrarische sector - van belang een inzicht te hebben in de mate waarin men onroerend goed in eigendom heeft. Voor de land- en tuinbouw betekent dit vooral eigendom van grond. In tabel 9 is een overzicht gegeven van de rechtsvorm van het grondgebruik op de bedrijven met cultuurgrond in het onderzoekgebied.

Tabel 9. De rechtsvorm van het grondgebruik (t.a.v. de gebruiker)

Gebied	Perc. v.d. bedrijven met cultuurgrond				Perc. van alle cultuurgrond in eigendom
	geheel in eigendom	deels eigendom,		alle grond gepacht	
		deels pacht			
		≥ 50% in eigendom	< 50% in eigendom		
Oost	75	15	3	7	85
Midden	53	17	9	21	64
West	41	24	14	21	54
Gehele gebied	56	19	8	17	67

Bron: CBS mei 1966.

Het blijkt dat er nogal wat verschil is tussen de delen van het onderzoekgebied. Weliswaar is overal meer dan de helft van de cultuurgrond in gebruik bij de eigenaar, maar in Voorst/Gorssel is dit maar net iets meer dan de helft en in Holten en Raalte 85%. Het centrale gebied neemt hier een tussenpositie in, die ongeveer overeenkomt met het gemiddelde voor het geheel. Dit geldt ook wanneer we de bedrijven apart bekijken, al is het percentage volledige pachtbedrijven daarvoor wat aan de hoge kant.

Het lage percentage bedrijven met alle grond in eigendom in Voorst en Gorssel weegt minder zwaar wanneer men ziet dat 24% van de bedrijven meer dan de helft van de grond in eigendom heeft en 14% althans een deel daarvan zelf bezit. Het bijpachten van grond is daar dus een veel voorkomende mogelijkheid.

HOOFDSTUK III

De beroepskeuze in het agrarische milieu

In dit hoofdstuk komt aan de orde welke beroepen worden uitgeoefend door de bedrijfshoofden van de land- en tuinbouwbedrijven en door de dochters en zoons van de landbouwers en tuinders.

Hierbij herinneren wij aan paragraaf 3 van hoofdstuk II, waarin werd uiteengezet in welke beroepsgroepen de grondgebruikers kunnen worden ingedeeld. Van deze groepen zijn vooral de groepen B en C van belang voor dit onderzoek.

Deze bedrijfshoofden hebben immers naast hun (zelfstandige) beroep in de land- of tuinbouw nog een tweede beroep. Voor de B-grondgebruikers is dit andere beroep een nevenberoep, maar voor de C-bedrijfshoofden is dat juist het hoofdberoep. Van alle bedrijfshoofden behoort 20% tot de beroepsgroep C en 6% tot de beroepsgroep B.

In dit hoofdstuk zal worden nagegaan wat voor "andere" beroepen de B- en C-bedrijfshoofden uitoefenen. Vervolgens wordt gezien welke beroepen de dochters van de landbouwers en tuinders (A+B) uitoefenen. In het laatste deel van dit hoofdstuk worden de beroepen van de boeren- en tuinderszoons aan een nadere beschouwing onderworpen.

§ 1. Het "andere beroep" van de B- en C-bedrijfshoofden

Ten einde de beroepen in een aantal groepen te kunnen onderverdelen, is van een beroepsschema gebruik gemaakt, zoals dit voor verschillende onderzoeken van het L.E.I. is gehanteerd. Daarbij wordt in de eerste plaats uitgegaan van het criterium: zelfstandig - niet-zelfstandig. De niet-zelfstandigen (in loondienst) worden verder onderverdeeld naar: hoofd- en handarbeiders. Deze categorieën worden weer verder uitgesplitst, waarbij de handarbeiders worden ingedeeld in de groepen: vakarbeiders (o.m. monteur, elektriciën, timmerman, kaasmaker), transportarbeiders (chauffeurs en expeditiepersoneel), fabrieksarbeiders (ongeschoolde en geoefende arbeiders in de industrie), arbeiders in land- en/of tuinbouw en overige handarbeiders (o.m. grondwerker, los arbeider). In bijlage 2 is van deze indeling een overzicht gegeven. Deze indeling is ook toegepast voor de beroepen van de zoons.

In tabel 10 is een overzicht gegeven van de neven- en hoofdberoepen van de B- en C-grondgebruikers (zie blz. 26).

Het is duidelijk dat onder deze groepen veel zelfstandigen zijn. Daarbij vormen de veehandelaren en commissievaarders en loonwerkers belangrijke categorieën. Onder de C-bedrijfshoofden zijn verscheidene bedrijfshoofden uit de industrie en nijverheid. Daarnaast zijn er onder B-grondge-

bruikers verschillende met activiteiten in de verzekeringsbranche en met agentschappen voor zaaizaad e.d.

Tabel 10. De neven- en hoofdberoepen van B- en C-grondgebruikers

Beroeps- groep	Aant. bedr.- hfdn.	Percentage met een neven-, resp. hoofdberoep						
		zelf- standig	hfd.- arb.	handarbeider				
				vakar- beider	transp.- arb.	fabr.- arb.	ov. buiten	in land- of tuin- landb. bouw
B	93	37	3	1	41	3	9	6
C	306	25	5	8	10	23	23	6

Opvallend is de grote groep transportarbeiders bij de landbouwers met nevenberoep. Hieronder vallen echter ook de boeren die een melkriet hebben.

Dat er slechts weinig vak- en fabrieksarbeiders onder de B-bedrijfs-
hoofden zijn, is begrijpelijk: dat zijn beroepen die meer dan de helft van de beschikbare arbeidstijd vergen! Dit geldt ook voor de "overige hand-
arbeiders" die buiten de landbouw werken. Het zijn hoofdzakelijk arbeiders bij publieke werken, op cultuurtechnische werken en los-arbeiders.

§ 2. De bedrijfshoofden in de beroepsgroep C

In de voorgaande paragraaf bleek een vrij brede spreiding te bestaan van hoofdberoepen van C-grondgebruikers. Deze spreiding zet zich voort over het gehele gebied - zoals blijkt uit tabel 11 - ook al zijn er nuanceverschillen.

Tabel 11. De hoofdberoepen van C-bedrijfshoofden in de deelgebieden

Deel- gebied	Aant. C- bedr.- hfdn.	Percentage bedrijfshoofden met als hoofdberoep						
		zelfst. niet- agr.	hfd.- arbei- der	handarbeider				
				vakar- beider	transp.- arb.	fabr.- arb.	ov. buiten	in land- of tuin- landb. bouw
Oost	98	21	4	13	9	27	23	3
Midden	85	26	6	6	7	22	28	5
West	123	27	5	4	13	20	20	11
Gehele gebied	306	25	5	8	10	23	23	6

Deze verschillen zijn terug te voeren tot twee hoofdpunten, nl. in "Oost" zijn minder C-ers met een zelfstandig niet-agrarisch hoofdberoep

en meer vak- en fabrieksarbeiders dan in de beide andere delen van het gebied. "Midden" en "West" hebben vrijwel evenveel zelfstandigen, hoofd-, vak- en fabrieksarbeiders. In "West" zijn echter meer transportarbeiders (vooral magazijn- en expeditiepersoneel) en zijn er meer land- en tuinarbeiders onder de C-ers. Hier staat dan tegenover dat het "centraal gebied" opvalt door het hoge percentage dat in de groep "overige handarbeiders" valt. Het merendeel daarvan is grondwerker. De vakarbeiders van "Oost" bestaan voor een aanzienlijk deel uit bouwvakkers. De omvang van de groep fabrieksarbeiders in "Oost" hangt nauw samen met de aanwezigheid van "Hevea" te Raalte.

Beroep en leeftijd

De fabrieksarbeiders onder de C-grondgebruikers treffen we in alle leeftijdsklassen in ongeveer gelijke mate aan. Voor de meeste andere beroepen gaat dit niet op, zoals blijkt uit tabel 12.

Tabel 12. De hoofdberoepen van C-grondgebruikers naar hun leeftijd

Leeft.- klasse	Aant. C- bedr.- hfdn.	Percentage C-bedrijfshoofden met als hoofdberoep						
		zelfst. niet- agr.	hoofd- arbei- der	handarbeider			ov. buiten landb.	in land- of tuin- bouw
< 35 jr.	37	27	-	11	16	22	11	13
35-49 jr.	114	22	4	8	15	24	22	5
50-64 jr.	139	22	7	7	5	24	28	7
65 jr.e.o.	16	69	-	-	6	6	19	-
Totaal	306	25	5	8	10	23	23	6

De meest opvallende groep zijn de C-bedrijfshoofden van 65 jaar en ouder, dus de AOW-ers onder deze categorie grondgebruikers. Het aantal is slechts klein en daardoor dienen de percentages niet al te absoluut te worden gezien. Het is echter zonder meer duidelijk dat deze groep vooral voorkomt bij de zelfstandigen - handelaren en commissairen - en bij de los-arbeiders. In "normale" loondienst kunnen ze niet meer zijn, gezien hun leeftijd.

Onder de jongeren komen vooral meer vak-, transport-, land- en tuinarbeiders voor dan bij de ouderen. In de groep van 50-64 jaar zijn er veel werkzaam als grondwerker: zij vormen daardoor vrijwel de helft van alle grondwerkers onder de C-bedrijfshoofden.

Beroep en bedrijfsgrootte

Er zijn aanmerkelijk grotere verschillen te zien wanneer het hoofdberoep en de oppervlakte van het landbouwbedrijf met elkaar in verband worden gebracht.

Tabel 13. De hoofdberoepen van C-grondgebruikers naar de oppervlakte van hun landbouwbedrijf

Opp.v.h. bedrijf	Aant. C- bedr.- hfdn.	Percentage C-bedrijfshoofden met als hoofdberoep						
		zelfst. niet- agr.	hoofd- arbei- der	handarbeider				
				vakar- beider	transp.- arbeider	fabr.- arb.	ov. buiten landb.	in land- of tuin- bouw
< 1 ha	108	25	9	5	4	29	21	7
1-5 ha	160	21	2	8	14	20	28	7
5 ha e.m.	38	42	3	13	13	18	8	3
Totaal	306	25	5	8	10	23	23	6

Zo is het percentage met een zelfstandig niet-agrarisch hoofdberoep bij de "grotere" bedrijven (≥ 5 ha) twee keer zo hoog als bij de kleinere C-bedrijven! Vak- en transportarbeiders komen bij de kleinste bedrijven weinig voor, maar fabrieks- en hoofdarbeiders zoveel te meer!

Het is echter gewenst, evenals in de voorgaande tabellen, hier ook uit te gaan van de C-bedrijfshoofden zelf en niet van het bedrijf alleen. Daarom is in tabel 14 een overzicht gemaakt waarbij is aangegeven in welke mate de verschillende bedrijfsgrootten voorkomen bij de bepaalde beroepen.

Tabel 14. De grootte van de bedrijven van C-bedrijfshoofden naar hun hoofdberoep

Opp.v.h. bedrijf	% van de C- bedr.- hfdn.	Percentage van de bedrijven naar grootteklasse van						
		zelfst. niet- agr.	hoofd- arbei- der	handarbeider				
				vakar- beider	transp.- arbeider	fabr.- arb.	ov. buiten landb.	in land- of tuin- bouw
< 1 ha	35	36	67	22	13	44	33	40
1-5 ha	52	43	26	56	71	46	63	55
5 ha e.m.	13	21	7	22	16	10	4	5
Aant.bedr. hoofden	306	76	15	23	31	70	71	20

Hieruit blijkt dat alleen de hoofdarbeiders overwegend zeer kleine bedrijven aanhouden in tegenstelling tot de transportarbeiders. Daarvan houden er maar enkele zo'n klein bedrijfje aan. Zij exploiteren in zeer overwegende mate bedrijven van 1-5 ha. Dit is ook - zij het in wat mindere mate - het geval bij de grondwerkers en los-arbeiders ("overigen buiten landbouw"), waarvan er anderzijds maar zeer weinigen een bedrijf van 5 of meer ha hebben. Dit is eveneens het geval bij de landarbeiders

en de fabrieksarbeiders. De vakarbeiders hebben blijkbaar minder belangstelling voor zeer kleine bedrijfjes en meer voor de grotere bedrijven, evenals de zelfstandigen. Dat hierbij de voor het nevenbedrijf beschikbare tijd en de mogelijkheden om een bedrijf "naar wens" te bemachtigen een zeer belangrijke rol spelen is zonder meer duidelijk.

§ 3. De bedrijfshoofden met een nevenberoep

Het aantal landbouwers en tuinders dat een nevenberoep heeft is klein: 6% van alle geregistreerde grondgebruikers. In het gehele onderzoekgebied zijn er dat ca. 375. Dit betekent dat er in de enquête, bij een steekproef van 1 op 4 nog geen 100 B-bedrijfshoofden zijn aangetroffen: het waren er in totaal 93. Om deze groep te kunnen vergelijken met de C-bedrijfshoofden is toch dezelfde indeling gemaakt voor de beroepen. Hierdoor zijn in sommige groepen slechts weinig gegevens.

Bij de interpretatie van deze cijfers dient daarmee rekening te worden gehouden.

De nevenberoepen (bijlage 2)

In tabel 15 is een overzicht gegeven van de nevenberoepen die de landbouwers en tuinders in deze groep uitoefenen in de verschillende delen van het gebied. Uit paragraaf 1 is al bekend welke de verschillen zijn tussen de beroepen van B- en C-bedrijfshoofden voor het gehele gebied. Het is interessant na te gaan of deze verschillen op dezelfde wijze in de deelgebieden zijn terug te vinden.

Tabel 15. De nevenberoepen van B-grondgebruikers in de deelgebieden

Deel- gebied	Aant. B- bedr.- hfdn.	Percentage van de B-bedrijfshoofden met als nevenberoep						
		zelfst. niet- agr.	hoofd- arbei- der	vakar- beider	transp.- arbeider	fabr.- arb.	ov. buiten of landb.	in land- bouw
Oost	29	45	3	3	42	-	7	-
Midden	39	38	5	-	46	3	3	5
West	25	24	-	-	32	8	20	16
Gehele gebied	93	37	3	1	41	3	9	6

Opvallend zijn de verschillen tussen de deelgebieden bij de zelfstandigen, de transportarbeiders en bij de twee laatste groepen, de "overigen" en de landarbeiders.

Bij de C-grondgebruikers waren de verschillen in dezelfde groepen te zien, maar merkwaardigerwijze vormen deze categorieën van grondgebruikers juist elkaars "spiegelbeeld". Dit is alleen niet het geval voor de

groep die in loondienst in de landbouw werkt. Verder gaat voor al deze beroepen op, dat de B-grondgebruikers naar verhouding vaker dat beroep uitoefenen, dat de C-grondgebruikers in dat deelgebied juist minder vaak uitoefenen dan in een ander deelgebied en omgekeerd.

Deze verhoudingen wekken de indruk dat er sprake is van een zekere concurrentieverhouding in de beroepen-arbeidsplaatsen die uitgeoefend kunnen worden als "part-time jobs". Dit zou dan tegelijkertijd inhouden dat deze vorm van werkgelegenheid schaars is.

Hoewel dit zou kunnen opgaan voor de loondienstberoepen, kan dit niet van toepassing zijn op de zelfstandige niet-agrarische beroepen. Daarbij ligt de keuze bij het bedrijfshoofd welke van zijn beide (zelfstandige) beroepen hij als hoofd- en welke als nevenberoep aanhoudt.

Zo is het plausibel dat van degenen met een zelfstandig nevenberoep naar verhouding een hoger percentage een groter bedrijf zal hebben dan van de C-bedrijfshoofden. Dit blijkt ook zo te zijn, want van deze groep van 34 B-bedrijfshoofden hebben er 25, dat is meer dan twee derdedeel, een bedrijf dat groter is dan 5 ha. Voor de vergelijkbare C-groep is dit 21%.

Nevenberoep en bedrijfsgrootte

Wanneer we daarentegen de verdeling nagaan van de bedrijfshoofden met een bedrijf in een bepaalde oppervlakteklasse over de verschillende beroepen, dan blijkt er toch weer een vrij grote mate van overeenkomst te bestaan tussen de beroepen die men uitoefent. Wel is er een uitgesproken niveauverschil, zoals dat al in tabel 10 tot uiting kwam en dat ook tot uiting komt in de bedrijfsgrootte. Dit blijkt zowel uit tabel 13 als uit de nu volgende tabel 16.

Tabel 16. De nevenberoepen van de B-bedrijfshoofden in de grootteklasse van hun land- en tuinbouwbedrijven

Bedr.- opp. kl.	Aant. B- bedr.- hfdn.	Percentage B-bedrijfshoofden met als nevenberoep						
		zelfst. niet- agr.	hoofd- arbei- der	vakar- beider	transp.- arbeider	fabr.- arb.	ov. buiten landb.	in land- of tuin- bouw
< 5 ha	30	30	3	3	34	3	10	17
5 ha e.m.	63	40	3	-	44	3	8	2
Totaal	93	37	3	1	41	3	9	6

Vrijwel over de gehele linie - bij alle beroepen - zijn bovendien de B-bedrijfshoofden met bedrijven van minstens 5 ha in de meerderheid. Alleen bij de land- en tuinarbeiders zijn er meer, zowel procentueel als numeriek, met bedrijven van minder dan 5 ha. De meeste daarvan liggen in het westelijke deel van het onderzoeksgebied (Voorst en Gorssel).

Nevenberoep en leeftijd

Tenslotte nog een overzicht van de nevenberoepen naar de leeftijd van de bedrijfshoofden.

Tabel 17. De nevenberoepen van de B-bedrijfshoofden naar leeftijd

Leeftijd:	Aantal B- bedr.- hfdn.	% B-bedrijfshoofden met als nevenberoep:						
		zelfst. niet- agr.	hoofd- arb.	handarbeider				
				vak- arb.	transp.- arb.	fabr.- arb.	ov. buiten ldb.	in land- of tuinb.
< 50 jr.	45	29	2	-	51	4	7	7
50 jr. of ouder	48	44	4	2	31	2	11	6
Totaal	93	37	3	1	41	3	9	6

Evenals bij de C-grondgebruikers is van de ouderen een kleiner deel werkzaam als transportarbeider, althans in een deel van zijn beschikbare tijd, dan van de jongere B-bedrijfshoofden. Daarvan heeft zelfs iets meer dan de helft het nevenberoep transportarbeider ! Bij de zelfstandige nevenberoepen was er bij de C-ers weinig verschil naar leeftijd, afgezien van de kleine groep van ≥ 65 jaar. Bij de B-grondgebruikers blijkt van de ouderen een aanmerkelijk groter deel (de helft meer) een zelfstandig niet-agrarisch nevenberoep uit te oefenen dan van degenen jonger dan 50 jaar. Van de andere beroepen kan in dit opzicht weinig worden gezegd.

§ 4. Beroepen van dochters van landbouwers en tuinders

Behalve voor de boerenzoons en de bedrijfshoofden, zijn ook van de dochters van de A- en B-bedrijfshoofden gegevens verzameld over de beroepen die zij uitoefenen.

Hierbij is uitgegaan van alle dochters van 15 jaar en ouder. Daarbij bleek echter dat onder de gehuwde dochters er maar weinigen zijn die naast hun functie van "huisvrouw" nog een beroep uitoefenen. Bovendien bleek dan de feitelijke aard van het beroep vaak onvoldoende bekend te zijn. Daarom zijn alleen de gegevens van de groep dochters die nog niet gehuwd zijn verder verwerkt. Het betreft 492 meisjes en vrouwen van de in totaal 964 aangetroffen dochters van boeren en tuinders.

De beroepen

Beroepen van meisjes en vrouwen zijn overwegend van geheel andere aard dan die van mannen. Er is dan ook een andere indeling gemaakt

voor de beroepengroepen. In tabel 18 (zie blz. 33) is een overzicht gegeven van de beroepen die de meisjes, afkomstig uit de onderscheiden gebiedsdelen, uitoefenen.

Deze tabel leidt tot de volgende - algemene - conclusies:

- een aanmerkelijk deel van de "dochters" volgt nog voortgezet onderwijs (21%);
- niet minder dan de helft van de meisjes werkt in de huishouding, hetzij thuis, hetzij elders of beide (50%);
- slechts een zeer klein deel van de meisjes werkt in een fabriek of atelier (2%);
- een "substantieel" deel van de "boerendochters" werkt in de verpleging (7%). Voor het gehele gebied in totaal omstreeks 140 meisjes.

Uit de tabel blijkt voorts, dat er enig verschil in de beroepen is voor de deelgebieden. Opvallend zijn hierbij o.m. het hoge percentage dat in "Oost" in de huishouding werkt en het lage percentage dat daar winkelsbediende is of in het horecabedrijf werkt, dit laatste in tegenstelling tot "West". Er blijken echter ook binnen de deelgebieden vrij grote verschillen voor te komen tussen buurgemeenten. Hieruit komt de indruk naar voren dat de aard van het beroep dat meisjes uitoefenen in zeer sterke mate afhankelijk is van de naaste omgeving.

Geografische spreiding

Zo is de beroepskeuze van de meisjes in Diepenveen, gelegen rond het centrum Deventer, ruim gevarieerd. Ze is veel minder overheersend op het huishoudelijke gericht dan in de meeste andere gemeenten, terwijl ook het percentage dat nog onderwijs volgt met 25% het hoogst is.

Hiertegenover staan de gemeenten Holten en Bathmen, met een zeer eenzijdig op de huishouding gerichte beroepskeuze: resp. 75% en 69% van de meisjes werkt in de huishouding. Hierbij valt op dat in Bathmen slechts 6% van de meisjes alleen thuis in de huishouding werkt en 44% daarnaast ook uit werken gaat.

In vrijwel alle gemeenten heeft 5 of 6% van de meisjes een administratieve functie. Alleen Olst en Gorssel springen eruit met het dubbele percentage. Ook is het opvallend dat in Gorssel 12% van de meisjes bij het onderwijs werkt. Dit gevoegd bij de 12% in administratieve functies geeft deze gemeente een geheel eigen "gezicht" in het kader van dit onderwerp.

Het verplegende personeel komt hoofdzakelijk uit Diepenveen, Raalte en Voorst. In deze laatste gemeente en Olst werkt 14% van de "dochters" in een winkel of in de horecasector. De religieuzen komen voor het merendeel uit Raalte, maar ook Olst kent enkele boerendochters die toegetreden zijn tot een religieuze orde.

Beroep en grootte van het ouderlijke bedrijf

Daarbij doet zich het feit voor, dat deze religieuzen vrijwel allen afkomstig zijn van bedrijven van ten minste 10 ha, de - voor dit gebied - grotere bedrijven.

Tabel 18. De beroepen van ongehuwde dochters van boeren en tuinders

Deelgebied	Totaal- aantal ongehuwde "dochters"	Waarvan in procenten										
		in de huishouding alleen thuis + alleen ver- thuis elders elders ple- ging	in de winkel- bed. of in ho- reca- bedrijf	adm. func- dienst tie	in in- dustrie of nij- ver- heid	(nog) overigen stude- en niet rend bekend						
Oost	200	20	9	27	6	2	1	4	5	2	20	4
Midden	173	19	12	14	9	8	2	1	7	2	21	5
West	119	19	4	26	7	10	4	-	8	-	20	2
Geh. gebied	492	19	9	22	7	6	2	2	6	2	21	4

Tabel 19. De beroepen van ongehuwde dochters van boeren en tuinders naar de oppervlakte van het ouderlijk bedrijf

Bedrijfs- grootte	Totaal- aantal ongehuwde "dochters"	Waarvan in procenten werkzaam									
		in de huishouding alleen thuis + alleen thuis elders elders ple- ging	in de ver- ple- ing	in de winkel- bed. of in ho- reca- bedrijf	bij on- derv. ener- dienst	in admi- nistra- atieve functie	in in- dustrie of nij- verheid	stude- rend	overigen en niet bekend		
< 5 ha	58	14	12	34	3	9	-	2	7	10	9
5-10 ha	185	19	9	26	7	8	1	7	1	18	4
10-15 ha	120	17	7	22	10	3	7	6	1	24	3
15 ha en groter	129	26	9	12	6	4	5	8	-	27	3
Alle bedrijven	492	19	9	22	7	6	4	6	2	21	4

Dit is ook het geval voor de meisjes die bij het onderwijs zijn. De grootte van het bedrijf blijkt een belangrijke factor te zijn bij de beroepskeuze van de boerendochters. Dit is duidelijk af te lezen uit het overzicht in tabel 19 (zie blz. 33).

De belangrijkste conclusies uit deze tabel zijn wel dat naarmate het bedrijf van hun ouders groter is:

- het percentage dat nog onderwijs volgt, toeneemt;
 - " " " in de huishouding werkt, afneemt;
 - " " " alleen thuis in de huishouding meehelpt, toeneemt;
 - " " " bij anderen in de huishouding helpt, afneemt;
 - " " " in winkels, hotels of restaurants werkt, afneemt
- en dat vrijwel alleen meisjes afkomstig van kleine bedrijven op een atelier of in een fabriek werken en dan nog slechts zeer weinigen van hen.

Conclusie

Uit het voorgaande blijkt dat de beroepskeuze van meisjes uit het agrarische milieu vooral gericht is op functies met een verzorgend karakter: in de huishouding, de verpleging en (persoonlijke) dienstverlenende sector. Daarbij is het van grote betekenis in welk milieu zij wordt grootgebracht, zoals dat gekarakteriseerd kan worden door de grootte van het bedrijf van de ouders, de kerkelijke gezindheid en de plaats waar men woont.

Deze criteria zijn niet de factoren zelf die werken. Zo kan de bedrijfsgrootte de welstand van het gezin en de maatschappelijke positie beïnvloeden. De kerkelijke gezindheid kan "werkzaam" zijn via factoren als gezinsomvang en gezichtskring. De plaats waar men woont is in eerste instantie bepalend voor de opleidingsmogelijkheden, maar ook als bron van werkgelegenheid.

Het onderzoek heeft uitgewezen dat dit samenspel van factoren leidt tot een van plaats tot plaats sterk variërend patroon van beroepskeuze voor meisjes uit het agrarische milieu.

§ 5. De beroepen van zoons van landbouwers en tuinders

Er is een groot aantal factoren dat een rol speelt bij het gebeuren dat men veelal met "beroepskeuze" aanduidt. Dit geldt algemeen en zeker niet minder voor de beroepskeuze in het agrarische milieu. Wij zullen de beroepen die de boerenzonen ten tijde van de enquête uitoefenden dan ook in verband brengen met een reeks factoren die vooral in het agrarische milieu van betekenis zijn. De factor "niet-agrarische werkgelegenheid" komt later aan de orde. Hierbij dient te worden aangetekend, dat het bijvoorbeeld bij de factor bedrijfsoppervlakte niet de oppervlakte zelf is die effect heeft op de beroepskeuze, maar de mate van welstand, welzijn en sociaal aanzien en ook de arbeidsbehoefte die sterk gebonden zijn aan de grootte van het bedrijf.

Behalve de bedrijfsoppervlakte (van het ouderlijke bedrijf) zullen als

Tabel 20. De beroepen van de boerenzoons van 15 jaar en ouder in de deelgebieden

Deelgebied:	Aantal 1) zoons van 15 jr. niet- en ouder agr.	% van de zoons							nog schoolg. of stude- rend
		zelfst. agr.	hoofd- arb.	vak- arb.	handarbeider			overigen buiten in land- landb. of tuinv. rend	
					transp.- arb.	fabr.- arb.			
Oost	404	1	11	18	9	6	4	38	13
Midden	357	3	13	14	7	3	3	44	13
West	252	2	14	15	7	5	4	35	18
Gehele gebied	1013	2	12	16	8	5	4	39	14

1) Hierbij zijn inbegrepen 6 zoons zonder beroep en 7 zoons waarvan het beroep niet bekend is. Bij de procentering zijn deze 13 zoons buiten beschouwing gelaten. Door dit zeer kleine aantal worden de verhoudingen niet noemenswaard beïnvloed.

factoren worden behandeld de gezinssamenstelling, de leeftijd van de zoons en het door hen gevolgde onderwijs.

De beroepen zijn op dezelfde wijze gegroepeerd als voor de B- en C-bedrijfshoofden.

Bij het onderzoek is nagegaan of er verschil bestaat in beroepskeuze tussen zoons van boeren en zoons van tuinders. Aangezien op geen enkel punt sprake is van een reëel verschil, zijn de groepen samengevoegd en als één groep behandeld.

De beroepen

In de tekst van dit verslag en in de daarin opgenomen tabellen wordt ter wille van de overzichtelijkheid steeds gebruik gemaakt van een groepering van beroepen in verschillende categorieën. Dit is ook gebeurd bij de bedrijfshoofden (B en C) en de boerendochters. Voor een inzicht in de variatie binnen die groepen van beroepen is in bijlage 2 een meer gedetailleerd overzicht opgenomen van de beroepen.

De grootste groep wordt gevormd door de thuis meewerkende zoons. Als tweede komen de bouwvakkers. Deze worden gevolgd door een viertal beroepen die door ongeveer evenveel boerenzoons worden uitgeoefend: zelfstandig landbouwer, administratieve functie, metaalbewerker en chauffeur. In deze zes beroepen werkt ruim twee derde (68%) van de boerenzoons van 15 jaar en ouder (voor zover zij al werken). Er zijn maar weinig (5%) boerenzoons als fabrieksarbeider werkzaam, waarvan ongeveer een kwart in de landbouwindustrieën (zuivelfabrieken en veevoederindustrie).

Kleinere groepen, maar toch met 2 à 3% van de boerenzoons, vormen degenen met commerciële beroepen (vertegenwoordigers, e.d.), technische employées (o.w. de voorlichters), het magazijn- en expeditiepersoneel (o.m. bij de handel in landbouwprodukten) en de werknemers in de verzorgende sector. Ook de zelfstandigen (buiten de landbouw) kunnen tot de kleine categorieën worden gerekend. Dit in tegenstelling tot de groep C-bedrijfshoofden, waarvan niet minder dan 25% een zelfstandig beroep buiten het landbouwbedrijf uitoefent. Dit is echter wel begrijpelijk wanneer men bedenkt dat er maar weinig "zelfstandigen" zijn beneden de 30 jaar: 75% van de boerenzoons is nog geen 30 jaar en de C-bedrijfshoofden zijn voor 90% boven de 30 jaar.

De beroepen in de deelgebieden

Hebben de boerenzoons in de verschillende delen van het gebied een soortgelijke beroepskeuze? In tabel 20 is een overzicht gegeven van de beroepen in het oostelijke, centrale en westelijke deel van het onderzoeksgebied (zie blz. 35).

Een aanzienlijk deel van de boerenzoons treedt in het voetspoor van hun vader, maar er zijn er toch meer die buiten de landbouw werken. Hierbij valt vooral op het hoge percentage van de zoons dat in het centrale deel in de landbouw werkt.

De oorzaken van de verschillen tussen de gebieden zijn voor een groot deel te verklaren aan de hand van factoren die direct samenhangen met

de agrarische werkgelegenheid en het "aanbod" van boerenzoons. Hierbij staan op de voorgrond de gezinssamenstelling met de daarmee samenhangende leeftijdsopbouw van de zoons en de grootte van het ouderlijke bedrijf (hier gemeten aan de bedrijfsoppervlakte).

Beroep en gezinssamenstelling

In tabel 21 is weergegeven op welke wijze de door de zoons uitgeoefende beroepen in relatie staan tot de gezinssamenstelling.

Tabel 21. De gezinssamenstelling en het beroep van de zoons

Gezinssamenstelling		Percentage van de gezinnen met werkende zoons van ≥ 15 jaar		Percentage v.d. zoons van ≥ 15 jaar (uit alle 1) gezinnen dat		
		met zoon(s) in de landbouw	met zoon(s) buiten de landbouw	werkt in de landbouw	werkt buiten de landbouw	nog onderwijs volgt
Aantal zoons	1	74	26	59	21	19
van 15 jr. e.o.	2	69	78	38	45	14
	3					
	e.m.	78	90	32	52	12
Alle gezinnen		74	60	39	44	14
Zonder zoons < 15 jr.		76	59	43	45	9
Met zoons < 15 jr.		68	63	28	40	29

- 1) Hierbij zijn inbegrepen de gezinnen waar alle zoons van 15 jaar en ouder nog onderwijs volgen.

Uit deze tabel blijkt dat in het algemeen de keuze van het beroep in de landbouw - als zelfstandige - voor de boerenzoons de meest voor de hand liggende keuze is. Pas wanneer de gezinsomstandigheden zodanig zijn dat hij niet de enige "sollicitant" naar het ouderlijke bedrijf is, komen andere beroepen aan de orde, maar dan ook zeer nadrukkelijk; op minder dan 3% van de bedrijven werken "thuis" 2 of meer zoons mee!

De verschillen tussen de gezinnen met en zonder zoons jonger dan 15 jaar, hangen voor een deel samen met de leeftijdsopbouw. De zoons uit de gezinnen zonder zoons beneden 15 jaar zijn gemiddeld ouder dan de zoons van 15 jaar en ouder uit gezinnen waar wel zoons beneden 15 jaar zijn. Daardoor zijn er in de laatste groep meer zoons die nog onderwijs volgen. De verhouding tussen de aantallen zoons in de landbouw ten opzichte van buiten de landbouw wijst echter duidelijk op een meer naar buiten de landbouw gerichte keuze van beroep door de boerenzoons die nog jonge broers hebben dan bij hen die geen jongere broers meer hebben.

Wanneer we nu nagaan of er tussen de deelgebieden verschillen zijn in

de gezinssamenstelling voor wat betreft de zoons, dan komen we tot een overzicht als in tabel 22.

Tabel 22. De gezinssamenstellingen (voor wat betreft de zoons) in de deelgebieden

Deel- gebied	Aantal A-en B- bedr.- hfdn.	% van de bedrijfshoofden					
		zonder zoons	met alleen zoons <15 jr.	met zoons van 15 jaar of ouder			totaal
				1	2	3 e.m.	
Oost	385	29	26	17	14	14	45
Midden	398	34	24	20	11	11	42
West	332	33	28	20	10	9	39
Gehele gebied	1 115	32	26	19	12	11	42

In het oostelijke deelgebied zijn de gezinnen duidelijk groter dan in de andere delen. Hierbij is het vooral de gemeente Raalte met haar grote gezinnen die de doorslag geeft.

Dit verklaart voor een aanzienlijk deel het verschil in percentages zoons in de landbouw tussen "Midden" en "Oost", maar nog niet het lage percentage van de zoons in de landbouw in "West".

Hier doet zich echter nog een andere factor voor: het verschil in leeftijd van de bedrijfs/gezinshoofden. De bedrijfshoofden hebben in het centrale deel nl. een aanmerkelijk andere leeftijdsopbouw dan in de andere delen. Daarbij geeft "West" een zeer jonge leeftijdsopbouw te zien van de bedrijfshoofden. Het gevolg hiervan is dat ook de leeftijdsopbouw van de "zoons" in "West" aanmerkelijk jonger is dan in de andere delen.

Beroep en leeftijd

Wat dit betekent voor de beroepen die men uitoefent blijkt uit tabel 23 (zie blz. 39), waarin de bezigheden van alle 1013 zoons van 15 jaar en ouder zijn uitgezet tegen hun leeftijd.

Brengt men dit in verband met de "jonge" leeftijdsopbouw van de boerenzoons in "West", dan is hieruit af te leiden wat mede heeft geleid tot het lage percentage in de landbouw werkende boerenzoons (≥ 15 jaar) in "West".

Ook voor de andere beroepen blijkt er een relatie te bestaan met de leeftijd. Zo zijn de vakarbeiders sterk vertegenwoordigd in de jongere leeftijdsgroepen. De hoofdarbeiders nemen een sterke positie in onder de 25-29-jarigen, terwijl er onder de 30-34-jarige boerenzoons naar verhouding veel transportarbeiders (meest chauffeurs) voorkomen. Overigens is het begrijpelijk dat er bij oudere boerenzoons meer zelfstandigen zijn dan bij de jongere.

Tabel 23. De beroepen van boerenzoons en hun leeftijd

Leeftijd	Aantal boeren- zoons van 15 jr. agr. en ouder	zelfst. niet- agr.	hoofd- arbei- der	% van de zoons						volgt onder- of wijs	geen be- roep of be- roep niet bekend
				vakar- beider	transp.- arbeider	fabr.- arbeider	overigen in landb. tuinbouw	land- of buiten			
15-19 jaar	318	-	6	14	2	3	2	30	40	3	
20-24 jaar	227	1	12	24	7	6	4	40	5	1	
25-29 jaar	215	3	20	18	13	4	3	38	1	0	
30-34 jaar	142	4	12	11	17	4	6	46	-	-	
35 jaar en ouder	111	5	14	5	4	7	8	56	1	-	
Totaal	1013	2	12	16	8	4	4	39	14	1	

Tabel 24. Beroepen van boerenzoons en de grootte van het ouderlijke bedrijf

Grootte van ouderlijke bedrijf	Aantal 1) boeren- zoons van niet- 15 jr. e.o. agrar.	zelfst. hoofd- arbei- der	% van de zoons handarbeider					nog onder- wijs vol- gend	
			vak- arb.	transp.- arb.	fabr.- arb.	overige			
						arb. bui- ten ldb.	in land- of tuinb.		
< 5 ha	152	5	11	28	11	5	7	23	10
5 - 10 ha	437	2	13	15	10	6	4	36	14
10 - 15 ha	216	1	11	17	5	6	2	45	13
15 - 20 ha	105	1	9	9	3	1	3	54	20
20 ha en meer	103	-	14	10	6	1	4	47	18
Alle bedrijven	1013	2	12	16	8	5	4	39	14

1) Zie noot bij tabel 20.

Beroep en grootte van het ouderlijke bedrijf

Zoals al eerder werd opgemerkt, kan ook de grootte van het ouderlijke bedrijf van betekenis zijn voor de beroepskeuze.

In tabel 24 (zie blz. 40.) is het verband gelegd tussen de grootte van het ouderlijke bedrijf (in ha) en de beroepen van de boerenzoons.

Opvallend zijn de met de oppervlakte stijgende percentages van de zoons die in de landbouw werken en van degenen die nog een of andere vorm van onderwijs volgen.

Anderzijds zijn er naar verhouding onder de zoons afkomstig van kleinere bedrijven meer vakarbeiders, zelfstandigen en - in beperkte mate - transportarbeiders.

Op de kleinere bedrijven is de keuze duidelijk minder op de landbouw gericht en meer op de niet-agrarische werkgelegenheid in de verschillende vormen.

Op de grotere bedrijven zijn de mogelijkheden voor tewerkstelling in de landbouw groter en de perspectieven voor de toekomst gunstiger. Het is dan ook te begrijpen dat de keuze daar meer op de landbouw is gericht.

Dit feit verklaart mede het hoge percentage zoons in de landbouw in het centrale deel van het onderzoekgebied. We zagen immers in hoofdstuk II § 3 (tabel 5) dat daar naar verhouding aanmerkelijk meer grote bedrijven voorkomen dan in Oost en West. De uiteindelijke werking van de verschillende factoren komt tot uiting in de gekozen beroepen. In deze paragraaf valt daarbij de nadruk op het deel van de zoons dat in de landbouw werkt (in het volgende hoofdstuk staat de andere groep centraal). Om de verhoudingen zo eenvoudig mogelijk weer te geven, zijn in tabel 25 enkele kengetallen opgenomen voor de drie deelgebieden.

Tabel 25. Het aantal zoons (in de landbouw) per bedrijfshoofd (met zoons van ≥ 15 jaar)

	Gem. aantal zoons van 15 jr. e.o. per bedrijfshoofd		Gem. aantal in de landbouw werkende zoons per bedrijfs- hoofd		Gem. aantal niet-zelfst. in de landb. werkende zoons per bedrijfshoofd	
	alle bedr.hfdn.	bedr.hfdn. met zoons v. 15 jaar e.o.	alle bedr.hfdn.	bedr.hfdn. met zoons v. 15 jaar e.o.	alle bedr.hfdn.	bedr.hfdn. met zoons v. 15 jaar e.o.
Deel- gebied:						
Oost	1,05	2,30	0,39	0,86	0,34	0,74
Midden	0,90	2,12	0,39	0,93	0,32	0,77
West	0,76	1,95	0,26	0,67	0,24	0,60
Gehele gebied	0,91	2,14	0,35	0,84	0,30	0,71

Hieruit blijkt dat er, afgezien van het gemiddelde aantal zoons van 15 jaar en ouder per bedrijfshoofd in de eerste kolom, betrekkelijk weinig

verschil is tussen de kengetallen voor het oostelijke en het centrale deel. De verschillen die er zijn zijn ontstaan doordat - naar verhouding - in het centrale deel veel bedrijfshoofden zijn zonder zoons. Doordat in het centrale deel een groter deel van de zoons een beroep in de landbouw koos, werd dit verschil weer voor een groot deel opgeheven.

Duidelijk blijkt dat de beroepskeuze in West aanmerkelijk minder landbouw-gericht is dan in Midden en Oost. De gemiddeld kleinere bedrijven en de jongere leeftijdsopbouw van de zoons kunnen dit slechts ten dele verklaren.

Beroep en onderwijs

Het onderwijs vormt a.h.w. de schakel tussen de beroepskeuze en het beroep. Hoewel de keuze tot uiting komt in het uiteindelijk uitgeoefende beroep, willen wij ook aan de relatie onderwijs-beroep aandacht besteden.

Van de werkende zoons heeft 26% na de lagere school geen onderwijs meer gevolgd, 47% volgde agrarisch onderwijs, waarvan 32% de lagere land- of tuinbouwschool, 17% genoot technisch onderwijs (waarvan 16% de l.t.s.) en 7% algemeen vormend onderwijs.

De grootste groep volgde dus agrarisch onderwijs en van hen ging het merendeel ook in de landbouw werken: 75% van degenen met lager en 64% van degenen met middelbaar agrarisch onderwijs. Zij die hoger landbouwonderwijs genoten kozen overwegend (67%) een "hoofdarbeid-functie" buiten de landbouw, hoewel voor het merendeel wel nauw verbonden met de landbouw.

Van degenen die technisch onderwijs volgden werd 84% vakarbeider. Het behoeft nauwelijks te worden gememoreerd dat nagenoeg allen die algemeen vormend onderwijs ontvingen, hoofdarbeider werden (83%). Toch ging nog 12% van hen naar het landbouwbedrijf.

Welk onderwijs hebben nu de zoons in de diverse beroepen gevolgd? Van de zoons in de land- en tuinbouw volgde 53% lager en 19% middelbaar agrarisch onderwijs, maar 24% volgde geen voortgezet onderwijs. Slechts enkelen kwamen na de lagere technische school (of algemeen vormend onderwijs) op het bedrijf.

Van de hoofdarbeiders volgde 38% algemeen vormend onderwijs, maar ook niet minder dan 37% agrarisch onderwijs. De laatste groep treffen we vooral aan in commerciële en technische functies.

Het ligt voor de hand dat het merendeel van de vakarbeiders lager technisch onderwijs volgde (74%). Van hen heeft echter ook 12% agrarisch onderwijs gehad.

Van de boeren- en tuinderszoons onder de chauffeurs, magazijn- en expeditiepersoneel heeft 63% geen voortgezet onderwijs ontvangen en 33% agrarisch onderwijs. Een soortgelijke verhouding is aangetroffen bij de fabrieksarbeiders en de overige handarbeiders. Het is dan ook te begrijpen dat in deze drie groepen van beroepen te zamen 45% van de zoons zonder voortgezet onderwijs werkzaam is.

Van de zoons die nu nog onderwijs volgen gaat 24% naar land- of tuinbouwscholen, 33% bezoekt technische scholen en 37% ontvangt algemeen vormend onderwijs.

Het onderwijs is dus aanmerkelijk minder op de landbouw gericht dan voorheen.

HOOFDSTUK IV

Verandering van beroep door zoons van landbouwers en tuinders

Niet iedere boerenzoon oefent nog het beroep uit waar hij zijn loopbaan mee is begonnen. Een deel van hen werkte eerst buiten de landbouw en kwam later toch in de landbouw terecht. Een tweede groep wordt gevormd door degenen die buiten de landbouw werken, van beroep veranderden, maar buiten de landbouwsector bleven.

Hoewel de hiervoor genoemde vormen van beroepsverandering zeker interessante aspecten hebben, beperken we ons in deze studie tot de derde vorm van beroepsverandering: de overgang van het werken in de landbouw naar werk in andere sectoren van de economische bedrijvigheid. Gewoonlijk wordt dit aangeduid met: "secundair afgevloeid".

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk zal worden nagegaan of deze groep boerenzoons dezelfde of andere beroepen uitoefenen als de groep die direct na de schoolopleiding buiten de landbouw ging werken. Daarna komen in § 2 regionale verschillen aan de orde. In de derde paragraaf wordt de beroepsverandering in verband gebracht met de leeftijd. Aangezien gebleken is dat de gezinsomvang - i.c. het aantal zoons - invloed heeft op de beroepskeuze, wordt in § 4 nagegaan in hoeverre dit eventueel ook het geval is bij de beroepsverandering.

§ 1. De beroepen na de verandering

In tabel 26 (zie blz. 44) worden de beroepen van de z.g. secundair afgevloeide boerenzoons vergeleken met die van de "primair afgevloeide" boerenzoons. Deze laatste groep bestaat dus uit degenen die direct na de schoolbanken een beroep buiten de landbouw zijn gaan uitoefenen. Daarbij zijn nog twee groepen apart aangegeven, nl. de boerenzoons waarvan niet bekend is geworden of ze direct na de schooltijd buiten de landbouw zijn gaan werken of eerst nog in de landbouw hebben gewerkt (4% van de buiten de landbouw werkende boerenzoons) en de groep loonwerkers (eveneens 4%). De loonwerkers zijn hier apart gehouden omdat van hen moeilijk kan worden gezegd dat ze niet (meer) in de landbouw werken. Zij werken echter evenmin "normaal" op een bedrijf mee. Om deze redenen is deze categorie - waar nodig - apart gehouden.

Wat leert ons tabel 26? In de eerste plaats dat ongeveer een derde deel van de buiten de landbouw werkende boerenzoons eerst nog in de landbouw heeft gewerkt. Van de spreiding over de verschillende beroepen kan worden gezegd dat er - bij de niet-zelfstandigen - een groot verschil bestaat tussen de primair en de secundair afgevloeide boerenzoons. Het is duidelijk dat de van beroep veranderden daarbij in het nadeel zijn voor

Tabel 26. De beroepen van de buiten de landbouw werkende zoons

Categorie:	Beroep													
	aantal zoons van ≥ 15 jaar werkend buiten ldb.	zelfst. niet- agr.	hoofd- arb.		vak- arb.	handarbeider		overige handarb. buiten ldb.						
			aan- tal	%		transp.- arb.	fabr.- arb.							
primair afgevoeld	286	62	11	4	92	32	124	44	24	8	20	7	15	5
secundair afgevoeld	138	30	4	3	30	22	16	12	50	36	22	16	16	11
niet bekend hoe afge- voeld	19	4	2	11	1	5	1	5	5	26	4	21	6	32
loonwerker	21	4	2	10	-	-	19	90	-	-	-	-	-	-
Allen buiten landbouw	464	100	19	4	123	27	160	34	79	17	46	10	37	8

wat betreft de aard van de beroepen: fabrieks- en transportarbeider zijn bij hen veel voorkomende beroepen (samen ruim de helft). De andere groep werkt voor ruim drie vierde deel als hoofd- of als vakarbeider !

De van beroep veranderde boerenzoons staan voor het merendeel dan ook lager op de beroepsladder dan degenen die direct voor "buiten de landbouw" kozen. Deze "vergissing" in de beroepskeuze wordt in de meeste gevallen "duur" betaald.

§ 2. Regionale spreiding van de beroepsverandering

Als maat voor eventuele verschillen tussen de gebieden op het punt van beroepsverandering is in tabel 27 genomen: het verschil tussen het percentage van de werkende boerenzoons die hun loopbaan begonnen in de landbouw en het percentage dat daarin nu nog werkt.

Omdat regionale verschillen zowel kunnen ontstaan door verschillen in de eerste beroepskeuze als in het huidige beroep, zijn in de tabel ook deze gegevens opgenomen.

Tabel 27. Beroepsverandering in de regio's
(Percentages van de werkende boerenzoons)

	Deelgebied			Gehele gebied
	Oost	Midden	West	
1e beroep in landbouw	62	68	54	62
Huidig beroep in landbouw	43	51	43	46
Van beroep veranderd	19	17	11	16

In "Oost" en in "West" werken - naar verhouding - evenveel boerenzoons buiten de landbouw. In "West" is deze keuze echter in aanmerkelijk hogere mate ook de eerste keuze geweest dan in "Oost". In "Oost" komt dan ook het hoogste percentage beroepsveranderaars voor. Hoewel in het centrale deel van het gebied een aanmerkelijk hoger percentage in de landbouw werkt dan in de rest van het gebied, ligt daar toch het percentage van beroep veranderden tussen die van "Oost" en "West" in. De oorzaak daarvan is dat in het centrale deel een aanzienlijk groter deel van de zoons direct in de landbouw is gaan werken.

In Voorst en Gorssel is de eerste beroepskeuze blijkbaar beter geweest dan in het Overijsselse deel van het gebied rond Deventer. Dat het centrale deel iets gunstiger te voorschijn komt dan "Oost" is enerzijds een gevolg van de naar verhouding goede eerste keuze in Wijhe en een nu nog hoog percentage in de landbouw werkenden in Bathmen. Het is zeker niet uitgesloten dat met name in Bathmen het percentage dat van beroep verandert nog zal toenemen.

§ 3. Leeftijd en beroepsverandering

Naarmate men ouder is, langer een beroep uitoefent, is de kans groter dat men van beroep verandert. Daarom is het zonder meer logisch dat van de oudere boerenzoons een groter deel van beroep is veranderd - secundair is afgevloeid - dan van de jongere. Het is dan ook interessant na te gaan of de jongere boerenzoons in dezelfde mate hun eerste beroep in de landbouw kiezen als de oudere.

In tabel 28 is daarvan een overzicht gegeven.

Tabel 28. Het eerste en het huidige beroep naar de leeftijd

	% van de werkende boerenzoons in de leeftijdsklasse					% v. alle wer- kende boeren- zoons
	15-19 jaar	20-24 jaar	25-29 jaar	30-34 jaar	35 jr en ouder	
1e beroep in landbouw	56	55	54	69	82	62
Thans in landbouw	52	42	39	46	56	46
Van beroep veranderd	4	13	15	23	26	16

Hierbij dienen de cijfers voor de groep beneden de 20 jaar met enige reserve te worden gehanteerd. In deze groep werkt nl. pas 57% van hen, de anderen - dus 43% - werken nog niet. Doordat ongeveer 75% van de nog studerende anders dan agrarisch onderwijs volgt, moet wel worden aangenomen dat het deel van de 15-19-jarigen dat ooit in de landbouw zal gaan werken lager zal zijn dan de in deze tabel vermelde 56%. Desondanks is het opvallend dat de percentages van de zoons die hun eerste beroep in de landbouw hadden in de verschillende leeftijdsklassen beneden 30 jaar zo dicht bij elkaar liggen. Het wekt zeer sterk de indruk dat er in de eerste beroepskeuze over een vrij lange periode nauwelijks iets is veranderd. Pas van de allerjongste groep kan een betere eerste beroepskeuze worden verwacht.

Zoals de percentages "in de landbouw" nu nog zijn voor de zoons van 20-30 jaar, kan worden verwacht dat van hen nog een aanmerkelijk deel van beroep zal (moeten) veranderen. Daarbij zullen de percentages secundair afgevoelden zeker kunnen stijgen tot het percentage dat is gevonden voor de boerenzoons van 30 jaar en ouder.

Ook in het verleden is een aanzienlijk deel van de afgevoelde boerenzoons na zijn 20e jaar van beroep veranderd. Dit blijkt duidelijk uit tabel 29 (zie blz. 47).

Ook op grond hiervan kan worden aangenomen dat een flink deel van degenen beneden 30 jaar die in de landbouw werken alsnog van beroep zal veranderen.

In tabel 29 is de leeftijd waarop de verandering plaatsheeft uitgezet tegen de grootte van het ouderlijke bedrijf. Hierbij valt op dat de boeren-

zoons afkomstig van grotere bedrijven gemiddeld op latere leeftijd van beroep veranderend dan zij die van de kleinere bedrijven afkomstig zijn. Dit wekt de indruk dat het grotere bedrijf de zoons langer "vasthoudt". Het is een algemeen aanvaard feit dat verandering op latere leeftijd moeizamer verloopt en meer aanpassingsmoeilijkheden met zich brengt dan verandering op jonge leeftijd. Men kan dan ook stellen dat de boerenzoons die afvloeien en afkomstig zijn van grotere bedrijven, hierbij meer problemen ontmoeten dan de afvloeiende zoons afkomstig van kleinere bedrijven.

Tabel 29. De leeftijd waarop men van beroep veranderde (en de grootte van het bedrijf waarvan men afkomstig is)

Oppervlakte ouderlijk bedrijf:	% dat van beroep veranderde op een leeftijd van				% v.d. zoons afk. uit de opp.-klasse
	15-19 jaar	20-24 jaar	25-29 jaar	30-34 jaar	
beneden 12 ha	42	41	13	4	78
12 ha en groter	23	40	30	7	22
Alle van beroep veranderde zoons	38	41	17	4	100

§ 4. Beroepsverandering en gezinsomvang

In hoofdstuk III (§ 5) bleek reeds dat de gezinsomvang en met name het aantal zoons een duidelijke samenhang vertoont met de beroepskeuze van de zoons. Naarmate het gezin meer zoons telt werkt een groter deel van de zoons buiten de landbouw en heeft een groter aantal gezinnen zoons die buiten de landbouw werken.

Daarom is ook nagegaan of er enig verband aanwezig is tussen het aantal zoons (van 15 jaar en ouder) per gezin en het naderhand veranderen van beroep. In tabel 30 (zie blz. 48) is het resultaat hiervan weergegeven.

Ook ten aanzien van de beroepsverandering blijkt er een relatie aanwezig met het aantal zoons in het gezin. Het is echter een vrij complexe samenhang. De basis daarvan ligt bij het aantal zoons dat buiten de landbouw werkt. Naarmate er per gezin meer zoons buiten de landbouw werken, is de kans groter dat een zoon uit het gezin secundair is afgevloeid. Aangezien deze meerdere zoons buiten de landbouw vaker voorkomen naarmate het aantal zoons van 15 jaar en ouder groter is, zijn onder de gezinnen met meer zoons er meer met secundair afgevloeide zoons dan bij de kleinere gezinnen. Daar staat echter tegenover dat van de categorie gezinnen waar slechts één zoon buiten de landbouw werkt een lager percentage van de gezinnen een van beroep veranderde zoon heeft naarmate er meer zoons van 15 jaar en ouder per gezin zijn. In dit geval kan men

dus zeggen dat - vrij vertaald - een groot gezin een gunstige invloed heeft op het percentage dat later van beroep verandert. Over het geheel genomen is echter het percentage gezinnen met van beroep veranderde zoons bij grote gezinnen hoger dan bij kleinere gezinnen.

Tabel 30. De beroepsverandering en het aantal zoons van ≥ 15 jaar

Gezinnen met ... zoons van ≥ 15 jaar	% van de gezinnen met sec. afgevl. zoons gezin- nen met ... zoons bui- ten de landbouw			% van de alle ge- buiten de buiten de landbouw werkende zoons dat sec. is af- gevl. e.d.	
	1	2	3 e.m.	alle ge- buiten de landbouw werkende zoons	buiten de werkende zoons dat sec. is af- gevl. e.d.
1 zoon	40	-	-	40	40
2 zoons	31	52	-	38	32
3 e.m. zoons	23	54	62	51	32
Alle gezinnen	32	53	62	44	33
% van de buiten de landbouw werkende zoons dat sec. is afgevl. e.d.	32	35	30	33	

Wat betekent dit nu voor de zoons zelf. Welnu, uit de laatste kolom van tabel 30 blijkt duidelijk, dat van de zoons die "alleen" zijn (≥ 15 jaar) en buiten de landbouw werken een groter deel eerst nog in de landbouw heeft gewerkt dan wanneer er meer zoons zijn.

Wel is het opvallend dat naarmate het aantal zoons verder stijgt, ook het percentage dat secundair afvloeit weer stijgt: het laagste percentage (29%) is gevonden voor zoons uit gezinnen met 3 zoons van 15 jaar en ouder; bij 4 zoons is dit ruim 30% en bij 5 of meer zoons ruim 34%.

Bij de gezinnen met veel zoons (≥ 15 jaar) werkt een aanzienlijk deel van de zoons klaarblijkelijk toch eerst nog mee op het bedrijf, vermoedelijk omdat deze hulp gewoon nodig is. Is de volgende zoon oud genoeg om mee te helpen, dan gaat zijn "voorganger" uit werken.

Waar slechts één zoon van 15 jaar of ouder is, begint het overgrote deel in de landbouw. Bij degenen van hen die buiten de landbouw gaan werken zijn er naar verhouding veel die aanvankelijk op het ouderlijke bedrijf meehielpen.

Bij de gezinnen met 2 tot 4 zoons van 15 jaar of ouder valt een duidelijk beter gerichte beroepskeuze te constateren. Zodra er echter meer zijn is de eerste keuze weer minder juist geweest.

HOOFDSTUK V

De niet-agrarische werkgelegenheid en de beroepen van zoons van landbouwers en tuinders

In dit hoofdstuk zal eerst een omschrijving worden gegeven van de omvang en aard van de werkgelegenheid buiten de landbouw in en nabij het onderzoeksgebied. Deze beschrijving is in hoofdzaak gebaseerd op de bedrijfstelling van het CBS in 1963. Voor vergelijking van de beroepskeuze van de boerenzoons - zoals die bekend werd bij de enquête begin 1966 is 1963 een zeer bruikbaar jaar. Het gaat immers om een achtergrond waartegen de beroepskeuze van de boerenzoons kan worden geprojecteerd. Aangezien deze keuze in het meer of minder nabije verleden tot stand is gekomen, is het vergelijkingsmateriaal van enkele jaren vóór de enquêteperiode een correcte maatstaf. Deze vergelijking komt in de tweede paragraaf aan de orde. Aangezien ten aanzien van de werkgelegenheid alleen gegevens beschikbaar zijn over het aantal arbeidsplaatsen in de verschillende bedrijfssectoren, -groepen en -klassen en niet over de functies, zal de vergelijking plaatshebben naar de bedrijfsklasse waarin men werkt.

In de derde paragraaf wordt de factor afstand tot (niet-agrarische) werkgelegenheid aan de orde gesteld.

§ 1. De niet-agrarische werkgelegenheid (anno 1963)

De bedrijfstelling van het CBS in 1963 levert een grote hoeveelheid gegevens op over het aantal bezette arbeidsplaatsen in de verschillende bedrijfsklassen van het ambacht, de industrie en de sector economische diensten. Over de maatschappelijke diensten geeft deze telling echter onvoldoende informatie. Om toch het overzicht compleet te krijgen is deze sector zo zorgvuldig mogelijk benaderd. Hiertoe is uitgegaan van de gegevens uit de Beroepstelling van het CBS in 1960. Deze zijn vervolgens met behulp van lokaal verzamelde gegevens omgerekend tot de situatie in 1963. Het E.T.I.O. leverde hieraan een zeer belangrijke bijdrage.

De resultaten zijn samengevat per sector in tabel 31 (zie blz. 50). In het gehele gebied waren in 1963 ruim 31 000 arbeidsplaatsen bezet door mannen buiten de landbouw. Met de land- en tuinbouw erbij waren dit ca. 38 500 plaatsen voor mannen. Deventer nam hierbij met bijna 18 000 man een zeer belangrijke plaats in. Dit betekent echter ook dat buiten Deventer in het onderzoeksgebied toch nog zo'n 13 000 arbeidsplaatsen buiten de landbouw waren bezet. Hiervan waren er rond 4 000 in het oostelijke deel aanwezig, omstreeks 5 000 in het westelijke deel en nog eens 4 000 in het centrale deel zonder Deventer. Voorst, Raalte en Olst zijn daarbij de gemeenten met de meeste niet-agrarische werkgelegenheid, terwijl Bath-

Tabel 31. Aantal door mannen bezette arbeidsplaatsen in 1963 in de bedrijfssectoren per deel van het gebied (Bedrijfstelling 1963 CBS) 1)

	Nijverheid			Diensten		Totaal werkele- genheid buiten ldb.
	ambacht	industrie	totaal	econ.	maatsch. totaal	
Raalte	852	971	1 823	546	382	2 751
Holten	434	229	663	369	161	1 193
"Oost"	1 286	1 200	2 486	915	543	3 944
Wijhe	266	690	956	167	98	1 221
Olst	434	1 139	1 573	228	137	1 938
Diepenveen	350	26	376	175	280	831
Bathmen	109	43	152	106	48	306
"Midden" excl. Deventer	1 159	1 898	3 057	676	563	4 296
Deventer	3 109	8 652	11 761	3 603	2 563	17 927
"Midden"	4 268	10 550	14 818	4 279	3 126	22 223
Voorst	1 008	1 481	2 489	469	450	3 408
Gorssel	649	290	939	320	361	1 620
"West"	1 652	1 771	3 428	789	811	5 028
Gehele gebied	7 211	13 521	20 732	5 983	4 480	31 195

1) Maatschappelijke diensten verkregen door herleiden gegevens V.- en B.-telling 1960 op forensisme en ontwikkeling 1960/1963.

men zeer weinig "eigen" werkgelegenheid heeft. Ook Diepenveen heeft betrekkelijk weinig niet-agrarische werkgelegenheid, hetgeen begrijpelijk is bij de ligging "rond" Deventer.

Bedrijfssectoren

Zowel voor het gehele gebied als voor de drie deelgebieden geldt dat twee derdedeel van de werkgelegenheid buiten de landbouw in de nijverheid is te vinden. Dit wordt echter anders wanneer we de gemeenten binnen de deelgebieden nader bezien. In Raalte komt de verhouding wel ongeveer op 2 nijverheid : 1 diensten, maar in Holten liggen de sectoren dichter bijeen. In het centrale deel bestaat een grote tegenstelling tussen de geïndustrialiseerde plattelandsgemeenten Olst en Wijhe en de agrarische gemeenten Diepenveen en Bathmen. In deze laatste twee biedt niet alleen de landbouw meer werkgelegenheid voor mannen dan de nijverheid en diensten samen, maar bovendien zijn er in de dienstensector evenveel (Bathmen) of nog iets meer (Diepenveen) arbeidsplaatsen dan in de nijverheid.

In Olst en Wijhe biedt de nijverheid 3 à 4 maal zoveel werkgelegenheid voor mannen als de diensten. In het westelijke deel treffen we in Voorst naar verhouding veel nijverheid aan en in Gorssel juist relatief meer diensten.

In de gemeenten waar de nijverheid sterker is vertegenwoordigd dan gemiddeld, is het de industrie die de toon aangeeft. In de andere gemeenten neemt het ambacht een vooraanstaande plaats in.

In de meeste gemeenten is er meer werkgelegenheid voor mannen in de sector economische dan in de sector maatschappelijke diensten. De uitzonderingen vormen Diepenveen en Gorssel: in Diepenveen zijn weinig economische en in Gorssel veel maatschappelijke diensten. In Voorst zijn beide sectoren ongeveer met elkaar in evenwicht.

Bedrijfsklassen

De grootste bedrijfsklassen in het gebied zijn de voedings- en genotmiddelen nijverheid (4 488 man), de metaalwarennijverheid (3 177 man), de bouwnijverheid (3 529 man) en de handel (3 733 man). Daarnaast zijn ook de textielnijverheid (1 654 man), de grafische nijverheid (1 046 man) en de overheidsdiensten (1 431 man) bedrijfsklassen van betekenis. Daarbij moet wel worden aangetekend dat Deventer hiervan een zeer groot deel voor zijn rekening neemt. Dit geldt vooral voor de textiel-, grafische en de metaalnijverheid, waarin het overgrote deel van de arbeidsplaatsen in Deventer aanwezig is. Ook bij de handel is Deventer van groot belang met ca. twee derdedeel der arbeidsplaatsen, terwijl de helft van de arbeidsplaatsen in overheidsdiensten eveneens in Deventer wordt aangetroffen.

In de meeste andere bedrijfsklassen heeft Deventer eveneens een aandeel van betekenis, zoals ca. een derdedeel van de voedings- en genotmiddelen nijverheid. Andere, wat kleinere bedrijfsklassen, zoals de metallurgische industrie en de papiernijverheid, komen alleen in Deventer voor.

We zullen thans nagaan welke bedrijfsklassen voor de verschillende gemeenten van betekenis zijn.

- Raalte** De fabriek van Hevea voert hier de boventoon, waardoor in de bedrijfsklasse leder en rubber 529 man werken. Daarnaast is de voedingsmiddelennijverheid van belang (265) met name in de vorm van zuivelfabrieken en de vleesconservenindustrie. Voorts zijn de steen- en betonwaren en de hout- en meubelnijverheid van betekenis. Er werken niet minder dan 503 mannen in de bouwnijverheid.
- Holten** In Holten vormt de bouwnijverheid de grootste bedrijfsklasse (305 man). Daarop volgt de voedingsmiddelennijverheid met de zuivelfabriek, slachthuis en vleeswarenfabriek (145 man). In de bedrijfsklasse personenvervoer telt Holten, door de vestiging van de OAD, 95 man. Door de vele vee- en varkenshandelaren zijn er 130 arbeidsplaatsen in de groothandel. In de nijverheid zijn de textiel (54) en de transportmiddelen (56) nog van belang. Door de recreatieve functie van Holten zijn 49 man werkzaam in de horecabedrijfsklasse.
- Wijhe** De werkgelegenheid in Wijhe is voor een aanzienlijk deel (499 man) bepaald door de voedings- en genotmiddelenindustrie, grotendeels bestaande uit een tweetal vleeswarenfabrieken en de zuivelfabriek. Daarnaast vormt de textiel (in de vorm van de jute verwerkende linoleumindustrie) een goede aanvulling (185 man). Ook in Wijhe is de bouwnijverheid van betekenis (130 man). Tenslotte kan het goederenvervoer worden genoemd (54 man).
- Olst** Heeft een bredere spreiding van werkgelegenheid dan Wijhe. Ook hier is echter de voedingsmiddelennijverheid het belangrijkste (628 man). Deze bestaat uit een tweetal zuivelfabrieken, twee slachterijen en drie vleeswaren- en conservenfabrieken. De asfaltfabriek en Philips-Duphar hebben als chemische industrieën 232 man aan het werk. Ook de steenfabrieken bieden nog 160 man werk, terwijl een tweetal machinefabrieken in 1962 aan 132 man werk verschaften. Evenals in de voorgaande gemeenten is de bouwnijverheid een belangrijke werkgever: in Olst 260 man.
- Diepenveen** De grootste bedrijfsklasse in Diepenveen wordt gevormd door de overheidsdiensten (186 man). Als tweede volgt de bouwnijverheid met 142 man. In de voedings- en genotmiddelennijverheid werken 82 mannen, waarvan 68 in de ambachtelijke sector.
- Bathmen** De bouwnijverheid biedt werk aan 59 man. In de voedingsmiddelennijverheid werken er 47. Dat is overigens ongeveer evenveel als in de gehele sector maatschappelijke diensten.

Deventer In het voorgaande is reeds een en ander vermeld omtrent Deventer. De belangrijkste bedrijfsklasse is de metaalwarennijverheid (2887 man). In die bedrijfsklasse zijn de fabrieken van Thomassen en Drijver veruit de grootste. Andere grote bedrijfsklassen zijn: voedings- en genotmiddelen (1544), textiel (1390), grafische nijverheid (992), de bouwnijverheid (1277) en de groothandel (1120). In de overige bedrijfsklassen zijn - op enkele na (w.o. de elektrotechnische nijverheid) - steeds meer dan 100 man en meest ook meer dan 300 man werkzaam. Hierdoor is een ruime spreiding aan werkgelegenheid over de bedrijfsklassen aanwezig. Er is echter geen hoogwaardige metaalindustrie (zoals b.v. machinefabrieken) van enige omvang aanwezig.

Voorst In de nijverheid heeft Voorst vier bedrijfsklassen van betekenis. Het zijn de voedings- en genotmiddelen (1014), de bouwnijverheid (546), de steen-, cement- en betonwarenindustrie (236) en de hout- en meubelnijverheid (231). Een belangrijk deel van de werkgelegenheid wordt geboden in Twello, dat dicht tegen Deventer aan ligt. Daar zijn o.m. de groente- en fruitveiling, het coöperatieve slachtbedrijf van Friki en een betonwarenfabriek aanwezig. Verspreid over de gemeente treffen we de steenfabrieken en de hout- en meubelfabrieken aan. Naast deze omvangrijke bedrijfsklassen heeft Voorst nog activiteiten in de metaal-, de transport-, de chemische en de elektrotechnische nijverheid. Doordat ook verscheidene installatiebedrijven aanwezig zijn (64 man) en ook in de economische en maatschappelijke dienst de meeste bedrijfsklassen behoorlijk bezet zijn, is in Voorst sprake van een betrekkelijk omvangrijke en gespreide werkgelegenheid (voor mannen).

Gorssel De werkgelegenheid in de nijverheid wordt in Gorssel - evenals in Holten, Olst, Diepenveen en Bathmen - grotendeels bepaald door de bouwnijverheid (307) en de voedings- en genotmiddelen (264). Daarnaast zijn eigenlijk (kwantitatief) alleen de transportmiddelenlijverheid (w.o. de garages) en de metaalnijverheid van enige betekenis. Behalve de overheidsdiensten (114) zijn voor Gorssel de maatschappelijke diensten (verzorgingstehuizen) en de zakelijke diensten van belang. Samen bieden deze twee sectoren 135 man werkgelegenheid.

Het geheel overziend is dus in vrijwel alle gemeenten van het gebied de voedings- en genotmiddelenlijverheid van grote betekenis. Daarnaast is de bouwnijverheid een belangrijke bron van werkgelegenheid in de gemeenten. In de langs de IJssel gelegen gemeenten dragen bovendien de steen- en betonwarenfabrieken hun steentje bij aan de werkgelegenheid. Verder is in vrijwel alle bedrijfsklassen werkgelegenheid beschikbaar in

een of meer gemeenten. In de metaalwarennijverheid ontbreekt echter hoogwaardige metaalindustrie; de elektrotechnische industrie is slechts zwak vertegenwoordigd.

Werkgelegenheid in andere gemeenten (nabij het onderzoekgebied)

Voor al voor de mensen in de randgemeenten van het onderzoekgebied is ook de werkgelegenheid in aangrenzende gemeenten buiten het gebied van belang. Er is voor hen immers geen enkele reden om zich alleen te richten op de gemeenten in het onderzoekgebied. Daarom zullen we hier de belangrijkste facetten van de werkgelegenheid van Apeldoorn, Zutphen, Zwolle en Nijverdal aangeven.

Voor de gegevens over de werkgelegenheid baseren we ons weer op de bedrijfstelling van het C.B.S. in 1963. Het was echter niet mogelijk voor deze gemeenten - behalve voor Zwolle - de sector maatschappelijke diensten te completeren.

Apeldoorn De gemeente Apeldoorn is bekend om de papierindustrie. Hoewel deze bedrijfstak aan 2014 mannen werk biedt, is het niet de grootste bedrijfsklasse. Dat is nl. de bouwnijverheid met 3316 man. Ook de metaalwarennijverheid (1625) en de textiel (1040) zijn forse bedrijfsklassen, evenals de transportmiddelenijverheid (1413) waarvan ca. de helft in de ambachtelijke (garages) sfeer. Voor de werkgelegenheid in de nijverheid zijn voorts de voedingsmiddelenijverheid (834), de machinebouw (739), de chemie (534) en de hout- en meubelindustrie (714) van betekenis. Evenals in het onderzoekgebied is de verhouding "nijverheid" tot "diensten" omstreeks 2 : 1 (voor wat betreft de werkgelegenheid voor mannen). In de dienstensector geeft de handel de toon aan met 1446 mannen in de groothandel en 1867 in de detailhandel. Vervoer- en communicatiebedrijven zijn eveneens omvangrijk: spoorwegen (173), tram- en autobusdiensten (290), ander wegvervoer (532) en communicatiebedrijven 560 man. Tenslotte blijkt Apeldoorn in de Horecabedrijven 521 man werk te bieden. Over de andere maatschappelijke diensten zijn onvoldoende gegevens voorhanden. Het is echter bekend dat - ook al in 1963 - de overheid in Apeldoorn vele werknemers had en ook de medische en semi-medische instellingen velen werk boden.

Zutphen In tegenstelling tot Apeldoorn en het onderzoekgebied biedt de dienstensector hier meer werkgelegenheid dan ambacht en industrie te zamen. Alleen al de economische diensten bieden 3211 man werk, de nijverheid 3749 man. Daarboven komen nog de maatschappelijke diensten, waarvan de omvang niet voldoende bekend is. De belangrijkste bedrijfsklassen in de nijverheid zijn (wederom) de bouwnijverheid (584) en de papierindustrie (523) met daaropvolgend de grafische industrie (427) en de kle-

dingindustrie (363). Daarnaast zijn er wat kleinere bedrijfsklassen als de voedingsmiddelen (230), metaalwaren (252), transportmiddelen (306), chemie (189) en de hout- en meubelindustrie (244). Al deze bedrijfsklassen zijn echter aanzienlijk kleiner dan de groothandel (1 596). Ook de detailhandel (583) en de spoorwegen (422) zijn flinke bedrijfsklassen. Banken en verzekeringen bieden in Zutphen aan 231 mannen werk. Ook het wegvervoer (169) is van betekenis voor de werkgelegenheid.

Zwolle

Zwolle (incl. het voormalige Zwollerkerkspjel) bood in 1963 aan 20 583 mannen werkgelegenheid buiten de landbouw. Hoewel hiervan de nijverheid het grootste deel (10 961) verzorgde, leverde de dienstensector bijna net zoveel met 9 622 arbeidsplaatsen. Het zijn vooral de economische diensten - w.o. de groothandel met 1 731 man - die de werkgelegenheid verschaffen in de dienstensector, hoewel ook de overheids- en medische diensten van grote betekenis zijn in deze provinciale hoofdstad.

De werkgelegenheid in de nijverheid is sterk gespreid over de bedrijfsklassen.

Als grootste komt ook hier de bouwnijverheid naar voren (3 209), pas op afstand gevolgd door de elektrotechnische (917), de voedings- en genotmiddelen (885) en de transportmiddelennijverheid (824). De volgende groep wordt gevormd door de grafische nijverheid (567), machinebouw (572), chemie (500), installatiebedrijven (426) en de metaalwarennijverheid (367). Daarnaast bieden de cultuurtechnische werken werk aan 412 man en is er werkgelegenheid voor 803 man bij de energie- en waterleidingbedrijven. Bij de economische diensten is de detailhandel met 1 337 man ook nog groter dan de grootste nijverheidsklasse, behalve de bouwnijverheid. Banken en verzekeringswezen hebben 507 mannen in dienst.

In de transportsector biedt Zwolle veel werkgelegenheid: spoorwegen: 674, wegvervoer goederen: 347, binnenvaart: 259. Daarbij komen de communicatiebedrijven met 954 mannen. De werkgelegenheid in Zwolle is dus vrij ruim gevarieerd. Het is opmerkelijk dat het ambacht meer arbeidsplaatsen oplevert dan de industrie.

Hellendoorn

Verreweg de belangrijkste bron van werkgelegenheid in Hellendoorn is de textielindustrie (2 654). De tweede bedrijfsklasse is, zoals in zoveel gemeenten, de bouwnijverheid (732). Ook de handel is goed vertegenwoordigd (411), waarvan 317 in de detailhandel. De voedings- en genotmiddelenindustrie biedt werkgelegenheid voor 239 en de vervoerssector voor 176 mannen. In de dienstensector zijn verder betrekkelijk weinig mannen werkzaam. De betekenis van de gemeente Hellendoorn ligt dan ook vooral in de omvangrijke textielbedrijven in Nijverdal.

Op wat grotere afstand van de gemeenten in het onderzoeksgebied ligt het sterk geïndustrialiseerde Twente. Evenals in Hellendoorn is de textiel daar van grote importantie. Daarnaast is echter - vooral in Hengelo - een hoogwaardige metaalindustrie aanwezig, terwijl ook in de sector chemie verscheidene grote bedrijven werk bieden. Twente biedt vooral mogelijkheden aan diegenen uit het onderzoeksgebied, die een zekere vakspecialisatie hebben.

§ 2. De bedrijfsklassen waarin de "zoons" werken

Om de behandeling van dit aspect overzichtelijk te maken zal eerst de "grovere" indeling in bedrijfssectoren worden toegepast. Vervolgens zal per bedrijfssector worden nagegaan hoe de situatie is in de bedrijfsklassen.

De vergelijking heeft plaats tussen de percentages van de totale werkgelegenheid die in de verschillende bedrijfsklassen worden aangetroffen en de percentages van de boerenzoons die in deze bedrijfsklassen werken, dus een projectie van beroepskeuze op de werkgelegenheid. Daarbij wordt voor de boerenzoons zowel het percentage gegeven van alle boerenzoons als van degenen die binnen het onderzoeksgebied werken. Het is nl. gebleken dat ca. 34% van de zoons buiten de landbouw, buiten het onderzoeksgebied werkt.

Bedrijfssectoren

Wanneer we alleen de eerste twee regels van tabel 32 (zie blz. 57) bezien, dan zou kunnen worden geconcludeerd dat de door de boerenzoons buiten de landbouw uitgeoefende beroepen goeddeels aansluiten op de in het gebied aanwezige werkgelegenheid. Zodra we echter een stapje verder gaan en de sectoren wat verder uitsplitsen, komen al uitgesproken verschillen in de verdeling over de sectoren naar voren. Het is niets bijzonders dat in de sector 01 (land- en tuinbouw) verhoudingsgewijze veel boerenzoons werken. Het betreft de agrarische dienstverlenende bedrijven (w.o. loonwerkers), personeel van gemeentelijke plantsoenendiensten, hoveniers, e.d.

Wel opvallend is het hoge percentage dat in de bouwnijverheid werkt. Bij de bespreking van de beroepen bleek reeds dat er veel bouwvakkers voorkwamen, maar ook in verhouding tot de overige beroepsbevolking is het percentage in de bouwnijverheid hoog. Daarbij is het opvallend dat het percentage bij degenen die binnen het gebied werken, duidelijk hoger is dan voor de gehele groep. Voorts kan nog worden opgemerkt dat van de boerenzoons in de bouwnijverheid ongeveer een vijfde deel op cultuurtechnische werken of in de weg- en waterbouw werkzaam is.

Eveneens opmerkelijk is het aanmerkelijk lagere percentage van de boerenzoons dat in de andere nijverheid werkt. Het gevolg hiervan is weer dat de percentages voor de nijverheid in hun geheel dicht bijeen liggen.

Ook voor de dienstensector in zijn geheel liggen die percentages vrij dicht bij elkaar, al is het percentage voor de zoons die in het gebied wer-

Tabel 32. Werkgelegenheid en beroepskeuze boerenzoons per bedrijfssector

Bedrijfssector	Werkgelegenheid 1) voor mannen in het gebied		Perc. per bedrijfssec- tor buiten de landbouw werkende boerenz. 2)	
	aantal	%	alle	voor zover werkend in gebied
Nijverheid	20 732	66	68	72
Diensten	10 463	33	32	28
Totale aantal	31 195		441	292
Waarvan:				
land- en tuinbouw	429	1	10	9
nijverheid (zonder bouw)	15 826	51	34	35
bouwnijverheid	4 426	14	24	28
economische diensten	5 983	19	20	22
maatschappelijke diensten	4 480	14	12	6

Bronnen: 1) CBS-bedrijfstelling 1963 - gecorrigeerd en aangevuld.
2) L.E.I.-enquête 1966 - voor zover bedrijfsklasse bekend.

Tabel 33. Werkgelegenheid en beroepskeuze boerenzoons in de sector nijverheid (excl. bouwnijverheid)

Bedrijfsklasse(n) 2)	Werkgelegenheid 1) voor mannen in het gebied		Perc. per bedrijfskl. v.d. buiten de landbouw werkende boerenzoons	
	aantal	%	alle	voor zover werkend in gebied
Voedings- en genotmidd.	4 488	14,4	14,3	14,0
Textiel, kleding, textielw.	1 938	6,2	1,1	1,0
Hout- en meubelnijverheid	759	2,4	2,0	2,4
Papier en graf. nijverheid	1 150	3,7	0,7	-
Leder- en rubbernijverh.	623	2,0	1,4	2,1
Chemie	867	2,8	0,9	1,0
Steen-,glas-etc. nijverheid	606	1,9	-	-
Metallurgische nijverheid	619	2,0	-	-
Metaalwarennijverheid	3 177	10,2	4,8	4,8
Machineb. en elektrotechn. nijverheid	597	1,9	2,5	1,4
Transportmiddelennijverh.	770	2,5	5,4	6,5
Overige nijverheid	232	0,7	1,1	1,7
Tot. nijverh. (excl. bouwn.)	15 826	50,7	34,2	34,9

1) Zie noot 1- tabel 32. 2) Enkele bedrijfsklassen zijn samengevoegd.

ken toch wel lager te noemen. Dit wordt vooral veroorzaakt door het percentage in het gebied in de maatschappelijke diensten werkende boerenzoons, dat ver beneden de werkgelegenheid ligt. Doordat er betrekkelijk veel boerenzoons buiten het gebied in deze sector werk vonden, is het totale percentage "normaal" voor het gebied.

In de economische diensten zien we het tegenovergestelde patroon: hierin werken meer boerenzoons dan overeenkomt met de werkgelegenheid in die sector in het gebied, juist door een groter aandeel in de werkgelegenheid in deze sector binnen het gebied.

Bedrijfsklassen

Er zijn nauwelijks verschillen bij de grote groepen "nijverheid" en "diensten". Bij onderverdeling in sectoren kwamen reeds enkele afwijkingen voor. Hoe staat het nu in de bedrijfsklassen van de verschillende sectoren? Wij nemen daartoe voor de sector "nijverheid" tabel 33 (zie blz. 57) in beschouwing.

Er blijkt een opvallende overeenkomst tussen werkgelegenheid en beroepskeuze te bestaan bij de bedrijfsklassen voedings- en genotmiddelen en de hout- en meubelnijverheid. Bij de leder- en rubberindustrie ook, maar daar betreft het alleen het percentage dat binnen het gebied werkt. Bij de textiel-, de papier- en grafische nijverheid, de chemie, steenfabrieken, de metallurgische en de metaalwarenindustrie (Thomassen en Drijver) werken naar verhouding weinig boerenzoons. Daarentegen treffen wij bij de machinebouw, de elektrotechnische nijverheid en de transportmiddelenlijverheid relatief veel boerenzoons aan.

Hoewel dus een betrekkelijk groot deel (ruim 14% van de buiten de landbouw werkende boerenzoons in de voedings- en genotmiddelenindustrie werkt, blijkt dit voor de beroepsbevolking een "normaal" percentage te zijn. Hoewel de mening nogal eens wordt verkondigd dat het werk in deze bedrijfsklasse(n) zo geschikt is voor boerenzoons, blijkt in de praktijk - in dit opzicht - geen verschil in beroepskeuze. Hierbij dient wel te worden opgemerkt dat van de secundair afgevloeide boerenzoons een hoger percentage in deze bedrijfsklasse werkt dan van degene die direct een beroep buiten de landbouw kozen, en wel resp. 21,6% en 10,4%. Er is ook verschil in de functies binnen deze bedrijfsklasse. De primair afgevloeiden komen we vooral tegen bij het administratief en commercieel personeel, de secundair afgevloeiden hoofdzakelijk bij de magazijnbedienden (meelfabrieken, malerijen en pellerijen) en fabrieksarbeiders (slachterijen).

Voor degenen die pas later van beroep veranderden is de werkgelegenheid in de voedings- en genotmiddelenlijverheid - feitelijk alleen in de voedingsmiddelenindustrie - dus van groot belang. Door de grote spreiding van de bedrijven in deze klasse over het gehele gebied krijgt deze klasse nog eens een extra pré voor deze groep boerenzoons. Echter, gemiddeld over alle boerenzoons buiten de landbouw is er geen verschil met de andere bevolkingsgroepen.

Dit is wel degelijk het geval bij de textielnijverheid, de chemie en de metaalwarennijverheid. Deze overwegende fabrieksnijverheid heeft naar verhouding weinig belangstelling van de boerenzoons. Daar staat tegen-

over, dat in de hoogwaardige metaalnijverheid als de machinebouw en de elektrotechnische nijverheid en in de klasse transportmiddelen (w.o. garages) verhoudingsgewijs veel boerenzoons werken. Voor de elektrotechnische nijverheid was men daarbij veelal aangewezen op werkgelegenheid buiten het gebied (Twente).

Hoewel de totale percentages in de economische diensten niet sterk uiteenlopen, zijn er toch aanmerkelijke verschillen tussen de klassen in deze sector, zoals blijkt uit tabel 34. Het meest opvallende verschil is te vinden bij het goederenvervoer over de weg. In deze klasse blijkt meer

Tabel 34. Werkgelegenheid en beroepskeuze van de boerenzoons in de sector "economische diensten"

Bedrijfsklasse(n):	Werkgelegenheid 1) voor mannen in het gebied		Perc. per bedr.klasse v.d. buiten de landbouw werkende boerenzoons	
	aantal	%	alle	voor zover werkend in het gebied
groothandel	1 799	5,8	3,2	2,4
tussen- en detailhandel	1 934	6,2	1,8	2,4
bank- en verzekeringsw.	433	1,4	2,7	2,1
personenvervoer	468	1,5	0,7	0,7
wegvervoer - goederen	751	2,4	11,1	14,0
overige vervoersbedr.	598	1,9	0,5	0,3
Totaal econ. diensten	5 983	19,2	20,0	21,9

1) Zie noot 1 tabel 32.

dan de helft van de in de sector economische diensten werkende boerenzoons te werken, terwijl deze bedrijfsklasse slechts omstreeks een achtste deel van de werkgelegenheid in de sector biedt. Dit is des te opvallender omdat het percentage voor de groep die binnen het gebied werkt nog hoger ligt en het aandeel bijna twee derdedeel bedraagt. De boerenzoons hebben zich dus in zeer sterke mate gericht op deze bedrijfsklasse. In aantallen uitgedrukt - na omrekening van de steekproef - vervullen de boerenzoons 164 van de 751 arbeidsplaatsen bij het goederen-wegvervoer binnen het onderzoeksgebied, vrijwel allen als chauffeur. Hiervan heeft een zeer groot aantal (ruim twee derdedeel) eerst in de landbouw gewerkt. Van die groep werkt nl. 23,0% in deze bedrijfsklasse. Voor de primair afgevloden is dit "slechts" 5,1%, wat altijd nog meer is dan overeenkomt met het aantal van deze bedrijfsklasse in de totale werkgelegenheid voor mannen.

Door dit grote overwicht worden de percentages in de andere bedrijfsklassen natuurlijk gedrukt. Toch is het percentage van de boerenzoons

dat in het bank- en verzekeringswezen werkt hoger dan het overeenkomstige cijfer voor de werkgelegenheid in deze klasse in het gebied. Bovendien ligt het percentage bij degenen die buiten het gebied in deze klasse werken nog wat hoger. Bijeen genomen blijken de economische diensten voor de boerenzoons duidelijk van betekenis te zijn als bron van niet-agrarische werkgelegenheid.

Dit is in mindere mate het geval voor de maatschappelijke diensten. Hiervan is in tabel 35 een overzicht gegeven. In de meeste bedrijfsklassen zijn minder zoons werkzaam dan overeenkomt met de werkgelegenheid daarin. Dit geldt in nog sterkere mate voor de boerenzoons die binnen het gebied (blijven) werken. Alleen doordat een - naar verhouding -

Tabel 35. Werkgelegenheid en beroepskeuze van de boerenzoons in de sector "maatschappelijke diensten"

Bedrijfsklasse(n):	Werkgelegenheid 1) voor mannen in het gebied		Perc. per bedr.klasse v.d. buiten de landbouw werkende boerenzoons	
	aantal	%	alle	voor zover werkend in het gebied
overheid (excl. militairen)	1 431	4,6	2,9	1,4
onderwijs	766	2,5	3,4	2,1
eredienst	118	0,4	2,0	0,3
"maatsch. diensten", w.o.				
medische dienst	626	2,0	1,4	0,3
zakelijke diensten	545	1,7	1,4	1,0
recreatie en huiselijke diensten	118	0,3	-	-
horecafbedr.	446	1,4	0,5	0,7
ov. maatsch. diensten	430	1,4	0,2	-
Totaal maatsch. diensten	4 480	14,3	11,8	5,8

1) Zie noot 1 tabel 32.

groot deel van de boerenzoons bij het onderwijs en in de eredienst werkzaam is buiten het gebied, zijn de percentages van de boerenzoons in deze diensten hoger dan de overeenkomstige percentages op de totale werkgelegenheid in het gebied. De gehele sector maatschappelijke diensten heeft echter als bron van werkgelegenheid voor de boerenzoons niet meer te betekenen dan de klasse wegvervoer-goederen alleen.

§ 3. De beroepskeuze en de aanwezigheid van centra van niet-agrarische werkgelegenheid

In de paragrafen 3 en 4 van hoofdstuk III bleek reeds, dat een zeer groot deel van de verschillen in beroepskeuze samenvalt met verschillen die betrekking hebben op de persoonlijke situatie waarin de boerenzoons verkeren.

Deze situatie kon worden aangegeven met factoren als bedrijfsgrootte, gezinssamenstelling en de leeftijd van de vader-bedrijfshoofd.

Er bleken echter toch nog verschillen over die te groot waren om geheel met voornoemde factoren verklaard te kunnen worden.

Een belangrijk uitgangspunt voor dit onderzoek is de veronderstelling, dat er verschil is in de beroepskeuze tussen de boerenzoons die in de naaste omgeving een grote verscheidenheid en omvang aan niet-agrarische werkgelegenheid hebben en de boerenzoons die dit niet of in mindere mate hebben.

Om deze reden is het onderzoekgebied in Oost, Midden en West verdeeld. Hierbij is "Oost" het gebied waar de minste niet-agrarische werkgelegenheid in de directe nabijheid is, in het Midden komt door de ligging van Deventer aanzienlijk meer niet-agrarische werkgelegenheid binnen het directe bereik. Deel West, dat overigens ook zelf een behoorlijke niet-agrarische werkgelegenheid heeft, ligt ingeklemd tussen Deventer, Apeldoorn en Zutphen. Hierdoor is de situatie t.a.v. de niet-agrarische werkgelegenheid voor de boerenzoons het gunstigst in "West". Naast de factoren die het milieu aangeven waarin de boerenzoon zijn beroepskeuze doet is de niet-agrarische werkgelegenheid een gewichtige factor te achten die de verschillen veroorzaakt zoals die tot uiting komen in de tabellen 25 en 27.

Onderwijsmogelijkheden en beroepen

Deze werkgelegenheid kan niet als netto-factor worden beschouwd. In de centra waar de niet-agrarische werkgelegenheid zich concentreert, bevinden zich ook de meeste mogelijkheden voor het volgen van voortgezet onderwijs.

Het voorkomen van en de afstand tot niet-agrarische werkgelegenheid (van wat grotere omvang) loopt dus vrijwel geheel parallel met deze hoedanigheden voor voortgezet onderwijs en is daarvan ook niet los te koppelen. Dit kan - met de jongere leeftijdsopbouw van de zoons - de verklaring leveren voor het aanmerkelijk hogere percentage schoolgaande of studerende zoons van 15 jaar en ouder (tabel 20) in "West".

Indien dit het geval is zal dit ook tot uiting moeten komen in de aard van de beroepen van degenen die werken. In hoofdstuk III § 5 is immers geconstateerd dat er verband bestaat tussen het gevolgde onderwijs en het beroep.

Hierbij doet zich echter het feit voor dat een belangrijk deel van de boerenzoons landbouwonderwijs heeft gevolgd. Dit landbouwonderwijs wordt gegeven in scholen te Raalte, Heeten, Bathmen, Twello en Deventer en vroeger ook in Holten. De mogelijkheid tot het volgen van landbouwonderwijs komt dus zeer gespreid over het gebied voor. Voorts is in

Raalte een lagere technische school aanwezig, waardoor ook in dat opzicht enige spreiding bestaat. Tenslotte zijn buiten het centrum Deventer ook in Raalte en Holtten scholen voor voortgezet algemeen vormend onderwijs.

Men kan dus stellen dat de onderwijsmogelijkheden in "Oost" niet onderdoen voor "West", althans tot op het middelbare niveau. Hierbij is het centrale deel - excl. Deventer - duidelijk in het nadeel.

Bij vergelijking van het door de zoons in de deelgebieden gevolgde onderwijs spelen nog twee factoren een rol: het percentage van de zoons dat buiten de landbouw werkt en het aantal zoons van 15 jaar en ouder. Dit heeft mede tot gevolg dat in "Oost" het hoogste percentage (28%) zonder voortgezet onderwijs voorkomt en in "West" het laagste (16%).

Doordat in "Midden" en in "West" een gelijk (hoog) percentage (49%) landbouwonderwijs volgde en dit in "Oost" 37% bedroeg, bleken in "Oost" en "West" naar verhouding evenveel zoons ander dan agrarisch onderwijs te hebben gevolgd (35%) tegen 28% in het centrale deel. Het technische onderwijs nam daarvan in alle drie de gebieden omstreeks twee derde-deel in beslag. Het middelbaar en hoger (technisch en algemeen vormend) onderwijs maakt in "West" echter 9% en in "Oost" en het "Midden" 5% uit van het niet-agrarisch onderwijs.

Het ligt dan ook voor de hand om op basis van deze onderwijsgegevens te verwachten dat in "West" naar verhouding meer hoofdarbeiders voor kunnen komen dan in de andere gebieden en dat het aantal vakarbeiders in "Oost" en "West" ongeveer gelijk zal zijn, maar in het centrale deel wat lager. Daar zullen de minder geschoolde beroepen meer op de voorgrond kunnen treden, hoewel het percentage secundair afgevloeiden daar wel hoger is dan in "West", maar lager dan in "Oost".

In tabel 36 is de feitelijke situatie aangegeven voor de aardvande buiten de landbouw uitgeoefende beroepen in de deelgebieden. Hieruit blijkt

Tabel 36. Beroepen buiten de landbouw van boerenzoons

Deel- gebied:	Percentage in de beroepengroepen						Aantal buiten de landbouw werkend
	zelfst.	hoofd- arb.	handarbeider				
			vak	trans- port	fa- brieks	overige	
Oost	2	22	37	19	13	7	198
Midden	7	31	32	16	6	8	150
West	3	29	33	15	10	10	116
Onderz.- gebied	4	27	34	17	10	8	464

dat er in feite weinig verschil is tussen de beroepen die door boerenzoons uit "West" en "Midden" worden uitgeoefend. "Oost" blijkt af te wijken over de gehele linie van de in loondienst werkenden. Het lijkt waarschijnlijk dat dit vooral een gevolg is van het lagere percentage hoofdarbeiders.

Dat in "Midden" toch nog een dergelijk percentage hoofdarbeiders aanwezig is, wordt vooral veroorzaakt door het aantal boerenzoons met landbouwopleiding, dat een functie heeft gevonden in het commerciële vlak of als technisch employé (b.v. als voorlichter).

Het hogere percentage zonder voortgezet onderwijs in "Oost" komt vooral tot uiting in de hogere percentages van de zoons als fabrieksarbeider en in de transportsector (chauffeurs).

Uit het voorgaande kan worden afgeleid, dat de aard van de beroepen buiten de landbouw nauw samenhangt met het gevolgde onderwijs, welke factor weer afhankelijk is van de al eerder gemelde milieufactoren en de woonplaats van de zoon in de periode dat hij een beroep koos.

Men kiest een beroep - onder bepaalde omstandigheden - en men zal dat willen uitoefenen. Bij de beroepskeuze zal men al rekening houden met de werkgelegenheid, maar het is vooral bij het vinden van werk dat men in aanraking komt met de arbeidsmarkt die dan grotendeels wordt bepaald door de in of nabij het gebied geboden werkgelegenheid. In hoofdstuk V § 2 werd al geconstateerd dat vooral het wegvervoer-goederen en de bouwvakken een meer dan evenredige belangstelling ondervinden. De voedings- en genotmiddelenrijverheid neemt eveneens een belangrijke plaats in, maar deze is - gemiddeld voor het gebied - niet disproportioneel. Dat is weer wel het geval voor de garagebedrijven in de transport-middelennijverheid.

Zoons in bedrijfssectoren in deelgebieden

Hoe verhouden deze gegevens zich nu binnen de deelgebieden? Is de spreiding over de bedrijfssectoren en -klassen in het deel waar veel en ruim gevarieerde niet-agrarische werkgelegenheid aanwezig of in de nabijheid is, beter dan waar dat niet het geval is? In tabel 37 is hiervan een globaal overzicht gegeven.

Tabel 37. De bedrijfssectoren waarin de zoons buiten de landbouw (bedrijven) werken

Deel- gebied		Perc. v.d. zoons/werkgel. per bedr.sector						Aantal zoons/ arb.pl.
		land- en tuinb. (dstn)	ind. en bouw- amb. en (excl. aan- bouw) verw. bedr.	bouw- aan- verw. bedr.	handel, verv., bank opsl. en verz. comm. bedr.	maat- sch. dstn.		
De zoons van boe- ren en tuinders	Oost	7	37	27	6	14	8	198
	Midden	11	29	24	9	12	15	150
	West	14	36	19	8	9	14	116
	Te zamen	10	34	24	8	12	12	464
De werkgel. voor mannen	Oost	1	40	22	14	9	13	3944
	Midden	1	54	11	14	6	14	22 223
	West	2	46	20	11	5	16	5 028
	Te zamen	1	51	14	13	6	14	31 195

Bron: C.B.S.-Bedrijfstelling 1963 - gecorrigeerd en aangevuld.

In "Oost", waar over het geheel genomen een beperkt aanbod van niet-agrarische werkgelegenheid is, ligt het percentage van de boerenzoons in de nijverheid excl. bouwnijverheid en land- en tuinbouw aanmerkelijk dichter bij het totale aandeel van de nijverheid in de werkgelegenheid dan in "West" en vooral in "Midden". Voor de bouwvakken blijkt de disproporzionele verhouding voor "Oost" en "Midden" op te gaan, maar niet voor "West", waar de percentages "keuze" en "werkgelegenheid" nage-noeg met elkaar in evenwicht zijn. Ook bij de maatschappelijke diensten ligt de verhouding in "West" dicht bij het evenwicht, evenals in het "Midden", terwijl in "Oost" duidelijk van een ondervertegenwoordiging sprake is. Dit is eveneens het geval in de sector handel, bank- en verzekeringswezen, maar in "Midden" en "West" in mindere mate dan in "Oost".

Evenals in hoofdstuk V § 2 willen we nagaan in hoeverre deze verhoudingen zich doorzetten in de bedrijfsklassen.

Zoons in bedrijfsklassen in deelgebieden

Daarbij is het noch gewenst noch noodzakelijk alle bedrijfsklassen in beschouwing te nemen. In tabel 38 zijn dan ook alleen die bedrijfsklassen opgenomen waar sprake is van afwijkingen van de voor het gehele gebied geldende verhoudingen.

Tabel 38. De werkgelegenheid in enkele bedrijfsklassen en de daarin werkzame boerenzoons in de deelgebieden

Deel- gebied	Perc. v.d. zoons/werkgelegenheid in de bedrijfsklasse					
	20/22 voe- dings- en genot- midd.	30. rubber- nijver- heid	35. metaal- waren- nijver- heid	38. trans- port- midd.- nijverh.	63/64. detail- handel	73. wegver- voer goederen
De zoons Oost	14	3	6	6	1	13
van boe- Midden	11	-	3	6	2	11
ren en West	19	-	4	4	3	7
tuinders Te zamen	14	1	5	5	2	11
De 1) Oost	10	13	2	3	6	4
werkge- Midden	13	0	13	2	6	2
legenh. West	25	0	2	4	6	3
voor Te zamen	14	2	10	3	6	2
mannen						

1) Bron: C.B.S.-bedrijfstelling 1963 - gecorrigeerd en aangevuld.

Het meest opvallend bij deze vergelijking in bedrijfsklassen is wel de

mate waarin de "keuze" in "Oost" afwijkt van de werkgelegenheid in dat deel. Ook in het centrale deel is er een klein verschil tussen "keuze" en "werkgelegenheid" in de verschillende bedrijfsklassen. In "West" is deze afwijking dooreengenomen het kleinste.

De conclusie die uit het voorgaande kan worden getrokken is, dat de boerenzoons die buiten de landbouw gaan werken, zich in eerste instantie richten op de sector werkgelegenheid die (ook) dicht bij huis aanwezig is. Dit leidt ertoe dat in gebieden waar de niet-agrarische werkgelegenheid beperkt is tot enkele (grotere) bedrijfsklassen in deze bedrijfsklassen een naar verhouding groot deel van de buiten de landbouw werkende zoons gaat werken. Dit is vooral het geval bij de "secundair afgevoelden".

Bij de primair afgevoelden speelt dit eveneens een rol indien de opleidingsmogelijkheden ter plaatse een beperkte variatie hebben. In dit kader dient bijvoorbeeld het hoge percentage bouwvakkers in "Oost" te worden beoordeeld, dat vooral een gevolg is van het disproportioneel grote aantal bouwvakkers in Raalte. Daar is een i.t.s. aanwezig met een (destijds) zeer beperkt aantal vakopleidingen. Door deze "regel" heen spelen de voorkeur en afkeer voor bepaalde werkgelegenheden natuurlijk een rol.

Zo doet zich het merkwaardige feit voor dat er in de - veel werkgelegenheid biedende - slachterijen in Olst en Wijhe geen boerenzoon uit Olst, Wijhe of Diepenveen werkt en slechts een enkele uit Raalte. Zij richten zich dus meer op de andere bedrijven in de voedingsmiddelenindustrie. Het grote aantal chauffeurs - over het gehele gebied - wijst op een duidelijke voorkeur voor dit type werk, evenals de over het gehele gebied voorkomende sterke bezetting in de transportmiddelenindustrie - de garages. Over de gehele linie van de nijverheid gaat de voorkeur duidelijk uit naar de ambachtelijke bedrijven boven de industriële.

Hoewel het niet mogelijk is het gewicht van deze "functie-voorkeur" en het gewicht van lokaal aanwezige werkgelegenheid te kwantificeren kan worden gesteld - gelet op de resultaten van de vergelijking tussen de deelgebieden - dat de aanwezigheid en de nabijheid van een ruim gevarieerd aanbod van werkgelegenheid van grote betekenis blijkt te zijn voor de spreiding in de beroepskeuze van jongeren in het agrarische milieu.

Indeling in wijkgroepen

Bij de opzet van het onderzoek is ernaar gestreefd naast de indeling in de drie deelgebieden een "fijnere" maatstaf aan te leggen voor de afstand tot ruim gevarieerde niet-agrarische werkgelegenheid.

Hiertoe is het gebied onderverdeeld in wijkgroepen. Als ruimtelijke eenheid werden daarvoor de gemeentelijke telwijken aangehouden, een weliswaar niet ideale, maar voor het doel praktisch toepasbare indeling.

Van deze wijken - 80 in getal - werd nagegaan op welke afstand zij lagen van de verschillende centra van werkgelegenheid, waarna zij in een zevental wijkgroepen werden ingedeeld.

Hierbij was van betekenis de afstand tot een of meer centra van de eerste orde en/of van de tweede orde, zoals die reeds in hoofdstuk 1 § 3 zijn aangegeven en in hoofdstuk V § 1 werden omschreven.

Uit praktische overwegingen werd voor de afstandsbepaling uitgegaan van de hemelsbrede afstand met grenzen van 5, 10, 15 en 20 km, later op basis van de frequentieverdeling beperkt tot 5 en 10 km.

Zo ontstonden de volgende wijkgroepen, waarbij van de veronderstelling werd uitgegaan dat groep 1 de gunstigste en groep 7 de minst gunstige ligging heeft ten opzichte van niet-agrarische werkgelegenheid.

Groep 1: op < 5 km van een werkcentrum eerste orde.

Groep 2: op 5-10 km van 2 of meer werkcentra eerste orde.

Groep 3: op 5-10 km van 1 centrum eerste orde en < 10 km van 1 of meer centr(um)a tweede orde.

Groep 4: op 5-10 km van 1 centrum eerste orde en > 10 km van een centrum tweede orde.

Groep 5: op > 10 km van een centrum eerste orde en < 5 km van een centrum tweede orde.

Groep 6: op > 10 km van een centrum eerste orde en 5-10 km van een centrum tweede orde.

Groep 7: op > 10 km van enig centrum.

In tabel 39 is een aantal kengetallen opgenomen voor de verschillende wijkgroepen.

Tabel 39. Vergelijkende kengetallen t.a.v. de beroepskeuze van boerenzoons voor de wijkgroepen (7)

Wijk- groep	Aantal zoons ≥ 15 jr.	Perc. v.d. zoons ≥ 15 jaar				Perc. v.d. be- drijven met meew. zoon(s)	Perc. sec. afgevl. zoons van de buiten de ldb. werk. zoons 1)	Gem. aantal zoons v. 15 jr.e.o. per bedr.- hoofd
		in de land- bouw (tb.)	buiten land- en tuin- bouw	stud. of school- gaand	1e ber. in de land- of tuin- bouw			
1	104	37	39	24	45	14	22	0,73
2	104	34	46	20	50	17	39	0,74
3	113	45	41	14	60	27	43	0,81
4	143	40	50	10	54	30	33	0,97
5	233	33	52	15	51	21	34	0,96
6	180	39	47	14	54	30	29	1,22
7	136	51	44	5	68	37	36	0,88
Gem./ totaal	1 013	39	47	14	54	25	39	0,91

1) Excl. loonwerkers en wijze van afvloeien niet bekend.

De meest opvallende reeksen waarbij de mogelijkheid van verband met

de situering ten aanzien van de centra zich sterk opdringt zijn die voor de keuze van het eerste beroep, het percentage bedrijven met meewerkende zoons en het percentage studerende zoons. Daarnaast is er een redelijk verband bij de percentages in en buiten de landbouw en het percentage secundair afgevloede zoons. De conclusies die hieruit getrokken zouden kunnen worden zijn, dat bij een toenemende afstand tot niet-agrarische werkgelegenheid:

- meer boerenzoons direct in de landbouw gaan werken;
- meer boerenzoons in de landbouw blijven werken;
- meer van de buiten de landbouw werkende boerenzoons secundair afvloeien;
- op meer bedrijven meewerkende zoons aanwezig zijn;
- minder boerenzoons ≥ 15 jaar voortgezet onderwijs volgen.

Bovendien blijken de centra van de tweede orde van grote betekenis te zijn voor de beroepskeuze van de boerenzoons. Dit is af te leiden uit het feit dat de reeksen uit twee delen bestaan, nl. de wijkgroepen 1 tot 4 en 5 tot 7, waarbij sprake is van een niveauverschil tussen beide series.

De wijkgroep 4 past niet steeds in de reeksen. De oorzaak daarvan is vooral gelegen in het feit dat het dorp Twello niet als centrum tweede orde is opgenomen om eerdergenoemde redenen. Enkele wijken uit de gemeente Voorst zouden - indien dit wel was gebeurd - zijn verschoven naar wijkgroep 3, waardoor waarschijnlijk een beter sluitend beeld zou zijn verkregen.

Deze conclusies worden versterkt wanneer de wijken worden gegroepeerd naar de ligging t.o.v. een of meer centra, ongeacht de orde.

In tabel 40 is een en ander aangegeven en geïllustreerd met enkele kengetallen.

Tabel 40. Vergelijkende kengetallen t.a.v. de beroepskeuze van boerenzoons voor de wijkgroepen (5)

Wijkgroepligging	Perc. v.d. zoons ≥ 15 jaar dat		
	in de land- of tuinbouw werkt	buiten de land- en tuinbouw werkt	studeert of school- gaat
1. op < 5 km. van ≥ 2 centra	32	49	19
2. idem 1 centrum	36	46	18
3. op 5-10 km van ≥ 2 centra	39	45	16
4. idem 1 centrum	39	49	12
5. op > 10 km van enig centrum	51	44	5
Gemiddeld	39	47	14

De conclusies ten aanzien van deze kengetallen gelden bij deze opstelling in nog sterkere mate dan bij de vorige indeling. Het enige "schoonheidsfoutje" lijkt hier in groep 4 bij het percentage zoons buiten de land-

bouw te zijn. De oorzaak hiervan zou kunnen liggen bij het relatief grote aantal zoons van 15 jaar en ouder dat de bedrijfshoofden in deze groep gemiddeld hebben. (Komt ongeveer overeen met dit kengetal voor wijk-groep 6 in tabel 39.) Hierbij zijn we echter tegelijkertijd aangekomen bij een factor die de zo fraaie conclusies sterk afzwakt: de variatie in de gezinsomvang en met name het aantal zoons van 15 jaar en ouder per bedrijfshoofd.

Zoals reeds eerder in dit verslag werd aangegeven, bestaat er een duidelijke relatie tussen deze factor en de beroepskeuze van de boerenzoons. Wanneer we de laatste kolom van tabel 39 te zamen met de andere kengetallen beschouwen, dan blijkt dat de verschillen in het gemiddelde aantal zoons per bedrijfshoofd vrijwel samenvallen met de (geconstateerde) verschillen in beroepskeuze.

Tenzij er een causaal verband bestaat tussen het kindertal en de afstand tot centra van niet-agrarische werkgelegenheid, dient te worden gesteld dat de in eerste instantie getrokken conclusies aanvechtbaar zijn.

Zij gelden slechts - met zekerheid - voor boerenzoons afkomstig van landbouwbedrijven op 10 km of verder van centra van enige betekenis.

HOOFDSTUK VI

Forensisme en migratie van zoons van landbouwers en tuinders

Voor zover de boerenzoons in de landbouw werken hebben forensisme en migratie nauwelijks betekenis. Slechts enkelen van hen werken buiten de eigen woongemeente en dan veelal of tijdelijk, of op korte afstand. Ook zijn er maar weinig verhuisd naar elders en daar in de landbouw gebleven. In dit hoofdstuk zullen dan ook alleen die zoons van boeren en tuinders aan de orde komen die buiten de land- en tuinbouw werken.

Dat zijn er - in het onderzoek betrokken - 464. Hiervan wonen er 371 nog in het onderzoekgebied, al zijn er van hen 32 verhuisd. Dit houdt in dat 93 zoons nu buiten het onderzoekgebied wonen.

Lang niet allen die in het gebied wonen werken in hun woongemeente: 41% van hen werkt in een andere gemeente dan waar ze wonen.

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk zullen we nader ingaan op dit forensisme, deze pendel. Vervolgens wordt in § 2 de migratie aan de orde gesteld. Het hoofdstuk wordt in § 3 afgesloten met de beantwoording van de vraag of degenen die buiten hun oorspronkelijke woongemeente werken soortgelijke of andere beroepen uitoefenen dan hun collegae die in de "ouderlijke" woongemeente werken.

§ 1. Forensisme

Niet minder dan 41% van de boerenzoons die in en 24% van hen die buiten het onderzoekgebied wonen reist dagelijks heen en weer naar zijn werk buiten de woongemeente. Er bestaan echter grote verschillen tussen de gemeenten en de deelgebieden. Uit tabel 41 (zie blz. 70) blijkt onder meer dat het aantal forensen of pendelaars onder de boerenzoons die buiten de landbouw werken, in het centrale deel van het gebied aanmerkelijk hoger is dan in "Oost" en "West".

Wanneer we nu de overeenkomstige gegevens voor de gehele buiten de landbouw werkende mannelijke beroepsbevolking bezien, dan blijkt dat "Oost" - evenals bij de boerenzoons - het laagste percentage pendelaars heeft, maar dat dit percentage voor "West" nog hoger is dan voor "Midden" (excl. Deventer).

Voorst en Gorssel zijn dan ook typische forensengemeenten. Hierbij is het opvallend dat juist in "West" de boerenzoons naar verhouding minder pendelen dan de mannelijke beroepsbevolking in zijn geheel, terwijl deze verhouding in "Oost" en "Midden" juist andersom ligt.

De afgevoelde boerenzoons uit "Oost" en "West" werken voor driekwart tot twee derdedeel in de gemeente waar zij wonen, in de eigen gemeente dus. Voor het "Midden" geldt juist het tegenovergestelde: daar werkt twee derdedeel juist buiten de eigen woongemeente.

Tabel 41. Forensisme van mannen in 1963 (uitgaande pendel naar een vast werkadres)

Gemeente/ deelgebied	Mann. beroepsbev. buiten de land- en tuinbouw			Boeren- en tuinderszoons buiten land- en tuinbouw		
	totaal - aantal	w.v. forens 1) aantal	%	totaal- aantal	w.v. forens aantal	%
Raalte	2 751	588	21	126	33	26
Holten	1 193	199	17	33	11	33
"Oost"	3 944	787	20	159	44	28
Wijhe	1 221	309	25	25	18	72
Olst	1 938	348	18	22	11	50
Diepenveen	831	796	96	41	29	71
Bathmen	306	101	33	22	16	73
Midden (excl.						
Deventer	4 296	1 554	36	110	74	67
Deventer	17 927	1 017	6	12	4	33
"Midden"	22 223	2 571	12	122	78	64
Voorst	3 408	1 304	38	59	17	29
Gorssel	1 620	865	53	31	12	39
"West"	5 028	2 169	43	90	29	32
Tot. "plattel."	13 268	4 510	34	359	147	41
Tot. onderz.- gebied	31 195	5 527	18	371	151	41

1) Excl. zwerfforensen.

Bronnen: o.m. C.B.S. en ETIO.

Wonend buiten onder- zoekgebied	93	22	24
Alle boerenzoons af- komstig uit onderz.- gebied	464	173	37

Dit is begrijpelijk wanneer men bedenkt dat de werkgelegenheid in de "plattelandsgemeenten" van dit gebied beperkt is - naar omvang en verscheidenheid - en Deventer een zeer nabij gelegen gemeente is, waar deze werkgelegenheid wel is. Anderzijds kent "West" een behoorlijke eigen werkgelegenheid, al liggen daarbij veel uitgebreidere mogelijkheden dicht bij huis in Deventer, Apeldoorn en Zutphen. Moeilijker ligt de situatie voor "Oost", waar weliswaar niet-agrarische werkgelegenheid aanwezig is, maar in beperkte mate. Op grond hiervan zou een hoger percentage forensen meer voor de hand liggen. De afstand die men dan moet overbruggen is echter wel aanmerkelijk groter dan voor "Midden" en "West". Dit komt duidelijk tot uiting in tabel 42.

Tabel 42. Forensisme van buiten de landbouw werkende boerenzoons naar richting

Deel- gebied	Aant. woon- forensen	Perc. dat werkt in			
		andere gem. binnen ge- bied	gem. dicht bij het ge- bied	verder weg gelegen gemeente	meer dan één ge- meente
Oost	44	41	11	34	14
Midden	78	72	10	11	7
West	29	34	52	11	3
Gehele gebied	151	55	19	17	9

De forensen uit "Oost" zijn voor een groot deel aangewezen op werk op grotere afstand, terwijl zij in "Midden" en "West" vrij dicht bij huis kunnen blijven. Het is begrijpelijk dat dit in het "Midden" binnen het onderzoekgebied gerealiseerd kan worden en in "West" vooral in de aangrenzende gemeenten Apeldoorn en Zutphen.

Overigens zijn het - over het geheel genomen - vooral de ouderen (≥ 20 jaar) die pendelen. De jongeren werken overwegend (ca. 70%) in de plaats van inwoning. Dit geldt echter vooral voor "Oost" en "West", want in het "Midden" - buiten Deventer - is ook van de jongeren het merendeel woonforens! In het "Midden" is nu eenmaal weinig werkgelegenheid voor hen in de eigen gemeente, terwijl in "Oost" deze jongeren vooral terecht kunnen in de bouwnijverheid.

§ 2. Migratie

In de inleiding van dit hoofdstuk werd al aangegeven dat een niet onbelangrijk deel van de buiten de land- en tuinbouw werkende boeren- en tuinderszoons in een andere gemeente is gaan wonen.

In tegenstelling tot de behandeling van het forensisme, kan hierbij geen kwantitatieve vergelijking worden gemaakt met de gehele groep mannelijke beroepspersonen. Dit was niet mogelijk omdat er geen vergelijkbare groep en periode viel te construeren. Wel bleek het mogelijk voor de gehele groep gemigreerden in "Oost" en "Midden" een beeld te geven van de richting waarin 15-40-jarige mannen migreerden in de periode 1956-1965. Dit maakt een - beperkte - kwalitatieve vergelijking mogelijk.

In tabel 43 (zie blz. 72) is het resultaat daarvan weergegeven. Hieruit blijkt dat de boerenzoons uit het centrale deel ook bij de migratie dichter bij huis zijn gebleven dan hun collegae uit "Oost" en "West". De richting van de migratie van de boeren- en tuinderszoons en de gehele mannelijke beroepsbevolking blijkt veel overeenkomst te vertonen. De boerenzoons zoeken het naar verhouding iets verder weg dan de andere migranten.

Tabel 43. Migratie naar richting

Categorie	Deel- gebied	Perc. dat is gemi- greerd	Aant. ge- migreer- den	Perc. daarvan dat woont in		
				andere gem. binnen ge- bied	gem. dicht bij het geb.	verder weg gele- gen gem.
Tuinders- en boe- renzoons buiten de land- en tuinbouw	Oost	24	46	17	19	64
	Midden	34	51	35	14	51
	West	24	28	21	18	61
	Gehele gebied	27	125	25	17	58
Mannel. 1)	Oost		2 452	20	20	60
bevolk. van 15-40 jaar	Midden		3 323	42	13	45
buiten ldb.	2)					

1) Gemigreerd in de periode 1956-1965.

2) Excl. Deventer.

Bron: ETIO en L.E.I.

Bij de migratie blijken de verschillen tussen de boerenzoons uit de deelgebieden kleiner te zijn dan bij het forensisme, al springt ook hier het "Midden" er wel wat uit.

Hoewel het aantal ongehuwden onder de boerenzoons (in het onderzoek) die buiten de landbouw werken aanmerkelijk groter is dan het aantal gehuwden (resp. 298 en 166) zijn het de gehuwden die bij de migratie overheersen. Dat is ook wel logisch. Men zal immers eerder verhuizen wanneer men gehuwd is - en een werkkring elders heeft - dan wanneer men nog vrijgezel is.

Tabel 44. Migratie naar richting en burg. staat (buiten de landbouw en tuinbouw werkende boeren- en tuinderszoons)

Burgerlijke staat	Aantal migranten	Perc. dat thans woont		Aantal mi- granten in % v.d. buiten de landb. en tuinb. werkenden
		dicht bij ouder- lijke woonge- meente	op grotere afstand v. ouderlijke woongem.	
Ongehuwd	34	15	85	11
Gehuwd	91	54	46	55
Alle migranten	125	43	57	27

De cijfers van tabel 44 spreken een duidelijke taal; meer dan de helft van de gehuwde, buiten de landbouw werkende, zoons is gemigreerd. Zij zoeken het niet altijd ver van huis, want ongeveer de helft woont nu in een naburige gemeente. Bij de ongehuwden ligt dit wel iets anders. Verreweg de meerderheid van deze migranten woont op grotere afstand van het ouderlijke bedrijf. Dit hangt ongetwijfeld samen met het werk: wanneer het dichter bij huis is, dan blijft hij bij de ouders thuis wonen en gaat pendelen. Over grotere afstand is dat te bezwaarlijk en is migreren vrijwel onvermijdelijk. De gehuwde zal in de eerste plaats woongelegenheden toegewezen krijgen in de gemeente waaraan hij economisch gebonden is en daar gaan wonen.

Over het geheel genomen sluiten de verschillen in richting en afstand van forensisme en migratie tussen de boerenzoons in/uit de drie deelgebieden goed op elkaar aan. De werkgelegenheid ter plaatse en de afstand tot werkgelegenheid buiten de eigen gemeente blijken van grote invloed te zijn op de mate waarin de boerenzoons zich hebben gericht op naburige of verder weg gelegen gemeenten.

§ 3. Forensisme, migratie en de aard van de beroepen

De aard van de werkgelegenheid en de onderwijsmogelijkheden die binnen "hand"bereik liggen, kunnen invloed hebben op de beroepen die door de inwoners van een gemeente worden uitgeoefend. Er is immers een extra inspanning nodig om het onderwijs in die andere plaats te gaan volgen en die verderaf liggende werkgelegenheid te aanvaarden.

Is hierdoor verschil ontstaan in de beroepen die worden uitgeoefend door buiten de land- en tuinbouw werkende boeren- en tuinderszoons in eigen gemeente en degenen die in de nabijheid of op grotere afstand werk hebben gevonden? In tabel 45 is hiervan een overzicht gegeven.

Tabel 45. De beroepen van boerenzoons naar de ligging van de werkgelegenheid t.o.v. de woongemeente van de vader

	Aant. buitende land- en tuinb. werkende zoons	Perc. hiervan werkend als					
		zelf-standige	hoofdarbeider	vakarbeider	transportarb.	fabrieksarb.	ov. handarb.
In dezelfde gem.	207	4	10	44	22	9	11
Andere gem. binnen onderz. geb.	101	2	24	36	19	15	4
Andere gem. in de nabijheid	34	9	29	32	21	6	3
Verder weg gelegen gemeente	101	4	53	19	8	10	6
Werkzaam in meer dan één gem.	21	10	70	10	-	-	10
Totaal	464	4	27	34	17	10	8

Daarbij is de gemeente waarin de vader woont als uitgangspunt genomen. In de meeste gevallen zal immers - ook bij migratie - de keuze van dit beroep hebben plaatsgehad vanuit het ouderlijke huis.

De meest in het oog lopende verschillen worden aangetroffen tussen degenen die in de "eigen" gemeente werken en hen die in verder weg gelegen gemeenten werken.

In het eerste geval zijn het overwegend vak- en transportarbeiders, en in het andere geval voor meer dan de helft hoofdarbeiders. De gemeenten in de nabijheid - de tweede en derde categorie - vertonen veel overeenkomst, of zij nu in het gebied liggen of niet. Zij nemen een tussenplaats in t.a.v. de aard van de beroepen - evenals t.a.v. hun ligging - hoewel toch meer dan de helft van de daar buiten de landbouw werkende boerenzoons vak- of transportarbeider is.

Degenen die in meer dan één gemeente werken nemen een aparte plaats in zoals overigens te verwachten viel. Het zijn immers overwegend commerciële en technische employé's (vertegenwoordigers en voorlichters).

Wanneer wij deze spreiding van beroepen zien, dan is het begrijpelijk dat 80% van de vak-, 81% van de transport-, 74% van de fabrieks- en 76% van de overige handarbeiders werk heeft gevonden binnen het onderzoekgebied en dat dit voor slechts 36% van de hoofdarbeiders het geval is.

Hoewel in het algemeen hoofdarbeiders een grotere mobiliteit vertonen dan handarbeiders moet bij een dermate groot verschil de conclusie worden getrokken dat de structuur van de werkgelegenheid in en nabij Zuidwest-Overijssel, uitgebreid met Voorst en Gorssel, te wensen overlaat: vergroting van de werkgelegenheid voor hoofdarbeiders is hier zeker op zijn plaats.

HOOFDSTUK VII

De werkkring buiten het eigen agrarische bedrijf van bedrijfshoofden die een nevenberoep of een ander hoofdberoep uitoefenen

In § 3 is reeds besproken welke beroepen worden uitgeoefend - buiten het eigen landbouwbedrijf - door de B- en C-bedrijfshoofden. In dit hoofdstuk zal worden nagegaan in wat voor soort bedrijven deze mensen werken, of zij deze bedrijven dicht bij huis vinden of er verder voor moeten reizen en in hoeverre zij zich richten op de gehele werkgelegenheid dan wel op een beperkt deel daarvan.

§ 1. De bedrijfsklassen waarin de B- en C-bedrijfshoofden werken

Men mag verwachten dat er verschil is in de bedrijfsklassen waarin de B-, de C-bedrijfshoofden en de buiten de landbouw werkende boeren-zoons werkzaam zijn. Er is immers verschil in leeftijd tussen bedrijfshoofden en zoons en verschil in de tijd die men voor niet-agrarisch werk of werk buiten het eigen bedrijf beschikbaar heeft. In tabel 46 (zie blz. 76) is een overzicht gegeven van de verdeling over de verschillende bedrijfssectoren. Hierbij is de bedrijfssector 5 (openbare nutsbedrijven) eenvoudigheidshalve bij de "bouw en aanverwante bedrijven" gevoegd. De geringe omvang van sector 5 maakt dat deze samenvoeging geen nadelige invloed heeft op het overzicht.

Bijzonder opmerkelijk is de overeenkomst in de verdeling over de bedrijfssectoren tussen de C-bedrijfshoofden en de zoons, vooral wanneer de dienstensector in zijn geheel wordt beschouwd. Binnen de dienstensector is er een aanzienlijk verschil, vooral veroorzaakt door de grote groep zelfstandige veehandelaren onder de C-bedrijfshoofden. Overigens is ook binnen de sector bouwnijverheid een verschil te constateren. De C-bedrijfshoofden zijn overwegend werkzaam op cultuurtechnische werken of als grondwerker, terwijl de zoons in de bouwnijverheid hoofdzakelijk vakarbeiders zijn.

De nevenberoepen van de B-bedrijfshoofden geven een afwijkend beeld te zien. Ook onder hen is een groot aantal zelfstandigen (37%) werkzaam in de (vee)handel en als loonwerker. Daarnaast heeft een aanzienlijk deel van de B-bedrijfshoofden een melkrit.

De B- en C-bedrijfshoofden in de industrie zijn vooral georiënteerd op de voedingsmiddelenindustrie. In feite betreft dit alle B-bedrijfshoofden en omstreeks de helft van de C-bedrijfshoofden in de industrie. Desondanks zijn deze B- en C-bedrijfshoofden niet of nauwelijks sterker georiënteerd op de werkgelegenheid in deze bedrijfsklasse dan de andere

Tabel 46. De bedrijfssectoren waarin mannen uit het agrarische milieu werken

	Percentage per bedrijfssector					Totaal- aantal
	land- en tuinbouw (diensten)	industrie en ambacht (exclusief bouw)	bouw- en aanver- wante be- drijven	handel-, bank-, verzeke- wezen	vervoers-, maat- opslag-, schap- communi- catiebedr. dien- sten	
B-bedrijfshoofden	27 ¹⁾	15	2	22	33	93
C-bedrijfshoofden	17 ²⁾	33	24	18	6	306
Boeren-, tuinderszoons buiten land - en tuinbouw	10	34	24	8	12	464
Niet-agrarische werkgele- genheid	1	51	14	13	6	31 195

1) Waarvan 7% op land- of tuinbouwbedrijven.

2) Waarvan 7% op land- of tuinbouwbedrijven.

groepen uit de beroepsbevolking! Ook hier ligt dit cijfer dicht bij de daarvoor geldende 14%.

Van de B-bedrijfshoofden - en dit geldt ook voor de zoons - werkte in die bedrijfsklasse slechts een enkele in een slachterij of vleeswarenfabriek. Van de C-bedrijfshoofden werken daarentegen 20 van de 53 in de voedingsmiddelenindustrie werkzaam in slachterijen of vleeswarenfabrieken. Hoewel er dus in de spreiding over de bedrijfssectoren veel overeenkomst bestaat tussen zoons en C-bedrijfshoofden, is er binnen deze sectoren in de klassen een duidelijk verschil in richting van de bedrijfskeuze.

Landbouwverwante werkgelegenheid

Uit het voorgaande kwam reeds naar voren dat de niet-agrarische, maar toch met de landbouw verbonden of daaraan verwante werkgelegenheid van aanzienlijke betekenis is voor de B- en C-bedrijfshoofden.

Wanneer wij naast de werkzaamheden in de agrarische dienstverlenende sector ook het werk in de voedingsmiddelennijverheid, op cultuurtechnische werken en op grondwerk alsmede de veehandel rekenen tot "landbouwverwant", dan blijkt 61% van de B- en 68% van de C-bedrijfshoofden aan de landbouw verwante werkzaamheden te hebben naast het eigen landbouwbedrijf.

Ook het chauffeurswerk, met name waar het wegvervoer van goederen betreft, w.o. melkritten en veevervoer, heeft veel gemeen met het werk op landbouwbedrijven. Indien wij ook de klasse wegvervoer goederen als "landbouwverwant" beschouwen, dan stijgen de percentages zelfs tot 94% voor de B- en 73% voor de C-bedrijfshoofden.

Spreiding in de deelgebieden

De vraag rijst of de verdeling over de bedrijfssectoren en -klassen in "Oost", "Midden" en "West" overeenkomst vertoont of - zoals bij de zoons - verschillen.

Voor de beantwoording van deze vraag is in tabel 47 (zie blz.78) een overzicht gegeven voor de deelgebieden. Voor vergelijking met de zoons zij verwezen naar tabel 37.

Evenals in hoofdstuk III kon worden vastgesteld t.a.v. de aard der beroepen, blijkt ook m.b.t. de bedrijfssectoren waarin die beroepen worden uitgeoefend de tegenstelling aanwezig tussen "Oost" en "West" voor de neven- en de hoofdberoepen.

De werkzaamheden in industrie en ambacht kunnen in "West" gemakkelijker in nevenberoep worden uitgeoefend dan in "Oost", getuige de wisselende verschillen in deze beroepsgroepen. Daarentegen kost de veehandel in "Oost" aan velen minder dan de helft van hun arbeidstijd, terwijl dit in "West" overwegend meer dan de helft kost. Dit komt tot uiting in een relatief hoger percentage in deze categorie bij de C-bedrijfshoofden, waar het dan "hoofdberoep" is.

De werkzaamheden als loonwerker - in de sector landbouw - zijn vooral in "Midden" van belang als nevenberoep. Bij de hoofdberoepen - de C-bedrijfshoofden - zijn in "Midden" vooral de cultuurtechnische

Tabel 47. De bedrijfssectoren waarin de B- en C-bedrijfs hoofden - uit de deelgebieden - buiten het eigen bedrijf werken

Cate- gorie	Deelgebieden	Percentage per bedrijfssector						Totaal- aantal
		land- en tuinbouw (diensten)	industrie en ambacht (exclusief bouw)	bouw- en aanver- wante be- drijven	handel-, bank- en verzekering- wezen	vervoers-, opslag- en communica- tiebedr., diensten	maat- schap- pelijke diensten	
B-be- drijfs- hoofden	Oost	14	7	3	41	35	-	29
	Midden	33	15	-	13	36	3	39
	West	32	23	4	13	27	-	25
	Te zamen	27	15	2	22	33	1	93
C-be- drijfs- hoofden	Oost	15	41	22	15	6	1	98
	Midden	11	31	31	17	8	2	85
	West	24	28	20	20	6	2	123
	Te zamen	17	33	24	18	6	2	306

werken en het grondwerk van betekenis naast het werk in de - voor twee derdedeel voedingsmiddelen - industrie.

Overigens telt "Oost" naar verhouding de meeste C-bedrijfshoofden in de "industrie en ambacht", mede door een hoger percentage (17%) dat in de niet-landbouwverwante industrie werkt. De helft daarvan werkt bij Hevea in Raalte, terwijl ook de steen- en cementwarenfabrieken daaraan een belangrijke bijdrage leveren.

Beroep en werkgelegenheid

Vergelijkt men de gegevens uit tabel 47 met die over de werkgelegenheid in de deelgebieden (tabel 37), dan is het duidelijk dat deze vergelijking door de eenzijdigheid in de nevenberoepen van de B-bedrijfshoofden weinig zinvol is.

Bij de C-bedrijfshoofden is dit wel het geval. Daar blijkt - integenstelling tot het bij de zoons gevondene - de verdeling over de bedrijfssectoren waarin de C-bedrijfshoofden werken in "Oost" het meest overeen te komen met de aanwezige werkgelegenheid. De afwijking daarvan in "West" wordt vooral veroorzaakt door het relatief hoger percentage C-bedrijfshoofden dat van hoofdberoep veehandelaar of landarbeider is.

Evenals bij de verdeling over de bedrijfsklassen bij de "zoons" ligt de situatie in het centrale deel in het "Midden". Hierbij is overigens wel een grotere afwijking te constateren bij de sector "bouwnijverheid". Zoals reeds eerder werd aangegeven is dit vooral in de bedrijfsklasse "cultuurtechnische werken" terug te vinden.

Bijeengenoemen kan men dan ook stellen dat de B- en C-bedrijfshoofden hun werkzaamheden in aanmerkelijk hogere mate gezocht en gevonden hebben bij bedrijven met werk dat in sterke mate aan de landbouw verwant is dan de zoons van boeren en tuinders die buiten de landbouw werken. Zij zijn dus minder "algemeen" georiënteerd op de in het gebied en de in de deelgebieden aanwezige werkgelegenheid dan de zoons.

§ 2. De plaats waar het "andere" beroep wordt uitgeoefend

Van de binnen het onderzoeksgebied wonende zoons die buiten de landbouw werken, bleek 59% werk te hebben gevonden in de eigen woongemeente. Aangezien zij over meer "vrije" tijd beschikken dan de C- en zeker dan de B-bedrijfshoofden is het waarschijnlijk dat een groter deel van de C- en B-bedrijfshoofden het werk dicht bij huis heeft gezocht.

In tabel 48 (zie blz.80) is een overzicht gegeven van de ligging van de werkgemeenten t.o.v. de woongemeenten in de deelgebieden. Ter vergelijking zijn hierbij de overeenkomstige gegevens opgenomen voor de buiten de landbouw werkende, maar in het gebied wonende zoons.

In hoofdstuk VI werd een iets andere indeling toegepast i.v.m. de vorm waarin vergelijkend materiaal over de gehele mannelijke beroepsbevolking beschikbaar was.

Tabel 48. De ligging van de werkgemeente, waar de C- en B-bedrijfs-
hoofden hun beroep buiten het eigen bedrijf uitoefenen, t.o.v.
hun woongemeente in de deelgebieden

Cate- gorie	Deel- gebied	Perc. dat werkt in				Totaal- aantal
		woonge- meente	aangren- zende ge- meente	niet-aan- grenzende gemeente	meer dan één ge- meente	
B-be- drijfs- hoofden	Oost	45	10	-	45	29
	Midden	60	8	3	29	39
	West	88	8	-	4	25
	Te zamen	63	9	1	27	93
C-be- drijfs- hoofden	Oost	59	6	7	28	98
	Midden	52	17	6	25	85
	West	69	15	3	13	123
	Te zamen	62	13	5	20	306
Buiten de landb./ tuinb. werkende in het geb. wonende zoons v. ldb. en tds.	Oost	72	6	18	4	159
	Midden	36	39	20	5	122
	West	68	25	6	1	90
	Te zamen	59	21	16	4	371

Doordat een aanzienlijk deel van de B- en C-bedrijfshoofden het neven-, resp. hoofdberoep uitoefent in meer dan één gemeente, lijkt het percentage dat in de eigen gemeente werk heeft gevonden vooral in "Oost" en in iets mindere mate in "Midden" aan de lage tot zeer lage kant, zeker vergeleken met het overeenkomstige cijfer voor de zoons in "Oost".

Voor een goed inzicht in deze materie is het dan ook aanbevelenswaardig vooral aandacht te schenken aan de groepen die in aangrenzende of verder weg gelegen - niet aangrenzende - gemeenten werken.

Dan blijkt duidelijk dat slechts een klein deel van de B-bedrijfshoofden voor hun nevenberoep dagelijks naar een andere gemeente hoeft te reizen en dan nog vrijwel alleen naar een aangrenzende gemeente.

Van de C-bedrijfshoofden reist een groter deel dagelijks naar elders, maar nog altijd gaat ruim twee derdedeel daarvan niet verder dan een aangrenzende gemeente. Evenals bij de zoons moeten in "Oost" meer van de pendelende C-bedrijfshoofden voor hun (hoofd)beroep verder reizen dan in de andere delen van het gebied. Vooral in "West" behoeft slechts een klein deel (3%) verder te gaan. Ook bij de "zoons" lag "West" - het gebied met ruime niet-agrarische werkgelegenheid in de naaste omgeving - het gunstigst.

Forensisme en beroep

Uit tabel 49 (zie blz. 82) is af te lezen dat de B-bedrijfshoofden die hun nevenberoep in meer dan één gemeente uitoefenen op enkelen na, allen een zelfstandig nevenberoep hebben. De grote groep transportarbeiders, bestaande uit chauffeurs, melkrijders, magazijn- en expeditiepersoneel, kon niet alleen in eigen gemeente werk vinden, maar moest voor een deel naar de aangrenzende gemeente. Het is overigens vrijwel het enige beroep dat door B-bedrijfshoofden in de aangrenzende gemeenten wordt uitgeoefend. Zij maken daar overwegend deel uit van het magazijnpersoneel in de voedingsmiddelenindustrie.

Bij de C-bedrijfshoofden zijn het behalve de zelfstandigen vooral ook de "overige handarbeiders" - werkend als grondwerker al dan niet op cultuurtechnische werken - die niet steeds in dezelfde gemeente werken. Een aanzienlijk deel van de C-bedrijfshoofden is fabrieksarbeider of "overig handarbeider". Juist bij deze grotere groepen zijn er naar verhouding veel die hun werk buiten de eigen woongemeente hebben gevonden. Bij de fabrieksarbeiders veelal in een aangrenzende gemeente. Desondanks zijn beide groepen sterk vertegenwoordigd bij degenen die in eigen gemeente kunnen werken.

Over het geheel genomen en daarbij het hoge percentage zelfstandigen (veehandelaren) in acht genomen, kan worden geconstateerd dat de B-bedrijfshoofden er in hoge mate in geslaagd zijn een nevenberoep in de naaste omgeving te vinden.

Ook de C-bedrijfshoofden blijken - eveneens met inachtneming van de 25% zelfstandigen - hun hoofdberoep overwegend in de nabijheid van hun agrarisch (neven)bedrijf uit te oefenen.

	Perc. per nevenberoep van de B-bedrijfsh.						Perc. per hoofdberoep van de C-bedrijfsh.					
	daarvoor werkend in						daarvoor werkend in					
Neven/ hoofdberoep	woon- ge- meen- te	aangren- zende gemeen- te	niet- aangren- zende gemeen- te	meer dan 1 ge- meente	alle B-be- drijs- hoofden		woon- ge- meen- te	aangren- zende gemeen- te	niet- aangren- zende gemeen- te	meer dan 1 ge- meente	alle C-be- drijs- hoofden	
Zelfstandige	13	1	-	23	37		10	-	1	14	25	
Hoofdarbeider	-	-	-	3	3		2	1	1	1	5	
Vakarbeider	1	-	-	-	1		6	1	0	1	8	
Transportarbeider	34	7	-	-	41		8	2	0	0	10	
Fabrieksarbeider	1	1	1	-	3		14	7	2	-	23	
Land- of tuinarb.	6	-	-	-	6		6	-	-	0	6	
Overige handarb.	8	-	-	1	9		16	2	1	4	23	
Totaal	63	9	1	27	100		62	13	5	20	100	

Samenvatting

1. Doel en opzet van het onderzoek

De beroepskeuze in het agrarische milieu wordt beïnvloed door vele factoren. Algemeen wordt aangenomen dat de aanwezigheid van niet-agrarische werkgelegenheid in de naaste omgeving een factor van betekenis is. Het doel van dit oriënterende onderzoek was na te gaan op welke wijze beroepskeuze in het agrarische milieu hiermee samenhangt.

Het onderzoek werd gericht op de beroepskeuze van zoons en dochters van boeren en tuinders en op de beroepen die bedrijfshoofden uitoefenen buiten hun eigen agrarische bedrijf, hetzij als hoofd-, hetzij als nevenberoep.

De benodigde gegevens werden verzameld voor 1 op de 4 - volgens een aselechte steekproef gekozen - geregistreerde agrarische producenten. De gegevens over de zoons en dochters hebben alleen betrekking op zoons en dochters van landbouwers en tuinders.

Het onderzoek is toegespitst op de volgende vraagpunten:

voor alle categorieën:

- welke beroepen hebben zij gekozen;
- waar (in welke gemeente) hebben zij werk gevonden;

voor zoons en bedrijfshoofden:

- in welke takken van bedrijvigheid hebben zij werk gevonden;
- in hoeverre stemt het patroon van de gekozen beroepen overeen met de lokaal en regionaal aanwezige werkgelegenheid;

voor de zoons:

- in welke mate en in welke periode van hun beroepsloopbaan zijn zij een beroep buiten de landbouw gaan uitoefenen.

Deze facetten zijn gesteld tegen de achtergrond van enerzijds - het (agrarische) milieu waarin de beroepskeuze plaatshad en anderzijds - de aard en omvang en het al dan niet in de nabijheid aanwezig zijn van niet-agrarische werkgelegenheid.

De keuze van het gebied waarin het onderzoek werd uitgevoerd was mede afhankelijk van de beschikbaarheid van gedetailleerde gegevens over de aanwezig niet-agrarische werkgelegenheid.

Doordat het Economisch Technologisch Instituut Overijssel - met medewerking van het L.E.I. - een diepgaand onderzoek instelde naar de structuur van de werkgelegenheid in Zuidwest-Overijssel viel de keuze op dit gebied. Ten einde voldoende variatie te verkrijgen in de situering van de woonplaats van waaruit de keuze plaatshad ten opzichte van aanbod van niet-agrarische werkgelegenheid, werd het gebied uitgebreid met de aangrenzende Gelderse gemeenten Voorst en Gorssel (zie kaart). Hierdoor kon een indeling in drie deelgebieden worden gemaakt op basis

van de vooronderstelling dat: in een gebied met een ruim aanbod van gevarieerde niet-agrarische werkgelegenheid, een meer gevarieerde en minder op de landbouw gerichte beroepskeuze plaatsheeft dan in een gebied waarin een beperkt en weinig gevarieerd aanbod van werkgelegenheid aanwezig is.

De volgende deelgebieden werden onderscheiden:

- een gebied waar weinig of geen gevarieerde niet-agrarische werkgelegenheid in de directe nabijheid aanwezig was ("Oost" = gemeente Raalte en Holten);
- een gebied met een centrum van gevarieerde niet-agrarische werkgelegenheid in de nabijheid ("Midden" = Wijhe, Olst, Diepenveen, Bathmen en Deventer);
- een gebied met meer dan een centrum van gevarieerde niet-agrarische werkgelegenheid in de nabijheid ("West" = Voorst en Gorssel).

Hierbij zijn Deventer, Apeldoorn en Zutphen de centra met gevarieerde niet-agrarische werkgelegenheid.

Het gebied heeft een oppervlakte van ongeveer 600 km² en telde op 1 januari 1966 ruim 145 000 inwoners, waarvan 60 500 in Deventer. De mannelijke beroepsbevolking (mei 1960) omvatte 56,5% van de mannelijke bevolking (Nederland: 56,8%).

2. De agrarische sector in het onderzoekgebied

De agrarische produktie heeft overwegend plaats op gemengde bedrijven (60%) en op weidebedrijven (36%). De "zuivere" weidebedrijven liggen vooral in de strook langs de IJssel. Op $\pm$ 3% van de bedrijven is tuinbouw de belangrijkste produktietak. Dit zijn voor het merendeel in Voorst, nabij Twello, gelegen groenteteeltbedrijven. Voorts zijn er de over de IJsselstreek verspreide fruitteeltbedrijven.

Begin 1966 waren er - vrijwel gelijkelijk verdeeld over de deelgebieden - in totaal ruim 6 200 geregistreerde agrarische bedrijven. Van de bedrijfshoofden had 69% als hoofdberoep boer of tuinder (w.v. 6% met nevenberoep) en bestond 11% uit rustende boeren of gepensioneerden met een (rest) bedrijfje. De overige 20% waren bedrijfshoofden met een hoofdberoep buiten het eigen agrarische bedrijf.

In het centrale deel waren naar verhouding de minste bedrijfshoofden met hoofdberoep buiten de landbouw. In dat deel komen ook meer grote bedrijven voor dan in "Oost" en "West". Zo is daar 50% van de bedrijven $\geq$ 10 ha tegen gemiddeld 45%. "West" telde de meeste zeer kleine bedrijven, nl. 23% < 5 ha tegen gemiddeld 15%. Dit is mede een gevolg van de daar aanwezige groenteteeltbedrijven. In "Oost" heeft een zeer groot deel (46%) van de bedrijven van landbouwers een oppervlakte tussen 5 en 10 ha, waarbij overigens op de meeste van deze bedrijven varkens en/of kippen worden gehouden.

In 1966 werkten in het onderzoekgebied 6 620 mannen in de landbouw, waarvan 4 590 bedrijfshoofden. Dat is 14% minder dan in 1960. In deze periode nam het aantal bedrijfshoofden echter met slechts 9% af en het aantal niet-zelfstandigen (meest meewerkende zoons) met 25%. In "Midden" was de daling het kleinst en in "West" voor beide categorieën het

grootst.

Een andere factor waarin de delen van het gebied sterk verschillen is de eigendom/pachtverhouding. In "Oost" is 85% van de cultuurgrond eigendom van de gebruikers, in "West" omvat dit 54%. In "West" zijn vooral veel bedrijfshoofden (38%) die een deel van de grond in eigendom hebben en het overige bijpachten. Het centrale deel neemt hierbij een middenpositie in.

3. De niet-agrarische werkgelegenheid

Voor de niet-agrarische werkgelegenheid is uitgegaan van de gegevens van de Bedrijfstelling van het CBS in 1963, aangevuld met gegevens van de ETIO-industriedocumentatie en - vooral t.a.v. de sector "maatschappelijke diensten" - met lokaal verzamelde gegevens.

Vergelijking van de beroepskeuze (beroepen begin 1966) met de werkgelegenheid in 1963 is toegepast omdat de keuze van de beroepen zich in het (jonge) verleden heeft afgespeeld en 1963 hiervoor een betere maatstaf biedt dan 1966. Het hier geschetste beeld van de werkgelegenheid is dus niet de huidige situatie, maar de toestand in 1963 in de tijd dat de door ons gemeten beroepskeuze tot stand kwam.

In 1963 waren in het gehele gebied ca. 38 500 arbeidsplaatsen bezet door mannen, waarvan ruim 31 000 in de niet-agrarische sectoren. Hier van nam Deventer er bijna 18 000 voor zijn rekening. Van de overige 13 000 waren 4 000 arbeidsplaatsen voor mannen in "Oost", eveneens 4 000 in het centrale deel zonder Deventer en 5 000 in "West". In deze delen waren het Raalte, Olst en Voorst die de meeste niet-agrarische werkgelegenheid boden.

Voor het gebied en de deelgebieden geldt dat twee derdedeel van de niet-agrarische werkgelegenheid wordt geboden door de nijverheid en een derdedeel door de dienstensector.

Binnen de deelgebieden bestaan verschillen tussen de gemeenten. In Olst, Wijhe en Voorst is de nijverheid sterker vertegenwoordigd. In deze gemeenten en Deventer zijn het de industriële bedrijven die de overhand hebben in de nijverheid. In de overige gemeenten - behalve Raalte - is het ambacht van aanmerkelijk meer belang voor de werkgelegenheid.

De economische diensten geven over het geheel genomen meer mannen werk dan de maatschappelijke diensten. Alleen in Diepenveen en Gorssel is het tegenovergestelde het geval.

De grootste bedrijfsklassen zijn de voedings- en genotmiddelen nijverheid (4 488 man), de handel (3 733 man), de bouwnijverheid (3 529 man) en de metaalwarennijverheid (3 177 man). Eveneens belangrijk van omvang zijn de textielnijverheid (1 654), overheidsdiensten (1 431) en de grafische nijverheid (1 046). Van de metaalwaren-, textiel- en grafische nijverheid is het overgrote deel in Deventer aanwezig, terwijl ook de helft van de arbeidsplaatsen in overheidsdiensten daar werd aangetroffen.

De werkgelegenheid in de voedingsmiddelen nijverheid ligt voor twee derdedeel gespreid over het gebied buiten Deventer. De voedingsmiddelen nijverheid is eveneens sterk verdeeld, maar heeft echter ook concentratiepunten in Voorst, Olst en Wijhe. De bouwnijverheid is in alle gemeenten van betekenis.

Van de 623 arbeidsplaatsen voor mannen in de leder- en rubbernijverheid werden er 529 aangeboden door Hevea in Raalte.

In Deventer zijn vrijwel alle bedrijfsklassen met meer dan 300 arbeidsplaatsen vertegenwoordigd. Hoogwaardige metaalindustrieën ontbreken echter, terwijl de elektrotechnische industrie slechts zwak is vertegenwoordigd. Als werkgelegenheid buiten het onderzoekgebied, maar wel van betekenis voor het gebied moet in de eerste plaats de bouwnijverheid (3 316 man) en papierindustrie (2 014 man) in Apeldoorn worden genoemd. Deze gemeente biedt bovendien omvangrijke werkgelegenheid in de bedrijfsklassen metaalwaren- (1 625), textiel- (1 040) en transportmiddelen-nijverheid (1 413). Voorts waren daar ruim 3 300 man in de groot- en kleinhandel werkzaam.

In Zutphen werkten 3 211 man in economische diensten en 3 749 in de nijverheid. Deze nijverheid is gespreid over vele bedrijfsklassen. De grootsten daarvan zijn de bouwnijverheid, de papier-, de grafische- en de kledingindustrie. De groothandel gaf 1 596 man werk, maar ook de spoorwegen (422) waren van betekenis voor de werkgelegenheid.

De ten oosten van Raalte gelegen gemeente Hellendoorn was vooral van belang door de textielindustrie met 2 654 man. De tweede bedrijfsklasse was ook hier de bouwnijverheid (732 man).

Zwolle bood in 1963 aan 20 583 mannen werkgelegenheid en is daardoor - ook al ligt het op iets grotere afstand van het onderzoekgebied - toch van betekenis. De nijverheid bood ruim 1 000 man meer arbeidsplaatsen voor mannen dan de dienstensector. Het zijn vooral de economische diensten (met 2 234 man bij de transport en communicatie en 1 731 man in de groothandel) die met de overheids- en medische diensten de werkgelegenheid in de dienstensector verschaffen.

Evenals in Apeldoorn is in Zwolle de bouwnijverheid de belangrijkste bedrijfsklasse, de nijverheid met 3 209 man, op afstand gevolgd door de elektrotechnische (917), voedings- en genotmiddelen (885) en transport-middelennijverheid (824). Daarnaast zijn als belangrijke bedrijfsklassen de grafische nijverheid, de machinebouw, de chemie, de installatiebedrijven en de metaalwarennijverheid te noemen.

4. De voornaamste onderzoekresultaten

De beroepen van de dochters

Bij het onderzoek is komen vast te staan dat een aanmerkelijk deel (21%) van de ongehuwde boerendochters voortgezet onderwijs volgt. De werkende dochters hebben zeer overwegend functies met een verzorgend karakter: 50% in de huishouding, 7% in de verpleging, 6% in winkels en horeca-bedrijven. Slechts 2% werkt in de industrie of nijverheid en 6% heeft een administratieve functie, terwijl zowel bij het onderwijs als bij de eredienst 2% van hen werkzaam is.

Tussen de deelgebieden bestaan er verschillen in beroepen van de dochters. Binnen de deelgebieden zijn de verschillen tussen de gemeenten echter nog groter. Zo werkt in Holten 75% van de dochters in de huishouding en wel overwegend alleen thuis. In Bathmen werkt 69% van de meisjes in de huishouding, maar slechts 6% alleen thuis en 44% daarnaast

ook in ander dienstverband. Gorssel en Olst tellen veel (12%) meisjes met administratieve functies, Gorssel bovendien veel onderwijzeressen (12%). Verpleegsters komen hoofdzakelijk uit Diepenveen, Raalte en Voorst, de religieuzen vrijwel allen uit Raalte. De beroepskeuze blijkt dus in belangrijke mate een lokaal bepaalde zaak te zijn.

Hierbij is het milieu waaruit de dochters voortkomen van grote betekenis. De grootte van het ouderlijke bedrijf is daarvoor een belangrijk kengetal. Gebleken is nl. dat naarmate het ouderlijke bedrijf groter is, het percentage van de dochters dat voortgezet onderwijs volgt toeneemt en het percentage dat in de huishouding bij anderen in de huishouding of in winkels, hotels of restaurants werkt afneemt. Voorts blijken alleen meisjes afkomstig van kleine bedrijven naar een atelier of fabriek te gaan en dan nog zeer weinigen van hen. Opmerkelijk is dat de religieuzen allen afkomstig zijn van bedrijven met minstens 10 ha cultuurgrond, de voor dit gebied grotere bedrijven.

Beroepskeuze van de zoons van landbouwers en tuinders

Van de 1 013 zoons van 15 jaar en ouder (zowel gehuwden als ongehuwden) werken er 395 in de land- en tuinbouw. Het overgrote deel daarvan (297) werkt thuis mee, een klein deel (58) heeft zelf een agrarisch bedrijf en 40 werken in loondienst in land- of tuinbouw. Voorts volgt 14% van de zoons voortgezet dagonderwijs. Dit houdt in dat 47% van de zoons een beroep buiten de landbouw heeft gevonden.

De oppervlakte van het ouderlijke bedrijf en de samenstelling van het gezin blijken een grote invloed te hebben op de beroepskeuze. Grotere bedrijven gaan samen met een hoger percentage in de landbouw werkende zoons. Grotere gezinnen (meer zoons van 15 jaar en ouder) gaan samen met een lager percentage in de landbouw werkende zoons, maar ook met meer bedrijven met meewerkende zoons, met meer in de landbouw werkende zoons per bedrijf en met meer secundair afgevloede zoons.

Van de oudere zoons werkt een groter deel in de landbouw en veranderde ook een groter deel van beroep dan van de jongeren. Het is echter opmerkelijk dat er bij de werkenden beneden 30 jaar geen verschil is voor het percentage dat het eerste beroep in de landbouw koos (55%).

Niet allen zijn direct na de lagere school buiten de landbouw gaan werken. Wanneer wij dit betrekken op de werkende zoons dan blijkt dat daarvan 46% in de landbouw werkt, maar dat 62% hun eerste beroep in de landbouw uitoefende en dus 16% daarna van beroep veranderde (secundair afgevloed). In "Oost" en "Midden" was dit percentage ongeveer gelijk (19% en 17%), maar in "West" aanmerkelijk lager (11%), ondanks het feit dat het percentage dat in de landbouw werkt in "Oost" en "West" gelijk is, nl. 43%. In "West" was de eerste beroepskeuze dan ook aanmerkelijk meer naar buiten de landbouw gericht. In "Midden" was zowel de eerste als de huidige keus veel sterker op de landbouw gericht.

Doordat in "Midden" meer grote bedrijven voorkomen, maar de omvang van het gezin kleiner is dan in "Oost" blijkt er vrijwel geen verschil te bestaan in het gemiddelde aantal niet-zelfstandig in de landbouw werkende zoons per bedrijfshoofd tussen "Oost" en "Midden". In "West" is dit kengetal echter zoveel lager dan in de andere deelgebieden, dat dit

niet alleen kan worden verklaard door de kleinere gezinnen t.o.v. "Oost" of de kleinere bedrijven t.o.v. "Midden". Ook wanneer hierin de gemiddeld jongere leeftijdsopbouw van de bedrijfshoofden - en daarmee van de zoons ≥ 15 jaar - wordt betrokken is dit verschil hieruit niet voldoende te verklaren. De verklaring daarvan dient te worden gevonden bij de situering t.a.v. de centra van niet-agrarische werkgelegenheid en de daarmee verband houdende mogelijkheden.

Beroepen van zoons buiten de landbouw

Van de boerenzoons buiten de landbouw is 4% zelfstandig, 27% hoofdarbeider en de overige 69% handarbeider. Van deze 69% is 34% vakarbeider (timmerlieden, metselaars, monteurs e.d.), 17% transportarbeider (w.v. twee derdedeel chauffeur) en slechts 10% fabrieksarbeider. De overige 8% bestaat uit grondwerkers, kantonniers, arbeiders bij gemeentewerken en dergelijke. Voor een gedetailleerd overzicht zij verwezen naar bijlage 2.

In "Oost" zijn aanmerkelijk minder "hoofdarbeiders" dan in "West" en "Midden" en meer vak-, transport- en fabrieksarbeiders. Van deze laatste categorie zijn er maar weinig onder de zoons in "Midden", waar verhoudingsgewijs veel zelfstandigen voorkomen. Dit hangt ongetwijfeld samen met de gemiddeld hogere leeftijd van de zoons (≥ 15 jaar) in "Midden".

Er bestaat een groot verschil in de beroepen tussen de primair en de secundair afgevloeide zoons. Van de primair afgevloeiden (die dus niet in de landbouw hebben gewerkt) is 32% hoofdarbeider, 44% vak-, 8% transport-, 7% fabrieksarbeider en 5% overig handarbeider. Bij de secundair afgevloeiden - later van beroep veranderd - was dit achtereenvolgens 22%, 12%, 36%, 16% en 11%. De grootste tegenstelling ligt dus bij de vak- en de transportarbeiders, terwijl er naar verhouding ruim tweemaal zoveel secundair als primair afgevloeiden fabrieksarbeider zijn. De zoons die eerst nog in de landbouw hebben gewerkt zijn overwegend terecht gekomen in minder hoog geclassificeerde beroepen dan de primair afgevloeiden.

Beroepen-onderwijsmogelijkheden

Kiest men voor een bepaald beroep, dan past daar - in het algemeen - een bepaalde vorm van voortgezet onderwijs bij. Welnu, 26% van de werkende zoons ontving geen voortgezet (dag)onderwijs, 47% agrarisch, 17% technisch en 7% (alleen) algemeen vormend onderwijs.

De zoons met agrarisch onderwijs werken overwegend in de landbouw, maar bijna 10% van hen werkt buiten de landbouw als hoofdarbeider en ca. 6% is chauffeur geworden, terwijl ook enkelen grondwerker of fabrieksarbeider zijn en ca. 5% als vakarbeider te boek staan.

De zoons die de lagere technische school bezochten zijn vrijwel allen vakarbeider. Degenen die voortgezet algemeen vormend onderwijs ontvingen zijn, op slechts enkelen na, hoofdarbeider geworden.

Het zijn dus - van degenen die voortgezet onderwijs volgden - vooral zoons met een agrarische opleiding die niet in het beroep kwamen waarvoor zij in eerste instantie werden opgeleid. Dit geldt met name voor de

lagere landbouwschool (25% buiten de landbouw) want het middelbare en hoger agrarisch onderwijs leidt ook op voor andere functies dan praktisch landbouwer of tuinder.

Hoewel veel onderwijsinstellingen - evenals de niet-agrarische werkgelegenheid - geconcentreerd voorkomen in de centra (Deventer, Apeldoorn, Zutphen, Zwolle), bestaat er bij de onderwijsmogelijkheden een aanmerkelijk grotere spreiding dan bij de niet-agrarische werkgelegenheid. Dit geldt zowel voor het agrarische, het technische als het algemeen vormend voortgezet onderwijs, althans tot op het middelbare niveau. Desondanks telt "Oost" 33%, "Midden" 26% en "West" 19% werkende zoons die geen voortgezet onderwijs hebben ontvangen.

Vergelijkenderwijze kan men het als volgt stellen: "Oost" heeft ongeveer evenveel zoons met niet-agrarisch onderwijs als "West", terwijl "Midden" een lager percentage heeft. Tegelijkertijd hebben "Midden" en "West" naar verhouding vrijwel evenveel zoons met agrarisch onderwijs en "Oost" een lager percentage. "Oost" heeft dus de minste zoons met agrarisch onderwijs, "Midden" heeft de minste met niet-agrarisch onderwijs en "West" de minste zonder voortgezet onderwijs.

Bedrijfssectoren/klassen waarin boerenzoons werken en werkgelegenheid

De zoons buiten de landbouw werken voor twee derdedeel in de nijverheid en een derdedeel in de dienstensector. Dit is dezelfde verhouding als geldt voor de werkgelegenheid voor mannen in het gebied. Voor zover de zoons echter binnen het gebied werken is de overeenstemming minder groot: binnen het gebied werken er meer (72%) in de nijverheid. Dit is vooral een gevolg van het (zeer) hoge percentage dat in de bouwnijverheid werkt: 28%, terwijl het aandeel van de bouwnijverheid in de werkgelegenheid in totaal 14% bedraagt. Daardoor is het percentage van de zoons dat in de overige nijverheid werkt aanmerkelijk lager dan overeenkomt met de werkgelegenheid (44% tegen 52%).

De ondervertegenwoordiging in de nijverheid is vooral aanwezig in de textielindustrie, de grafische nijverheid, de chemie, de metallurgische en de metaalwarennijverheid. Hiertegenover staat een oververtegenwoordiging in de transportmiddelenijverheid waarbij de garages de grootste rol spelen.

De grootste bedrijfsklasse is de voedings- en genotmiddelenindustrie, die gespreid over het gebied voorkomt. Niet minder dan 14,3% van de buiten de landbouw werkende zoons werkt in deze bedrijfsklasse, die voor hen van grote betekenis is. Echter voor hen niet van meer betekenis dan voor de andere inwoners van het gebied! De werkgelegenheid bestaat nl. voor 14,4% uit arbeidsplaatsen voor mannen in deze bedrijfsklasse! Voor de primair afgevloede zoons is deze bedrijfsklasse zelfs minder belangrijk: 10,4%. Voor de secundair afgevoelden echter des te belangrijker met 21,6%.

De zoons zijn niet over- of ondervertegenwoordigd bij de economische diensten. Toch zijn zij in de meeste van de bedrijfsklassen in deze sector ondervertegenwoordigd. Alleen bij het "wegvervoer van goederen" zijn zij oververtegenwoordigd, maar dan ook in zeer sterke mate: 14% tegen 2,4%! Ook hier is dit in eerste instantie het gevolg van secundair

afvloeien: van die groep werkt nl. 23% in deze bedrijfsklasse tegen 5,1% van de primair afgevlode zoons.

De zoons zijn in de maatschappelijke diensten enigszins ondervet- genwoordigd, vooral voor zover zij binnen het gebied werken. Van alle zoons zijn er in wezen alleen in de klassen onderwijs en eredienst meer werkzaam dan overeenkomt met de werkgelegenheid in het gebied. Het betreft echter hoofdzakelijk buiten het gebied werkende zoons.

De spreiding van de beroepskeuze en de nabije aanwezigheid van centra (van gevarieerde niet-agrarische werkgelegenheid)

Is de spreiding van de buiten de landbouw werkende zoons over de be- drijfssectoren en -klassen in het gebied waar meerdere centra met ge- varieerde niet-agrarische werkgelegenheid in de nabijheid zijn hetzelfde als in het gebied waar deze niet in de directe nabijheid zijn? Uit het on- derzoek blijkt dat dit niet het geval is.

In "Oost" zijn de afwijkingen in de percentages zoals die voor het ge- hele gebied zijn geconstateerd, aanmerkelijk groter dan in "West". Over het geheel genomen ligt "Midden" daar tussenin, overigens dicht bij "West" dan bij "Oost". Deze afwijkingen zijn vooral aangetroffen in de sector bouwnijverheid, bij de maatschappelijke diensten, het wegvervoer van goederen, de transportmiddelenindustrie en de voedingsmiddelen- industrie.

Hierbij kan worden gesteld dat de voorkeur van de boerenzoons over de gehele linie uitgaat naar de ambachtelijke bedrijven boven de indus- triële.

Daarbij komt een zekere aversie tegen werk in de slachterijen en der- gelijke. Zo werkt geen enkele boerenzoon uit Olst, Wijhe of Diepenveen in de - veel werkgelegenheid biedende - slachterijen in deze gemeenten.

Afgezien van het effect dat deze voorkeur voor bepaalde vormen van bedrijvigheid heeft, kan worden gesteld dat blijkens de onderzoekresul- taten de aanwezigheid en de nabijheid van ruim gevarieerde niet-agrarische werkgelegenheid van grote betekenis zijn voor de spreiding in de be- roepskeuze van jongeren in het agrarische milieu.

De beroepskeuze van zoons en de afstand tot centra (van niet-agrarische werkgelegenheid)

Ten einde het effect te kunnen nagaan dat de afstand heeft die de zoon - tentijde van de keuze van zijn beroep - scheidt van de centra in en bui- ten het gebied is het gebied onderverdeeld in de "telwijken" zoals die ge- hanteerd werden voor de volkstellingen. Per wijk is vastgesteld op welke afstand deze ligt van de verschillende centra in en nabij het onderzoek- gebied. Vergelijking van deze 80 wijken leverde de conclusie op dat bij een toenemende afstand tot centra (van niet-agrarische werkgelegenheid):

- meer boerenzoons direct in de landbouw zijn gaan werken;
- meer boerenzoons in de landbouw zijn blijven werken;
- een groter deel van de buiten de landbouw werkende zoons secundair is afgevlod;
- op meer bedrijven meewerkende zoons aanwezig zijn;
- minder boerenzoons na hun 14e jaar voortgezet dagonderwijs volgen.

Bovendien bleken de kleinere centra voor de zoons van grote betekenis te zijn.

Een complicerende factor blijkt echter te zijn dat ook het gemiddelde aantal zoons van 15 jaar en ouder per bedrijfshoofd toeneemt met de afstand tot de centra, terwijl uit het onderzoek is komen vast te staan dat de gezinsomvang een belangrijke verklarende factor is voor de door de zoons uitgeoefende beroepen.

Het gevolg hiervan is dat alleen met zekerheid kan worden gesteld dat de hiervoor getrokken conclusies geldig zijn voor degenen die tijdens hun beroepskeuze op een bedrijf woonden dat op meer dan 10 km afstand ligt van enig centrum van niet-agrarische werkgelegenheid.

Forensisme/migratie van zoons

Van de 464 buiten de land- en tuinbouw werkende zoons wonen er 93 - hoofdzakelijk gehuwden - buiten het onderzoeksgebied. Van de anderen werkt 41% buiten de eigen woongemeente. Er is echter een groot verschil tussen de deelgebieden. In "Oost" en "West" werkt driekwart tot twee derdedeel in de eigen woongemeente, maar in "Midden" is twee derde-deel van de zoons forens.

Dit is begrijpelijk wanneer men bedenkt dat drie van de vijf gemeenten in "Midden" betrekkelijk klein zijn en in de gemeenten van "Midden" buiten Deventer weinig niet-agrarische werkgelegenheid is, behalve de slachterijen en vleeswarenfabrieken. Juist voor deze werkgelegenheid hebben zij geen belangstelling, waardoor zij wel gedwongen zijn elders te gaan werken.

Van de "afgevlode" zoons in "West" is 32% forens, in "Oost" 28%. In "Oost" zijn dus de minste forenzen onder de zoons. Dit geldt echter ook voor de gehele mannelijke beroepsbevolking die in "Oost" voor 20% uit forenzen bestaat, in "Midden" (excl. Deventer) voor 36% en "West" voor niet minder dan 43%. In "Oost" pendelen dus naar verhouding de zoons meer dan de anderen (evenals in "Midden") maar in "West" juist minder. Voorst en Gorssel zijn dan ook gemeenten waar naar verhouding veel mensen komen wonen die in Deventer of Zutphen werken.

Het zijn vooral de ouderen (≥ 20 jaar) die pendelen. Van de jongeren werkt ca. 70% in de plaats van inwoning. In "Midden" is echter ook het merendeel van de jongeren forens.

De gegevens t.a.v. de migratie sluiten aan bij die over het forensisme. Ook hier voor "Midden" een hoger percentage (34%) dan voor "Oost" en "West" (beiden 24%). De migranten uit "Midden" bleven echter voor een groter deel dicht bij huis (49%), terwijl de migranten uit "Oost" en "West" het voor een groter deel (resp. 64 en 61%) verderwég zochten.

Deze bewegingen stemmen in grote lijnen overeen met die voor alle mannelijke migranten van 15-40 jaar uit het gebied. Meer dan de helft van de gehuwde buiten de landbouw werkende zoons is verhuisd naar een andere gemeente, ook al is dit in de helft van de gevallen een naburige gemeente. De ongehuwden migreren vooral over grotere afstand (85%).

Forensisme/migratie en beroepen van de zoons

Van alle buiten de landbouw werkende zoons zijn degenen die in de eigen woongemeente werk hebben gevonden voor 44% vakarbeider en voor 22% transportarbeider. Zij die in verderweg gelegen gemeenten werken zijn daarentegen voor 53% hoofdarbeider, 19% vakarbeider en slechts 8% is transportarbeider. De verdeling van de beroepen van hen die in naburige gemeenten werken ligt tussen deze uitersten, maar het zijn toch ook voor meer dan de helft vak- of transportarbeiders.

Hierdoor heeft 80% van de vak-, 81% van de transport-, 74% van de fabrieks- en 76% van de overige handarbeiders onder de afgevlode zoons werk gevonden in het onderzoeksgebied en slechts 36% van de hoofdarbeiders.

Hoofdarbeiders zijn veelal mobieler dan de andere groepen, maar hier heeft een duidelijke drainage plaatsgehad van werkers met hoger geclassificeerde beroepen.

Werkkring buiten het bedrijf van B- en C-bedrijfshoofden

De spreiding van de C-bedrijfshoofden over de bedrijfssectoren vertoont een grote overeenkomst met die van de buiten de land- en tuinbouw werkende zoons. Binnen de sectoren is wel verschil. Door de grote groep veehandelaren onder de C-bedrijfshoofden zijn zij binnen de dienstensector oververtegenwoordigd bij de handel. Bij de bouwnijverheid werken de C-bedrijfshoofden hoofdzakelijk in de klasse "cultuurtechnische werken" en de zoons in de bouwnijverheid juist als vakarbeiders.

De spreiding bij de nevenwerkzaamheden van de B-bedrijfshoofden wijkt sterk af door het hoge percentage bij het loonwerk, de veehandel en in de transportsector (melkritten en veevervoer).

De B- en C-bedrijfshoofden in de industrie zijn sterk georiënteerd op de voedingsmiddelenindustrie (praktisch alle B- en de helft van de C-bedrijfshoofden in de industrie). Toch werkt ook van de B- en C-bedrijfshoofden, evenals van de gehele mannelijke beroepsbevolking, rond 14% in deze bedrijfsklasse. Evenals bij de zoons werkt van de B-bedrijfshoofden slechts een enkele in een slachterij of vleeswarenfabriek, maar 20 van de 53 C-bedrijfshoofden in de voedingsmiddelenindustrie.

De keuze is sterk geconcentreerd op "landbouwverwante" bedrijvigheid: 61% van de B- en 68% van de C-bedrijfshoofden. Indien ook de transportsector hiertoe wordt gerekend (veel melk- en veetransport) dan wordt dit zelfs resp. 94% en 73%.

Het werk in industrie en ambacht wordt in "West" vooral in nevenberoep uitgeoefend, maar in "Oost" juist als hoofdberoep. De veehandel blijkt in "West" meer tijd te vergen van de bedrijfshoofden dan in "Oost" zodat zij in "West" vooral bij de C-bedrijfshoofden voorkomt en in "Oost" bij de B-bedrijfshoofden. Voor de B-bedrijfshoofden in "Midden" is vooral het loonwerk van betekenis, terwijl dit daar voor de C-bedrijfshoofden de cultuurtechnische werken zijn.

De B- en C-bedrijfshoofden blijken hun werk buiten het bedrijf vooral te hebben gezocht en gevonden in aan de landbouw verwante bedrijvigheid. Zij zijn minder algemeen georiënteerd op de in het gebied aanwezige

werkgelegenheid dan de zoons.

Forensisme van B- en C-bedrijfshoofden

Van de B- en C-bedrijfshoofden werkt een vrijwel even groot deel als van de zoons alleen in de woongemeente. Een groter deel van de bedrijfshoofden dan van de zoons werkt in meer dan een gemeente. Dit is o.m. het geval bij loonwerkers en degenen die op cultuurtechnische werken werkzaam zijn. Hierdoor is het aantal dat dagelijks voor het werk naar één bepaalde andere gemeente reist onder de bedrijfshoofden lager dan bij de zoons: 10% van de B-, 18% van de C-bedrijfshoofden en 37% van de zoons. Bovendien werken de pendelende bedrijfshoofden dan nog overwegend in een aangrenzende gemeente.

De B-bedrijfshoofden die buiten de woongemeente werken zijn overwegend werkzaam als magazijnbediende of bij de expeditie in de voedingsmiddelenlijverheid.

Verscheidene van de buiten de woongemeente werkende C-bedrijfshoofden zijn grondwerker. Zij werken gewoonlijk niet steeds in dezelfde gemeente.

De helft van de buiten de woongemeente werkende C-bedrijfshoofden is fabrieksarbeider, maar twee derdedeel van de C-bedrijfshoofden die fabrieksarbeider zijn werkt toch in de eigen gemeente. Voor zover dit niet aan de landbouw verwante industrieën betreft, heeft Hevea in Raalte hierin een belangrijk aandeel.

Gebleken is, dat het merendeel van zowel de B- als de C-bedrijfshoofden erin is geslaagd werk te vinden in de naaste omgeving.

BIJLAGE 1

De mannelijke beroepsbevolking in 1960

Bedrijfssectoren/klassen/combinaties	Bezetting in aantal/% mannen	
	aantal	%
Landbouw	7 906	21
Delfstofwinning	9	0
Industrie en ambacht	14 111	37
w.v. voedings- en genotmiddelen	3 957	10
textielnijverheid	1 484	4
grafische nijverheid, uitgeverijen e.d.	979	3
chemische en rubbernijverheid e.d.	1 161	3
metaalnijverheid	4 300	11
overige bedr.klassen in industrie en ambacht	2 230	6
Bouwnijverheid en aanverwante bedrijven	4 126	11
Openbare nutsbedrijven	325	1
Totaal nijverheid	18 571	49
Economische diensten	6 239	17
w.v. handel, bank- en verzekeringswezen,	4 376	12
vervoer, opslag en communicatiebedr.	1 863	5
Maatschappelijke diensten	4 252	11
w.v. overheidsdiensten, publ.recht.organen,	1 492	4
onderwijs	723	2
huiselijke diensten	41	0
maatsch.diensten n.e.g.	655	2
overige bedrijfsklassen	1 341	3
Militairen in dienst voor le oefening	877	2
Totaal diensten	11 368	30
Totaal bedrijfsklasse bekend	37 845	100
Bedrijfsklasse niet bekend	99	0
Totaal mann.beroepsbevolking	37 944	100

Bron: Volks- en beroepstelling CBS 1960.

BIJLAGE 2

Beroepen van boerenzoons (≥ 15 jr.), C-bedrijfshoofden en nevenberoepen van B-bedrijfshoofden

Beroepen	Hoofdberoep van			Neven-beroep van	Beroepen	Hoofdberoep van			Neven-beroep van
	boeren- zoons ≥ 15 jr.	C- bedr. hfdn.	B- bedr. hfdn.			boeren- zoons ≥ 15 jr.	C- bedr. hfdn.	B- bedr. hfdn.	
Zelfstandigen:					Fabrieksarbeiders:				
industrie en nijver- heid	5	11	1		bouwmaterialen ind.	6	13	-	
winkel zuivel/groen- ten	-	1	-		metaalindustrie	3	3	-	
overige winkeliers	2	7	1		textielindustrie	3	5	-	
handelaars/commis- sionairs	1	28	13		leer- en rubberind.	5	9	-	
overige zelfstandigen	11	29	19		voed.- en genotmid- industrie	5	1	1	
Totaal	19	76	34		landbouwindustrie	11	25	2	
					overige industrie	9	6	-	
					in industr., welke o.b.k.	4	8	-	
Hoofdarbeiders:					Totaal	46	70	3	
administratief-hoger	4	1	-		Overige hand- arbeiders:				
" -lager	48	2	-		publieke werken	6	13	-	
commercieel	23	5	1		grondwerker/los arbeider	11	44	4	
techn. employeés	22	3	-		overige handarb.	20	14	4	
politie, militair,					Totaal	37	71	8	
brandweer	2	2	1						
onderwijs	12	-	-		Werkers in land- en tuinb.:				
eredienst	9	-	-		landbouwer zelfst.	55	-	-	
overige hoofdarb.	3	2	1		" thuis	296	-	-	
Totaal	123	15	3		meew.				
					landbouwer in loon- dienst	35	17	5	
Vakarbeiders:					tuinder zelfst.	3	-	-	
bouwvak	71	9	1		" thuis meew.	1	-	-	
metaalbewerkers	53	3	-		tuindersknecht	5	3	1	
houtbewerkers	2	3	-		Totaal	395	20	6	
textielvak	1	-	-						
elektrotechniek	9	1	-		Schoolgaand:	142	-	-	
mijnwerk	-	-	-		zonder beroep/niet werkend	6	-	-	
zuivelvak	1	-	-		beroep niet bekend	7	-	-	
verzorgingssector	23	7	-		Totaal-generaal	1 014	306	93	
Totaal	160	23	1						
Transportarbeiders:									
chauffeur, melkrijder	50	13	30						
magazijn/expeditie- pers.	29	18	9						
Totaal	79	31	38						